

MAGTUDREDNINGEN

BILLEDER AF MAGTEN

PORTRÆTTER TIL FORSTÅELSE
AF MAGT OG DEMOKRATI

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

NIELS NØRGAARD KRISTENSEN

BILLEDER AF MAGTEN
PORTRÆTTER TIL FORSTÅELSE AF MAGT OG DEMOKRATI

MAGTUDREDNINGEN

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse. Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Tøgeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgård

Niels Nørgaard Kristensen

BILLEDER AF MAGTEN

PORTRÆTTER TIL FORSTÅELSE
AF MAGT OG DEMOKRATI

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Billeder af magten.

Portrætter til forståelse af magt og demokrati

er sat med Bembo

og trykt hos Narayana Press, Gylling

© Magtudredningen, forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2004

Tilrettelægning: Kitte Fennestad

Omslag: Kitte Fennestad

ISBN 87-7934-815-7

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

Fax 89 42 53 80

www.unipress.dk

FORORD

Der er naturligvis en lang række personer, som har været en uvurderlig hjælp for mig, og som jeg er stor tak skyldig. Dette gælder i første række Jørgen Goul Andersen og Johannes Andersen, som har bidraget med utallige ideer og kommentarer undervejs i processen. Også tak til Mette Tobiasen, Peter Munk Christiansen og Pia Bisgaard samt til dem, der deltog i initieringen af dette projekt.

Dernæst gælder det de personer, der har hjulpet mig med at finde frem til de forskellige personer, som har deltaget i undersøgelsen:

Susanne Sloth, Michael „President“ Christensen, Michael Valentin, Kim Høfler, Annette Nørgaard Kirketerp, Hanne Sognstrup, Merete Dunn, Ann-Dorte Christensen, Ingrid Østerberg, Hans Kiip samt Claus & Laila Damtoft Pedersen.

Og sidst, men ikke mindst, skylder jeg en stor tak til alle de personer, som indvilligede i at stille sig til rådighed for undersøgelsen (og dermed også for mine luner!).

En stor tak til jer alle!

2. maj 2003

Niels Nørgaard Kristensen

INDHOLD

KAPITEL 1 Billeder af magten II

INDLEDNING II · TEORETISKE POSITIONER OG ANTAGELSER 14 ·
METODE 24 · UDVÆLGELSE AF PERSONER TIL UNDERSØGELSEN 24 ·
DET KVALITATIVE INTERVIEW 26 · ANALYSESTRATEGI 27 · NOTER 30

KAPITEL 2

Jørgen Gade: Magten er at knægte en mejetærsker 32

INDLEDNING 32 · DET NÆRE 32 · SAMFUNDS- OG MAGTFORSTÅELSE:
DET TRAFIKALE BILLEDE 34 · POLITISK IDENTITET 42 · MAGTFOR-
STÅELSE 45 · KONKLUSION 47 · NOTE 48

KAPITEL 3

Klaus Lorenzen: Magten handler om „kampen om sjælene“ 49

INDLEDNING 49 · DET NÆRE 49 · SAMFUNDSUDVIKLING OG FAG-
BEVÆGELSE 51 · SAMFUNDSMÆSSIG MAGT 54 · KONKLUSION 62 ·
NOTER 65

KAPITEL 4

Bent O. Rasmussen: Magten er en badehat 66

INDLEDNING 66 · DET NÆRE: FEDTEBRØDSKAMPEN 66 ·
DEN POLITISKE MOBILISERING 68 · POLITISK IDENTITET 72 ·
MAGT- OG DEMOKRATIFORSTÅELEN: OS OG DEM 74 ·
KONKLUSION 77 · NOTE 78

KAPITEL 5

Finn Berg: Banditterne, det er dem i habitterne 79

INDLEDNING 79 · DET NÆRE 79 · DEN FRIE FUGL 81 · POLITIK-
FORSTÅELSE OG POLITISK IDENTITET 83 · MAGTFORSTÅELEN 85 ·
KONKLUSION 92 · NOTE 95

KAPITEL 6

Per Nielsen: Magtens hierarkier set „lidt på afstand“ 96

INDLEDNING 96 · DET NÆRE: TILVÆRELSEN SOM FØRTIDSPENSIO-
NIST OG RELATIONEN TIL MYNDIGHEDERNE 96 · SELVMYNDIG-
GØRELSE: AT MESTRE SPROGET 98 · SAMFUNDS- OG MAGTFOR-
STÅELSE 100 · MAGTEN I DET SOCIALE 102 · MIKROMAGT OG
SELVMYNDIGGØRELSE 103 · MAGTBASER OG HANDLERESSOURCER
105 · DEN STORE POLITIK OG POLITISK IDENTITET 106 ·
KONKLUSION 107

KAPITEL 7

Anne Pedersen: Magten til at designe sin egen tilværelse 112

INDLEDNING 112 · DET NÆRE 112 · POLITISK IDENTITET 114 · SAM-
FUNDSFORSTÅELSE 119 · MAGTFORSTÅELSE 120 · KONKLUSION 121 ·
NOTE 124

KAPITEL 8

Lise Bagge: Magten er den lille forskel 125

INDLEDNING 125 · DET NÆRE 125 · POLITISK IDENTITET:
DELTAGELSE OG ENGAGEMENT 127 · LIVSPOLITIK OG DET RENE
FORHOLD 129 · SAMFUNDS- OG MAGTFORSTÅELSE 132 ·
MAGTMEKANISMER 133 · KONKLUSION 137

KAPITEL 9

Mogens Bjerre: Magten er i hovedstaden 140

INDLEDNING 140 · DET NÆRE 140 · POLITISK IDENTITET 142 ·
SAMFUNDSFORSTÅELSE 143 · PRAKTISK BEVIDSTHED KONTRA
ABSTRAKTE SYSTEMER ELLER SYMBOLSK BEVIDSTHED 145 · MAGT-
FORSTÅELSE: ELITERNES MAGT 148 · KONKLUSION 156 · NOTER 158

KAPITEL 10

Jesper Goll: Magten er i systemerne 159

INDLEDNING 159 · DET NÆRE 159 · SAMFUNDSFORSTÅELSE 161 ·
POLITISK IDENTITET, POLITIK- OG DEMOKRATIFORSTÅELSE 161 ·
MAGTFORSTÅELSE 166 · KONKLUSION 171 · NOTER 174

KAPITEL 11

Lisbeth Begtrup: Magten tilhører Overdanmark 175

INDLEDNING 175 · DET NÆRE 175 · PRAKTISK BEVIDSTHED 176 ·
SAMFUNDSFORSTÅElsen 178 · POLITISK ENGAGEMENT, IDENTITET
OG KOMPETENCE 179 · MAGTFORSTÅElsen 180 · OVER- OG
UNDERDANMARK 185 · KONKLUSION 187

KAPITEL 12

Susser Feit: Magten er i din egen hånd 189

INDLEDNING 189 · DET NÆRE: SUSSERS BAGGRUND 189 · DET NÆRE
OG ARBEJDSLIV 193 · LIVSPOLITIK OG REFLEKSIVITET 194 · SAM-
FUNDSFORSTÅElsen 196 · MAGTFORSTÅElsen 198 · OS OG DEM 199
POLITISK IDENTITET 200 · DEMOKRATI OG MEDIERNES MAGT 202 ·
KONKLUSION 203

KAPITEL 13 Afsluttende analyse og konklusion 205

RESULTATERNE I DENNE UNDERSØGELSE: SAMFUNDSMÆSSIG MAGT
206 · MAGTFORSTÅELSEs DIMENSIONER 210 ·
SAMLET KONKLUSION 222 · NOTER 230

Appendiks 231

Litteratur 232

BILLEDER AF MAGTEN

INDLEDNING

Nogle vil sikkert huske dengang, da John Mogensen i starten af 70'erne bragede igennem på Dansktoppen med *Der er noget galt i Danmark*. En sand landeplage blev her født, og førstepladsen på hitlisten var okkuperet og uindtagelig i månedsvis. Det var uhørt. Ikke så meget på grund af selve sangen, for den har i sig selv ikke mange musikalske kvaliteter, som har gjort den langtidsholdbar. Men derimod fordi en helt ny *diskurs*, nemlig den *politiske*, for første gang blev introduceret i Dansktoppens univers, som ellers udgjorde det mest harmoniske og fredfyldte rum i hele landet.

Der er noget galt i Danmark! Med denne enkle, men animerende titel og tre simple harmonier italesatte Mogensen, hvad en stor del af befolkningen måske nok i det stille gik rundt og følte, men ikke helt kunne sætte ord på. Pludselig var ordene der, og succesen var en selvfølge. John Mogensen forblev herefter folkeeje.

Det var ikke, fordi det som sådan var første gang, at politiske budskaber blev ikklædt populærmusik og lanceret her i landet. Dette fænomen trivedes på tidspunktet såmænd glimrende i ungdomsoprørets kølvand; sensommeren af den dansksprogede rockmusiks glansperiode; og på den politiske venstrefløj, bedst personificeret i et af datidens helteorkestre, Røde Mor. Det helt afgørende nye var, at fortælleren i sangen ikke docerede tonstunge politiske paroler og budskaber i en belærende eller kampberedt form.

Tværtimod formåede Mogensen i en mundret, næsten underspillet jargon, at give *den lille mand* en stemme og et talerør til at udtrykke en indignation over forholdene, sådan som de blev oplevet i store dele af samfundet. Middeldanskeren havde pludselig fået en platform, hvorfra han kunne genkende nogle af sine fornemmelser og politiske holdninger, mens der blev skrålet med på refrænet:

Der er noget galt i Danmark, Dybbøl Mølle maler helt ad Helved' til
Bare tegnedrengen er i orden, kan man få det som man vil
Skide være med andres mening, selv om det er dem, der står for skud
Der er noget galt i toppen, nogen der trænger til at skiftes ud.

Faktisk var succesen så stor, at en Erhard Jakobsen på toppen af sin karriere så sig nødsaget til at alliere sig med en „konventionel“ Dansktopsanger og -producer og gå i pladestudiet for at „indsynge“, hvad der måtte opfattes som en respons og en dementi af Mogensens sang. Hans postulat kunne således ikke få lov at stå alene, synes ræsonnementet at have været. Og så galt gik det bestemt heller ikke i Danmark! Episoden siger noget om, hvilken effekt John Mogensen havde. Og modhandlingen var samtidig modig af Erhard Jakobsen. Ikke mindst hans sangstemme taget i betragtning. Her kunne ikke engang et moderne og veludrustet pladestudie skjule tingenes tilstand. Stemmeføringen fejlede traditionelt aldrig noget hos ham, men det var ikke lige inden for denne vokale genre, han høstede sine største fortjener.

Der er noget galt i Danmark tematiserede en række modsætninger, oplevelser af ulighed og billeder af magten, som mange sikkert vil hævde stadig er fremtrædende den dag i dag: Nemlig billeder af et hierarkisk samfund, som tilgodeser de i forvejen økonomisk velstillede, og en forståelse af det politiske system som inkarneret af magteliter, der kører deres egen dagsorden og lader hånt om folkets tarv. Der er her tale om et *system* af aktører, som tænker og taler næsten ens – uanset om det gælder direktører, politikere, bureaukrater eller eksperter. Systemet udgøres af såvel offentlige myndigheder som autoriteter i bred forstand. Der er her tale om en af de mest „klassiske“ magtdikotomier, nemlig systemet versus „manden på gulvet“. I dette scenario er *afmagten* udtalt, og selvforståelsen domineres af (livs)verdensopfattelser, som er i skarp kontrast til den (system)verden, hvor magtens mennesker findes. Her kan der i høj grad tales om opfattelser af et „os“ og et „dem“.

Der skal ikke bruges plads her på en grundigere analyse af sangen. Blot skal derimod antydes den pointe, at der – om ikke længe før, så i hvert fald fra da af – har eksisteret et billede af et Over- og et Underdanmark i den moderne, nationale bevidsthed, måske især blandt eliten. Men oplevelser af magt og samfundsforhold har antageligt mange andre udtryk. Hensigten er derfor at undersøge og studere variationen i de mere grundlæggende forestillinger om magten i det aktuelle, danske samfund. Vi bærer alle rundt på nogle

bestemte forestillinger om samfundet: om høj og lav, lighed og forskellighed, position og status, grader af magtdistance osv. Sådanne opfattelser kan antydes af et lille, konkret eksempel fra forfatterens egen virkelighed:

På en dejlig forårsdag er jeg ude at gøre mine indkøb. Ved parkeringspladsen uden for Fakta står der en dame på ca. 60 år og nyder solen. Hun har tydeligvis ikke travlt. Vi smiler til hinanden, da jeg stiger ud af bilen. I det samme kører en mand forbi i en rød, åben sportsvogn. Han parkerer bilen et stykke fra os.

„Sig mig, var det ikke en MG?“, spørger damen. „Jeg tror det“, svarer jeg – „men jeg er ikke nogen ekspert på området“. Mit kendskab til biler, og især sportsvogne, er afgjort ikke det største.

„Hm. Der er altså noget, der ikke passer“, siger hun så.

„Hvilket?“

„Ja, altså Fakta og så en MG!“.

Eksemplet viser, hvordan vi har ganske særlige forventninger om bestemte sammenhænge, når vi konstruerer forståelser og billeder af, hvordan verden ser ud. Tanken med denne undersøgelse er i sin enkelthed derfor at afdække, hvordan fremherskende billeder af magten ser ud, hvis man betragter samfundet gennem vidt forskellige menneskers „optik“. Spørgsmålet er bl.a., om kendte billeder af samfundet som inddelt i, og styret af, bestemte klasser eller grupper kan findes i dagens Danmark.

Det påfaldende – og fascinerende – er naturligvis, at selv om vi lever i det samme samfund og deler den samme „objektive“ virkelighed, så tolker vi den på vidt forskellige måder. Man kan måske ligefrem tale om, at vi konstruerer forskellige *matricer* til at anskue verden ud fra. Spørgsmålet er så bare, hvordan sådanne forståelser af samfundet og magten dannes? Hvad er fx den nærmere sammenhæng mellem egne erfaringer og oplevelsen af samfundet? Vi har alle nogle *stereotype* bestemmelser af, hvordan verden er indrettet – og det er netop disse, som skal undersøges. Sådanne stereotyper kan nemlig være særdeles informative, både hvad angår de manifesterede magtforståelser og de mere latente og skjulte opfattelser og måder at strukturere virkeligheden på. Vi skal derfor prøve at „skille tingene ad“ for at se, hvordan disse nøjere ser ud og er sat sammen. Denne dimension udfoldes via 11 personportrætter af forskellige nutidsdanskere, som er en del af undersøgelsens empiriske fundament, og som vi skal stifte nærmere bekendtskab med i de følgende kapitler. Dette gøres ved at afdække forskelle, såvel som fællestræk, blandt typer af mennesker, som ellers adskiller sig socialt, kulturelt og politisk.

Forestillinger om magtens placering i samfundet vil forventeligt være vidt-favnende i dag. Mange mennesker henviser til konkrete aktører, når de adspørges om magten i samfundet, mens andre henviser til organisationer og grupper af personer, og andre igen henviser til lidt mere anonyme positioner eller strukturelle varianter af magt. Spørgsmålet om, hvilke grundlæggende mønstre af magt eller dominans som opleves at kendetegne samfundet, kan vedrøre såvel økonomisk, politisk, social og symbolsk magt. Med „billeder af magten“ sættes der fokus på, hvilke grundlæggende magtforståelser som kendetegner borgernes oplevelser af samfundet. Der fokuseres altså på en given persons eller types mere eller mindre sammenhængende opfattelser og billeder af samfundet, det politiske liv og dets institutioner – set i forhold til vedkommendes livsverden.¹ I den forbindelse forekommer det relevant at etablere en sondring mellem oplevelser og magtforståelser i relation til både en nær og personlig horisont og et fjernere og mere aggregeret niveau – samfundsplanet. En sondring, som ikke er helt ulig Pedersen et al.s (1994) skelnen mellem „det lille“ og „det store“ demokrati i den svenske magtudredning. Herved forstås henholdsvis magten over egen tilværelse/de umiddelbare omgivelser i hverdagen („det lille demokrati“) og magten i samfundet („det store demokrati“).

Undersøgelsen ønsker i forlængelse heraf også at betone oplevelsen af de individuelle handlemuligheder samt den enkeltes forestilling om, hvordan man kan agere i demokratiet og det politiske system: dvs. egen rolle og egne muligheder heri. Oplevelsen af egen evne til at gøre en forskel er således en væsentlig parameter i indkredsningen af en persons oplevelse af magt eller afmagt. Herved strejfes også spørgsmålet om politisk handlekraft og politisk-demokratisk identitet.

TEORETISKE POSITIONER OG ANTAGELSER

At skulle give et bud på – og udfolde en analyse over – hvordan hverdagslivs-relaterede og politiske bevidstheder og forestillingssystemer i relation til demokrati og magt ser ud blandt „almindelige mennesker“ i det moderne Danmark, er ikke nogen enkel sag. Og at skulle søge efter relevante redskaber i den teoretiske værktøjskasse er paradoksalt nok ikke ubetinget en øvelse, som gør tingene lettere. Alle redskaberne i „værktøjskassen“ er så at sige anvendelige, uden at nogen af dem isoleret set kan løse opgaven: Der må således trækkes på en mangfoldighed af teoretiske traditioner og positioner, som hver især kan have relevans: Lige fra teorier om hverdagskulturer, livs-

formsanalyse, marxistiske teorier om klassebevidsthed og teorier om arbejderes forestillinger om samfundet („images of society“) til diskursanalyse, modernitetsanalyse og teorier om politisk identitet og post-materielle værdier. Listen er lang, og den er langt fra udtømt. Alle kan tjene som inspirationskilde, men ingen „passer“ helt, og der må samtidig her være tale om en overvejende induktiv og eksplorativ undersøgelse. Der skal dog nedenfor gives enkelte konkrete anvisninger på, hvordan foreliggende teorier har inspireret.

Der kan findes berøringsflader i den klassiske, britiske „Cultural Studies“-tradition, herunder de sociologiske undersøgelser af navnlig arbejderne „samfundsbilleder“ (Lockwood, 1966; Newby, 1977; McKenzie & Silver, 1968; og andre). Desuden kan måske nævnes Damgaard et al.s store, kvantitative spørgeskemaundersøgelse fra 1980, som er rapporteret i „Folkets veje i dansk politik“, hvor der ses på danskernes oplevelse af magtforholdene mellem politiske institutioner. Denne undersøgelse har imidlertid et ganske andet sigte og anvender en helt anden metode. I Damgaards undersøgelse er opfattelserne i øvrigt forholdsvis differentierede. Der kan groft sagt tales om tre forskellige hovedgrupperinger af magtforståelser:

- knap en tredjedel af befolkningen har en „politisk-parlamentarisk magtforståelse“ og mener, at det er regering og Folketing, som primært har magten
- knap en tredjedel af befolkningen har „ikke nogen bestemt“ magtopfattelse
- endelig er der godt en tredjedel, som henviser magten til enten interesseorganisationer, embedsmænd eller erhvervslivet

Et fællestræk er dog ifølge Damgaard, at den „sociale afstand“ er væsentlig for oplevelsen af magtforholdene: Man „henviser“ så at sige til *andre*, når magten skal placeres – og disse „andre“ er tydeligt adskilt fra, og på afstand af, ens egen arbejdssituation og samfundsmæssige placering (Damgaard et al., 1980: 185). Politikeren peger på embedsmanden, arbejderne peger på direktøren, og direktøren peger på fagforeningen osv. Damgaard tolker altså resultaterne således, at respondenterne i undersøgelsen typisk tillægger „fjernere“ placerede aktører særlig indflydelse. Dvs. at *magten har „de andre“* (Damgaard et al., 1980: 202-203).

Undersøgelsen kan som nævnt også hente inspiration i den række sociologiske undersøgelser af samfundsbilleder blandt arbejderklassen, som blev

foretaget i Storbritannien fra 1950'erne og frem til midten af 1970'erne. I disse (overvejende kvalitative) undersøgelser tegnes arbejdernes oplevelse af samfundet som et dikotomt billede opdelt i „os“ og „dem“ – repræsenterende henholdsvis de magtesløse og de magtfulde. Denne oplevelse står over for middelklassens typiske status- eller hierarkibaserede forståelse af samfundet og billedet heraf som en „social rangstige“, som man gradvist kan klatre op ad. Undersøgelserne afslørede gennemgående en klassebaseret forståelse af samfund og magtrelationer. I David Lockwoods klassiske studie af arbejderklassen i UK, *Sources of Variation in Working-Class Images of Society* (1966) tages der udgangspunkt i, at sociale relationer og placeringen i samfundsstrukturen via arbejdslivet sætter bestemte magt- og samfundsoptagelser. Lockwood foretager i den forbindelse en opdeling, hvor han opstiller tre idealtyper af arbejdere:

- den traditionelle („proletariske“) arbejder
- den traditionelle, „ærbødige“ („deferential“) arbejder
- den individualiserede („privatiserede“) arbejder

Den første gruppe findes mest rendyrket blandt minearbejdere, havnearbejdere og arbejdere i skibsværftsindustrien. Der er her tale om bestemte (manuelle) arbejdssituationer og om større fællesskaber, hvor et stort antal arbejdere er fælles om at dele både arbejdssituation, lokalitet og vilkår i tilværelsen i øvrigt. De lever med andre ord i afgrænsede og tæt sammenvævede lokalsamfund. Der er her typisk en dikotom „os/dem“ – forståelse af samfundet, eller hvad Lockwood også benævner som en klassebaseret „power model“. Dem, der ikke er „os“ er lig med „de andre“, som udgøres fx af chefer, overordnede, funktionærer og myndigheder.² Der er stærke bånd til ligesindede og stor intern solidaritet i gruppen – og samtidig også en pæn portion stolthed omkring arbejdet og den faglige tradition.³

Den næste idealtipe betegnes som den „ærbødige“ („deferential“) arbejder (jf. også McKenzie & Silver, 1968; Newby, 1977), som „bøjer“ sig for de overordnede, affinder sig med pladsen i hierarkiet, og som ikke stræber efter at ændre deres rang og status i samfundet. Der er altså her en hierarkisk forståelse af samfundet, som angiveligt især er udbredt i mindre samfund, blandt landarbejdere (Newby, 1977), mindre (familie-)foretagender, samt blandt arbejdere i ikke-industrialiserede jobfunktioner. Der er her ingen klassebaseret forståelse af samfundet. Billedet af samfundet er derimod et status-hierarki med forskellige samfundsklasser (heraf én af ligesindede; samt

mindst én klasse over – og i enkelte tilfælde også én gruppe under med endnu lavere status).

Den sidste figur – den privatiserede arbejder – føler ikke tilknytning til nogen bestemt gruppe. Tilgangen til arbejdsituationen er rent instrumentel, idet arbejdet her udelukkende opfattes som et middel til at skaffe sig en indkomst. Det er et „nødvendigt onde“. Man er derimod orienteret mod fritiden, forbruget og livet uden for arbejdet.

Denne variant findes typisk i store virksomheder med samlebånds- og masseproduktionsteknologier – også undertiden kaldet „den nye arbejderklasse“ (Lockwood, 1966: 22), hvor man ofte arbejder isoleret fra kollegerne. Der er ingen klassebevidsthed, og man er ikke antagonistisk orienteret. Der er altså hverken nogen klasse- eller hierarkiforståelse af samfundet. „Den privatiserede arbejder“ har til gengæld et „pekuniært“ billede af samfundet – som bestående af klasser/grupper, der kun adskiller sig, hvad angår indkomst og besiddelser. Der er tale om et lavt politisk engagement og en snævert økonomisk („economic man“) tilgang til samfundet. Evt. medlemskab af en fagforening er således også instrumentelt begrundet (skal skaffe bedre individuelle vilkår), frem for begrundet i solidaritet og fællesskabsfølelse.

Der kan ud fra Lockwood opstilles følgende tre typer af samfundsforestillinger eller „images“ af samfundet blandt arbejderklassen (Goldthorpe et al., 1969):

- et dikotomt samfundsbillede (*powermodel*). Der er her to hovedklasser: „os“ og „dem“, typisk adskilt i form af besiddelse/ikke-besiddelse af magt og autoritet. Der er forholdsvis stor politisk afmagt i denne forestilling
- et hierarkisk samfundsbillede (*prestigemodel*). Der er her tre (eller flere) hovedklasser, adskilt i form af livsstil og socialgrupper
- et prestige- eller forbrugsorienteret samfundsbillede (*pengemodel*). Der er her én stor, central hovedklasse, samt en eller flere residuale eller eliteklasser, adskilt i form af rigdom, indtægt og forbrugsstandard

Det forekommer evident, at John Mogensen ville indskrive sig i den førstnævnte, dikotome kategori af Lockwoods samfundsbilleder. Men hvad ville han mon synge om, hvis han skulle skrive sangen i dag? Og ville en tilsvarende sang finde et publikum? Dette projekt vil – i forlængelse af et sådant spørgsmål – med en kvalitativ tilgang altså undersøge karakteristiske forestillinger om magt hos udvalgte personer fra forskellige samfundsmæssige

grupperinger, hvor hensigten er at redegøre for sammenhængen mellem individernes „objektive“ situation og deres egen subjektive forståelse heraf i relation til samfund og magt.

Et centralt analytisk afsæt for Lockwood (og generelt Cultural Studies-traditionen) var – med inspiration i Marx' skelnen mellem „Klasse an sich“ og „Klasse für sich“ – netop sammenhængen mellem den objektive klassesituation og „bevidstheden“, dvs. den subjektive forståelse af denne situation (Bulmer, 1975). I Lockwoods undersøgelse peges der altså på, at det er magten i forhold til de umiddelbare omgivelser og arbejdsituationen, som strukturerer opfattelsen af de samfundsmæssige magtforhold. Dette er en antagelse, hvis relevans man i dag som nævnt godt kan problematisere, idet faktorer som fx medier og offentlighed, kulturel pluralisering eller globalisering mv. ingen plads har i denne sociologiske tradition. I de britiske undersøgelser er samfundet så at sige at forstå som en aggregeret og forstørret enhed af arbejdslivets hierarki, dvs. som virksomheden „written large“ – med de samme autoritære forhold og den samme afmagt. Hvad angår sondringen mellem de nære/fjerne magtrelationer, så har traditionen udelukkende blik for de førstnævnte. Lockwood repræsenterer dog en vigtig inspirationskilde for denne undersøgelse. Men det bør her erindres, at undersøgelsen er udformet i en anden kontekst: en anden nation, en anden epoke, en anden samfundstype osv. Spørgsmålet er så, om – eller i hvilken grad – man kan forvente at finde noget, der ligner Lockwoods dikotome klasseforståelser i dag. Det forventes her, at der nok i et vist omfang kan findes elementer af disse – men antagelig ikke særligt udbredt og i nogen fuldstændig form. Hvorfor ikke? Delvis fordi der næppe nogensinde har været mange af Lockwoods „klassiske“ arbejdere i Danmark, men primært fordi der grundlæggende må sættes spørgsmålstegn ved, om det er det nære – og her især arbejdsituationen, der fundamentalt strukturerer identiteten eller magtforståelsen.

Dette er, hvad der blev forudsat i „Cultural Studies“-litteraturen, hvor individers sociale bevidsthed i høj grad ses som påvirket af den nære sociale kontekst. Sociologiens tilbøjelighed til at tage udgangspunkt i de „nære“ og erfaringsbaserede forhold går også igen i en dansk sammenhæng i Thomas Højrup's etnologisk inspirerede livsformsanalyse (Højrup, 1983), hvor livsformerne essentielt struktureres af arbejdslivet: Højrup tager (delvist i forlængelse af ovenstående forståelser) udgangspunkt i, at identiteten grundlæggende dannes via arbejdslivet og den livsform, som er knyttet hertil.

Hermeneutikere⁴ ser ofte de livsnære erfaringer som en del af det filter og den værktøjskasse, som man bearbejder og fortolker de mere fjerne ting med

(herunder det politiske system). Fra sociologien er det i den forbindelse også en velkendt antagelse, at hvis mennesker ikke er i stand til at kontrollere eller overskue verden, så reducerer de simpelt hen denne til de nære omgivers dimensioner (Castells, 1983). Identiteter og hverdagskulturer inkarnerer centrale træk og karakteristika hos aktører og angiver ikke alene værdier, men tilkendegiver også en individuel erkendelsesdimension. Dannelsen af politiske holdninger og bevidsthed kan imidlertid næppe forstås snævert i forlængelse af arbejdsfæren som hos Lockwood m.fl., hvor næsten al socialitet afledes af arbejdslivet. Man kan i dag næppe a priori tage udgangspunkt i, at arbejdslivet strukturerer hele livsformen grundlæggende. Der findes i moderne samfund en række struktureringsformer, som må antages at være fælles for alle, uanset erhverv. Moderne samfund er præget af en udpræget rumlig, tidsmæssig og institutionel differentiering (Mortensen, 1987: 15). Man kan derfor ikke gå ud fra, at arbejdslivet er selve *kilden* til identiteten. Hvor man tidligere (og i den hermeneutiske tradition) ledte efter identiteternes udspring i „de nære“ omgivelser, må man i dag også afsøge påvirkninger fra „fjernere“ relationer, herunder medier og globaliseringsprocesser.⁵

For det første er den sociale struktur øjensynligt mere differentieret i nutidens „netværks“- eller „informationssamfund“, end tilfældet var i det klassiske industrisamfund. De klassebaserede modsætninger og os/dem-dikotomier baseret på indtægt eller ejendom over produktionsapparatet er antageligt efterhånden afløst eller suppleret af andre, mere individuelle og identitetsbaserede orienteringer, som eksempelvis kunne vedrøre etniske, vidensbaserede, livsstilsbaserede, generationsbaserede, kønsbaserede, eller helt andre typer af kløfter og modsætninger. Der er andre ting, end arbejds-situationen, som skaber identitet, og det afgørende er derfor, hvor betydningskabende arbejdet overhovedet er.

For det andet er der andre typer af opbrud i forhold til de vante forestillinger om identitet og samfundsopfattelse. Fra modernitetsanalysen er det således kendt, at såkaldt „postmaterielle“ værdier har fået en central placering ved siden af de „traditionelle“, materielle værdier. Ofte hævdes det i dag, at de autoritære orienteringer og materielle værdier, som kendetegnede industrisamfundet, i stort omfang er afløst af individualitet, selvudfoldelse og frihed til at vælge personlig livsstil (Inglehart, 1997). Der er således her opbrud i de kendte samfundsforestillinger og tilsvarende ikke længere nogen snæver kobling mellem arbejds-situation og samfundsforståelse.

En generel forståelsesramme i det („sen“-)moderne samfund er, at der er sket et skift bort fra traditionel interessebaseret og ideologisk politik mod en

mere individuelt orienteret og begrundet politikforståelse. Selvet bliver mere og mere organiseret som et refleksivt projekt. Den enkelte indarbejder bl.a. medieret materiale i en sammenhængende biografisk fortælling, som er under stadig revision (Giddens, 1991; Thompson, 2001). Folk stemmer (og orienterer sig i forhold til det politiske billede) generelt i mindre udstrækning efter deres arbejdsituation og klassesilhørsforhold – de personlige værdier spiller en større rolle (jf. også valgundersøgelserne – se fx Andersen et al., 1999). Partierne får sværere ved at mobilisere medlemmer: dvs. snarere end økonomiske interesser og klassestrukturer er det i samfund af denne type subjektivt meningsskabende, kulturelle faktorer, der fungerer som „input“ til identitetsarbejdet – og som virker handlingsmotiverende for individerne (Kaare Nielsen, 2001: 8–9).⁶ Der sker dermed en spredning af (identitetsdannelses-)feltet, hvilket også gør det vanskeligere at teoretisere over det. Moderne livsformer udfoldes på et væld af forskellige måder. Castells (1998) har i den forbindelse introduceret en sontring mellem modstandsidentiteter eller projektidentiteter (hvor individerne i den sidstnævnte gruppe er reflek-sive og konsensusorienterede).⁷

MODSTANDSIDENTITETER

Det meste af tænkningen i relation til politik og magt er konstrueret og bygget omkring traditionelle modsætninger og (logiske) modsætningspar, som eksempelvis lønarbejdere vs. arbejdsgivere og kapitalejere, hvilket også er en modsætning, der har været central for etableringen af det politiske partisystem, som vi kender i dag (Andersen, 1984). En anden klassisk konflikt angår system/eliter og lægmænd. Sådanne modsætninger giver sig ofte udslag i bestemte typer af „os/dem“-dikotomier. Mere moderne variationer over Lockwoods traditionelle, dikotome forståelser, som udtrykkes i „power modellen“, kan måske findes i Castells' (1998) begreb om „*modstandsidentiteter*“. Modstandsidentiteter samler sig omkring forholdsvis entydige positioner, og verdensbilledet er overvejende dikotomt. De søger autonomi og er generelt modstandere af systemer eller af „Overdanmark“. Der er nogle få, men meget vigtige *symboler*, som går igen, og som er centrale i deres univers. Disse symboler reproduceres og bekræftes vedvarende. Identiteten skaber her klarhed og enhed i en kontekst, der opleves som præget af konflikt og grænsedragning.

Modstandsidentiteter findes typisk blandt marginaliserede grupper i samfundet (Castells, 1998), og kan siges at udgøres af mindre og evt. stigmatiserede grupper, hvis samfundsmæssige positioner er truede eller udgrænset fra

den dominerende logik.⁸ Det kan fx være indvandrere, kriminelle, rockere, hippier eller modkulturer i bred forstand. Modstandsidentiteter opstår ofte ved konstituering af en moddiskurs til fremherskende identitetsdiskurser (dvs. ved at lave alternativer til det etablerede, jf. hippiekultur, Christiania etc.). Her trives altså først og fremmest *os/dem*-forståelserne.

GIDDENS OG LIVSPOLITIKKEN

Den generelle øgning af uddannelsesniveaut i samfundet hævdes omvendt at have fået det, der kan karakteriseres som *projekt-* eller *vidensidentiteter* til at vokse (Kaare Nielsen, 1994; Hall et al., 1992). Med øget viden, øget materiel standard, ændrede produktionsvilkår og ny teknologi skabes der nye muligheder og betingelser, øget refleksivitet samt fokus på selvrealisering, selvudfoldelse og livsprojekter. Identiteternes sociale „landkort“ ombrydes som følge af strukturelle og institutionelle forandringer. De identifikationsprocesser, hvorigennem vi indstifter vore sociale og politiske identiteter, er dermed blevet mere foranderlige og uforudsigelige. Flere hævder parallelt med ovenstående, at det politiske handlingsmønster er inde i en ændringsproces fra en kollektiv til en mere individuel orientering. Samfundet karakteriseres således af individualiseringsprocesser, og flere og flere mennesker kan karakteriseres som „ekspressivister“, dvs. som mennesker, der har og udfolder et refleksivt og et „postmoderne jeg“ (Gibbins & Reimer, 1999; Giddens, 1991; Bauman, 1998; Beck, 1992).

Hos Anthony Giddens (1990) er moderne identiteter således også et resultat af de ændrede betingelser og samspilsformer mellem individ og samfund. Forståelsen af identitet udspringer af hans strukturteori. De nye livsformer, som senmoderniteten medfører, fjerner os fra traditionelle typer af social orden. Dette betyder en frisættelse af individet og en tiltagende individualisering. Der sker en udlejring af tid og rum, samt en afkobling fra traditioner. Individer i moderne samfund er *refleksive*: Det vil sige, at sociale praksisser konstant undersøges og omformes i lyset af indstrømmende information om disse praksisser (Giddens, 1990: 39). Individet er ikke længere tilfreds med en „arvet“ identitet, men opdager og konstruerer selv sin identitet, som så at sige „åbnes op“ for ændringer og revurderinger. Tidligere var identiteten i højere grad knyttet til tradition og til kollektive grupperinger og bevægelser. Nu er den derimod individualiseret og refleksivt begrundet, hævder Giddens. Dette medfører også en udvikling fra identifikation med tradition og massebevægelser til en mere selvtilstrækkelig og

individualistisk selvdefinition. Sociale handlemåder overvejes og udvikles konstant, hvilket igen skaber nye handlemåder og muligheder.

Dette forhold inkarneres hos Giddens i begrebet om „livspolitik“, som udtrykker implikationerne af individets refleksive valg og handlen. Man kan parallelt tale om fremvæksten af en *selvrealiseringskultur*. Den politiske dagsorden skifter derfor også udseende under senmoderniteten. De traditionelle „tegnebogsspørgsmål“ om økonomisk vækst komplementeres med nye spørgsmål, som berører livsstil, deltagelse, miljø, fred, ligestilling, afbureaukratisering osv. Man kæmper samtidig i mindre grad for „den store, politiske sag“ – man realiserer først og fremmest sig selv. Individualitet er imidlertid ikke det modsatte af solidaritet (selv om dette ofte er en gængs opfattelse). Arketyper i dette univers er den „engagerede individualist“, der aktivt søger støtte til sin egen livsform og selvudvikling, og som vil foretage sig meningsfulde ting. Denne kategori af individer interesserer sig ofte meget for politik, men ikke for (medlemskab af) politiske partier. Eksempelvis økologi udfylder i dag måske en lige så vigtig rolle (i forhold til politisk identitet), som medlemskab af et parti gjorde tidligere.

Giddens forklarer bl.a. denne udvikling vha. begreberne *emancipatorisk politik* over for *livspolitik*. Emancipatorisk politik handler om kampen mod uligheder og uretfærdigheder – ofte med udgangspunkt i en kollektiv horisont. Ved livspolitik forstår han derimod de politiske effekter af frisatte individers refleksive valg. Det moderne menneske træffer som led i sit identitetsarbejde hele tiden beslutninger med hensyn til livsstil, fødevarer, partner, uddannelse osv. (Kaare Nielsen, 2001: 19). Livspolitik handler ikke om livsmuligheder, men om livsstil, og handler om de valg, der angår den enkelte og dennes selvfortælling (Giddens, 1991: 214). Livspolitik prøver ikke at ændre de eksisterende forhold, men er orienteret mod fremtiden og rammerne for selvrealisering. Et væsentligt karakteristikum for den politiske identitet, som kendetegner den livspolitiske orientering er, at engagement og deltagelse kan betegnes som funderet i, hvad Giddens kalder for *rene forhold* (Giddens, 1990). Rene forhold angår de nære og intime relationer, hvor individet udvikler en del af sin selvidentitet. Ydre faktorer betyder stadig mindre for de menneskelige relationer, og begrebet henviser til forhold, som individer indgår i for deres egen skyld, og kun med henblik på, hvad de selv kan få ud af dette. Ifølge Giddens afsluttes sådanne forhold, når det ikke længere er tilfredsstillende at bibeholde relationen.

Der har været rettet en del forskellig kritik mod Giddens' teoriunivers, bl.a. at der er tale om en eklektisk teori, som kun gælder for nogle, især de

mere privilegerede, grupper i samfundet. Jeg tilslutter mig denne kritik, men går ikke nøjere ind i denne diskussion, da det ikke er Giddens' teori som sådan, jeg anvender i analysen, men kun nogle nøglebegreber herfra.

PRAKTISK BEVIDSTHED KONTRA ABSTRAKTE SYSTEMER ELLER SYMBOLSK BEVIDSTHED

I senmoderniteten tvinges individet ifølge Giddens altså hele tiden ud i at skulle foretage valg, dvs. at handle refleksivt. Dette afføder et behov for ontologisk sikkerhed⁹ og for en praktisk funderet hverdagsviden, som Giddens kalder for *den praktiske bevidsthed*. Praktisk bevidsthed vil sige at kende de regler, rutiner og strategier, hvormkring det daglige, sociale liv er konstitueret i forhold til tid og rum (Giddens, 1984: 90). Begrebet kan sættes over for abstrakte systemer, fx ekspertsystemer, som i stigende grad fylder vores dagligdag. Vi ved fx nok, hvordan man bruger en computer, men de færreste af os forstår de mere basale principper for, hvordan computeren grundlæggende fungerer. Den praktiske bevidsthed medvirker til at reducere usikkerhed og styre os igennem en hverdag præget og kendetegnet af uvished og risici. Omvendt er systemerne medvirkende til at gøre tilværelsen lettere og mere nuanceret ved at bibringe os indsigt, kompetencer og ideer. Det er netop denne type praktisk bevidsthed, som anvendes som afsæt i denne undersøgelse med begrebet „livsverden“, forstået som de umiddelbare omgivelser, hvori vi lever vores liv, samt de oplevelser og erfaringer, der knytter sig hertil. Dette begreb vil løbende blive diskuteret op imod struktureringsmekanismer, der stammer fra abstrakte systemer (symbolsk bevidsthed).

Med afsæt i ovenstående diskussion tages der derfor i undersøgelsens portrætter udgangspunkt i svarpersonens oplevelse af magtforholdene i samfundet bundende i a) arbejdslivet, b) bundende i andre struktureringsmekanismer samt c) bundende i (ikke-erfaringsbaserede) medieformidlede/medierede forestillinger. Der skelnes altså her mellem typer af forestillinger, som dels har udgangspunkt i egen livssituation og erfaringer (det klassiske hermeneutiske perspektiv), og dels snarere er „overleverede“ og „medierede“ og derfor antageligt er mere ens (om end de sikkert fortolkes eller „afkodes“ forskelligt). Vi er i den elektroniske tidsalder alle en slags tilskuere, som dagligt præsenteres for (eller bombarderes med) overleveringer og fortællinger om magt og politik. Det interessante er her, hvordan folk på forskellig manér afkoder sådanne typer af „overleverede“ samfundsbilleder

og magtforståelser. I den forbindelse sondres der altså i undersøgelsen mellem en *praktisk funderet bevidsthed* kontra en mere *medieret forståelse* og tilgang til magten.

Hovedspørgsmålene i undersøgelsen, som danner rammen om interviewene, er således:

- Hvordan opleves magtforholdene? (Hvordan er magtforståelsen mere grundlæggende konstrueret – er den fx dikotomisk eller hierarkisk, og hvilke former for magt peges der på?)
- Hvor ses magten fra? (Der sondres her mellem dels en fundering i det nære og de fjernere magtrelationer, dels en praktisk bevidsthed kontra en medieret forståelse)
- Hvordan opleves egen rolle? (Hvordan ser det ud med engagementet – opleves det fx, at man selv har noget at skulle have sagt?).¹⁰

M E T O D E

Undersøgelsen tilstræber en afdækning af magtforestillinger set specifikt fra forskellige positioner i samfundet, hvor der undersøges i dybden i forhold til et mindre antal respondenter. Videnskabsteoretisk står den primært i gæld til den fænomenologiske og hermeneutiske tradition, men er også beslægtet med de såkaldt kognitive retninger inden for samfundsvidenskaberne, hvor det er *oplevelsen* og forståelsen af virkeligheden, som er det afgørende.

Den metodiske tilgang i undersøgelsen kunne måske lidt fortegnat kaldes en *politisk biografi*, idet den fokuserer på, hvordan magtforståelser konstrueres af virkelige aktører. Den baserer sig på kvalitative interviews med udvalgte respondenter, hvor det er den sociale konstruktion af begreber om magt (og processer og dynamikker i forhold hertil), som eftersøges – faktorer, som kvantitative spørgeskemaundersøgelser har svært ved at indfange. Der fokuseres således på livshistorier, som først og fremmest illustrerer individernes egne fortolkninger af virkeligheden og respondenternes manifesterede magtforståelser. Samtidig går analysen dog ud over dette niveau, idet den også forsøger at blotstille de mere latente struktureringsmekanismer og magtopfattelser.

U D V Æ L G E L S E A F P E R S O N E R T I L U N D E R S Ø G E L S E N

Der er gennemført i alt 29 interviews til undersøgelsen. Af de 29 interviews er i alt 11 blevet til portrætter i denne bog (hvilket er, hvad pladsen tillod).

Sigtet med interviewene har været at indfange en bred vifte af respondenter, som dækker forskellige samfundspositioner og typer af beskæftigelse, sociale karakteristika mv., for at studere oplevelsen af magt og samfund fra forskellige vinkler. Interviewpersonerne er udvalgt efter en række mere „objektive“ karakteristika: køn, alder, job, geografi osv. Et kriterium har været, at der skulle være tale om personer, som jeg ikke selv kendte i forvejen. Derfor har venner, kolleger og familie bistået i udvælgelsen af deltagere efter mine anvisninger på bestemte „typer“: fx „fisker fra Vestjylland, arbejder fra Stor-københavn“ osv.

En undersøgelse som denne – med et mindre antal medvirkende – kan selvsagt aldrig være repræsentativ, og den foregiver heller ikke at være det. Derfor kan vi nok afdække forskellige billeder af magten, men ikke konkludere meget om, hvor udbredte disse er. Baggrundsmaterialet med de 29 interviews giver dog et fingerpeg. Ambitionen i undersøgelsen har imidlertid været at ramme relativt bredt i forhold til den danske befolkning, om end nedtone fokus på de grupper, som i forvejen var tematiseret i andre Magtudredningsprojekter: politikere, elitegrupper, indvandrere, djøf’ere m.m. Hensigten var derfor at forsøge at indfange bestemte og varierede typer og kategorier: arbejderen, landmanden, funktionæren, pensionisten, den selvstændigt erhvervsdrivende, den arbejdsløse, den unge studerende, chefen, indvandreren, it-innovatøren osv. Repræsentanter for alle disse grupper/typer indgår således i interviewundersøgelsen. Derimod er det ikke dem alle, der indgår i selve portrætterne og dermed i analysen. Også her ligger der en udvælgelse, som naturligvis påvirker resultatet. Selve udvælgelsen til portrætter er således ikke foregået med speciel tanke på sammensætningen af respondenter ud fra en hensyntagen til, at alle de nævnte kategorier skulle være repræsenteret. Derimod er udvælgelsen primært foregået ud fra et kriterium, som har vægtet respondenterne som særlige eller „rendyrkede typer“, herunder især deres måde at italesætte magtproblematikker på – samt deres indbyrdes forskellighed og „match“.

Det kan i den sammenhæng altid indvendes, at specielle „kategorier“ eller typer med denne tilgang får for stor plads i undersøgelsen – at den med andre ord i visse henseender bliver „skæv“. Dette forhold kan generelt aldrig undgås i kvalitative undersøgelser – og altså heller ikke her. Eksempelvis kunne man hævde, at der er for mange „refleksive“ typer, eller fraskilte og midaldrende mænd med i undersøgelsen – for nu at fremhæve nogle entydige sociale kategorier. Der er også et par partimedlemmer „for meget“. Også selv om man måske kunne indvende, at det nu heller ikke, ud

fra statistikkerne, er så ualmindeligt at være fraskilt og partimedlem – og sikkert heller ikke forholdsvis „refleksiv“, hvis man er en midaldrende dansk mand. Modargumentet må samtidig være, at i stedet for at lede efter en tilstræbt repræsentativitet, som alligevel aldrig vil kunne opnås, så er krudtet bedre brugt på at lede efter cases (personer), som er særligt lærerige, hvad angår magtopfattelse. Det sidste kriterium har da også været det anvendte i denne undersøgelse.

Det „gode“ ved sådanne typer i en undersøgelsessammenhæng er, at de ofte sammenfatter og kondenserer bestemte træk eller forståelser. Selv om – eller snarere fordi – de er meget „reflekterende“, så udtrykker og inkarnerer de (netop) mange typiske tendenser og opfattelser, som er udbredt i befolkningen. Ved at udvælge via personlige netværk har det været lettere at finde frem til de informative cases. Der er dog både gode og dårlige aspekter ved denne metode. Det „dårlige“ er fx, at det kan tænkes, at man ender med en overrepræsentation af mere ressourcestærke og „myndiggjorte“ typer. Det „gode“ er, at personerne har været motiverede og fortællelystne. Alligevel har det vist sig at være utroligt svært at finde bestemte „typer“, eller at fastholde mennesker i forlods fastlagte sociale kategorier eller traditionelle stereotyper, som dårligt rummer nutidens mangfoldighed. Dette har i hvert fald været en klar erfaring fra denne undersøgelse: Hver gang jeg fx har troet, at jeg havde „indfanget“ og lavet en aftale med en *typisk* arbejder, fx slagteriarbejderen eller stilladsarbejderen – så viste vedkommende efterfølgende under interviewet at have helt andre islæt og sider af sin identitet, som helt eller delvist overskyggede de sociologiske dimensioner („typer“), som jeg forlods havde sigtet efter. Det viste sig altså ikke uproblematisk at udvælge i forhold til „typer“, fordi disse har en tendens til at „smutte mellem fingrene“ på én, da man jo ikke forlods kender vedkommendes nærmere identitet. I de tilfælde, hvor jeg fx ledte efter personer på overførselsindkomst for at afsøge „den politiske afmagt“, fandt jeg ofte det stik modsatte, nemlig særdeles refleksive og myndiggjorte personer, som var i færd med at omskole eller dygtiggøre sig.

DET KVALITATIVE INTERVIEW

Samtlige medvirkende er interviewet i deres eget hjem. Interviewene har varet mellem en og fire timer, men typisk halvanden time. Interviewene er optaget på lydband og er derefter transskriberet. Kvalitativ interviewning handler om at karakterisere de indholdsmæssige kendetegn, træk og

egenskaber ved den/det studerede. Interviewene er funderet i et fænomenologisk og hermeneutisk forskningsdesign, hvor ambitionen er at forene forståelse („indefra“) og fortolkning („udefra“). I harmoni med denne forskningstradition tilstræbes det at „komme ind bag“ respondenternes subjektive udsagn, for gennem fortolkning at opnå en dybere forståelse af de mekanismer, som ligger bag konstruktionen af aktørernes *meningssystemer* (Spradley, 1979). Spørgsmålene i interviewene har været centreret omkring temaer: fx karakteristika vedrørende personens holdninger til samfund, folkestyre og politik; det store/lille demokrati; arbejdsliv, sociale aktiviteter, egen rolle mv. Interviewene har dog især handlet om at få vedkommende til at berette frit om sin „livsverden“. Ofte er det således begivenheder eller *brudflader* i forhold hertil, som får folk til at italesætte spørgsmål om politik og samfundsmæssig magt, som flere af de efterfølgende portrætter vil illustrere. Selve interviewformen er delvist *eksplorativ*, idet den bestræber at holde døren åben for at kunne forfølge interessante vinkler, der måtte dukke op i processen. Tilgangen lader aktørerne sætte deres egne ord på samfundsbeskrivelser og magtforståelser. Disse anvendes som udgangspunkt for den videre analyse.

ANALYSESTRATEGI

Jeg sammenligner som nævnt metoden med en „*politisk biografi*“, fordi jeg som udgangspunkt leder efter de udtryk for opfattelser af politik og magt, som er kendetegnende for netop den pågældende person, og med afsæt i personens egen historie. Når man analyserer interviews efter en sådan tilgang, kan man lede efter „koder“ af en bestemt karakter, som dokumenterer og illustrerer nærmere udvalgte forhold. Man leder her efter det typiske – det, som går igen eller berettiger, at der kan fæstes lid til bestemte tolkninger af det, som siges (eller ikke siges) under interviewet – herunder de særlige stereotyper, som måtte optræde. Der er principielt to spor, der kan forfølges her:

Man kan lede efter „konkrete koder“ i teksten, som stikker ud, enten fordi de er påfaldende, hyppigt forekommende eller særligt markante, illustrative eller specielt overraskende, ud fra hvad man kunne forvente om en bestemt type og person. En anden strategi er at lede efter „særlige koder“, som er defineret på forhånd, hvor man har besluttet at lede efter udsagn, som udtrykker noget bestemt om magtrelationer, demokrati- eller samfundsopfattelse. Begge strategier har været anvendt i analysen – ofte tenderer interviewene i sig selv til at „kalde på“ beslutningen om, hvilken vej man skal gå

– man bruger her sin intuition. Den metode, som anvendes, tilstræber altså dels *forståelse* af den subjektive virkelighed hos dem, man udspørger – dvs. hvordan folks subjektive „logik“ ser ud – dels *fortolkning* med henblik på at sige noget meningsfuldt og interessant om det fænomen, man studerer. Disse tolkninger kan ikke som sådan „bevise“, der kan kun argumenteres for dem. Man taler her om, at valideringen er *pragmatisk*.

Når der i undersøgelsen er spurgt ind til folks magtopfattelser, så har det metodiske afsæt bl.a. været at forsøge at „teste“ hermeneutikkens og „image“-litteraturens antagelse om, at samfundsopfattelserne hentes fra det „nære“ – og at det er derfra, folk henter de kategorier, som de bruger til at strukturere og sortere verden efter – også når vi taler om magtopfattelser. Dette princip fungerer ikke nødvendigvis lige konsekvent i alle portrætterne, men det vil i det følgende fremgå, at livsverdenens begreber sagtens kan fungere som afsæt for magtforståelsen – ligesom det i andre tilfælde vil fremgå, at der langtfra er nogen entydig form for sammenhæng mellem disse størrelser – at magtforståelsen så at sige hentes helt andre steder fra. Men på det metodiske plan er der altså spurgt ind til en mulig kobling mellem livsverden og magtforståelse. Folks livsverden og det nære indgår naturligvis altid i deres verdensbilleder og deres struktureringsprincipper – men sjældent i nogen ligefrem eller entydig form. Dette har om ikke andet ledt frem til en erkendelse af, at mennesker måske nok i et vist omfang henter deres metaforer fra dagliglivet som illustrationer og opfattelser af bestemte sammenhænge – men at dette ikke nødvendigvis er ensbetydende med en sådan erfaringsbaseret strukturering af omverdenen. Her kan der sagtens være tale om, at medierede forståelser og opfattelser gør sig gældende.

Dette forhold hænger tæt sammen med et andet, nemlig at interviewudsagnene er analyserede og *fortolkede*. De er så at sige underkastet min analytiske refleksion – hvis gyldighed altså aldrig kan være absolut, men kun pragmatisk. Jeg må derfor løbende argumentere for mine udlægninger af respondenternes grundlæggende forståelser. Dette gør jeg i de respektive portrætter ved gradvist at „dykke ned“ i de dybere lag og strukturer, som personen blotlægger under interviewet. I den forbindelse indgår der også en række *flygtige* strukturer og forståelser hen over portrætterne – som således ikke må tages for pålydende i forhold til personens dybere magtforståelser og struktureringsprincipper. Disse indgår derimod i analysen som en slags byggesten, der bidrager til at tegne det samlede billede af personen – og som først får betydning, når de bliver inddraget i den dybere fortolkning og analyse, som vedrører magtopfattelsen. I den forbindelse kan der altså sondres

mellem det flygtige og de dybere strukturer i relation til diskussionen om det erfaringsbaserede vs. de medierede magtforståelser. Eksempelvis optræder der undertiden i portrætterne interviewcitater, som viser en tydelig påvirkning af, at vedkommende har læst eller set noget konkret i medierne dagen før – uden at dette forhold naturligvis i sig selv kan tages som gyldigt *bevis* for, at den pågældende fx har en „medieret“ magtforståelse.

Det, som der søges efter i interviewene, er herunder grundlæggende former for politiske og sociale *identiteter* hos aktørerne („hvem er jeg“, „hvad skal jeg gøre“? etc.), hvilket illustreres ved brugen af citater. Disse er nemlig gennemgående ret sigende for, hvordan – og (måske navnlig) hvorfra magten opleves, og hvordan den pågældende opfatter sig egen rolle i den sammenhæng. Jeg anvender således en meget fortællende form i portrætterne. Jeg lader personerne berette en del – og ændrer ikke i den forbindelse på deres ordlyd – heller ikke, hvis denne ikke er umiddelbart konsistent. Jeg samler naturligvis op, fortolker og konkluderer – men jeg lader i stort omfang de enkelte selv fortælle. Portrætterne har af denne grund heller ikke en fuldstændigt gennemgående og konsistent struktur. Der er imidlertid bestemte temaer, som altid går igen. Det drejer sig om:

- det nære/personens umiddelbare livsverden
- samfundsforståelsen
- den politiske identitet
- magtforståelsen
- en konklusion

Interviewene er gennemført i perioden fra primo 2001 til ultimo 2002. Som nævnt indgår 29 personer i undersøgelsen. De 11 af disse portrætteres i de følgende kapitler. I analysefasen har jeg anvendt feedback og dialog med en række af deltagerne omkring mine fortolkninger, hvilket har været både konstruktivt og en positiv oplevelse. Samtlige deltagere har således fået tilbudt at læse og kommentere deres portrætter, og de fleste har benyttet sig af denne mulighed. En af de 11 respondenter besluttede sig i forløbet for at ville være anonym i undersøgelsen. Det drejer sig om „Anne“, og i hendes tilfælde har jeg ændret og sløret sted- og personnavne. De øvrige personer i bogen fremstår med deres rigtige navn.

Portrætterne præsenteres selvstændigt, og først til slut holdes de op imod hinanden. Den afsluttende analyse i bogen ender således med en kontrastering af magtforståelsen hos de involverede. Til slut samles der op på de bear-

bejdede tolkninger og karakteristikker af personerne, og det generelle for gruppen uddrages. Vi er nu efter disse anvisninger klar til at begynde portrætterne. Tanken med det første portræt er at knytte en forbindelse til Lockwood ved at kredse om spørgsmålet: hvor blev hans „traditionelle“ arbejder af? Findes han – samt de dikotomiske forståelser eller power-modeller i dag? Det er ikke hensigten at give et endeligt svar herpå, men derimod at give nogle anvisninger på en udvikling. Derfor skal vi først møde *Jørgen*, som er truckfører og i den forbindelse repræsenterer en nutidig arbejderidentitet.

NOTER

- 1 Livsverdensbegrebet udspringer af den fænomenologiske, videnskabsteoretiske position, hvor livsverden forstås som det „nære“ univers. I nogle varianter udgør den tilmed den ramme af meningsindhold, der styrer og strukturerer individets adfærd og holdninger.
- 2 En dansk udgave, som har fællestræk, kunne her være Hans Jørgen Niensens „almuekultur“, som præges af en stærk, bagvedliggende mistro, som går hånd i hånd med manglende politisk interesse. Mistroen rammer politikerne, men også alle mulige andre (Nielsen, 1992: 281). Her forstås magten først og fremmest som koblet til *systemet* – sådan som det i et vist omfang også var tilfældet i Lockwoods undersøgelse.
- 3 Lockwood har senere været kritiseret for at beskrive nogle specielle typer af arbejdere, eksempelvis de klassiske „proletarer“, som de fx kendes fra den britiske kulmineindustri og minearbejderbyer med særligt tætte fællesskaber, snarere end industrisamfundets typiske arbejder a la „Vauxhall“-typen. Der er således tale om lukkede samfund, hvor hele kvarterer arbejdede samme sted generation efter generation, fx som i bogen *Coal Is Our Life* (Dennis et al., 1951).
- 4 Hermeneutikken er en videnskabsteoretisk tradition, som betoner fortolkning, eksempelvis af den mening, betydning og forståelse, som individer tillægger bestemte sociale fænomener.
- 5 Man kunne med Claus Offe hævde, at „arbejdsbegrebet i stadig mindre grad er centralt i forståelsen af moderne samfund. Arbejdssfæren kan ikke længere alene opfattes som basis for traditionelle sociologiske begreber som *bevidsthed* og *handlen*“ (Offe, 1984: 10-39).

- 6 Hermed peges der også på muligheden for nye blandingsformer mellem hverdagslivsbaserede og personlige erfaringer samt medierede og diskursivt formidlede forståelser.
- 7 Castells opstiller – for fuldstændighedens skyld – også en tredje identitetstype – *legitimitetsidentiteten* – som dog ikke gøres til genstand for yderligere behandling i denne forbindelse – bl.a. fordi Castells selv gør de to øvrige typer til de centrale i informationsfundet.
- 8 Dette kunne også vedrøre grupper, som blot *føler* sig stigmatiseret, uden nødvendigvis objektivt at være det.
- 9 Ontologisk sikkerhed er blot én, men til gengæld meget vigtig, form for følelse af sikkerhed. Sikkerhed og tillid er for individet et afgørende redskab i hverdagen, herunder tillid til „abstrakte systemer“. Abstrakte systemer er for Giddens de samfundsmæssige institutioner, som individerne har („blind“) tiltro til – dvs. de stoler på deres ekspertise, idet individerne selv er uvidende på de pågældende områder, fx sygehusvæsenet (Giddens, 1994: 79). Målet med de valg og beslutninger, som knytter sig til refleksiviteten – er bl.a. etableringen af den ontologiske sikkerhed. En selvidentitet med en høj ontologisk sikkerhed er derfor, i Giddens' termer, basis for håndteringen af livets mange eksistentielle spørgsmål, og er således i sig selv en form for værn imod angst og kaos.
- 10 I et af den klassiske, politiske sociologis hovedværker, Almond og Verbas *The Civic Culture* fra 1963, undersøges borgernes politiske værdier og holdninger i fem forskellige, vestlige demokratier. I bogen bestemmer forfatterne de fremherskende former for politisk kultur som blandingsformer mellem tre idealtyper: Dels en „parochial“ (snæversynet) kultur – dels en „subject“ (undersåt) kultur – og endelig en „participant“ (politisk deltager) kultur. Uden at der her skal trækkes alt for tætte sammenligninger, kunne man hævde, at den „parochial“ politiske kultur – har visse fællestræk med Lockwoods *dikotome samfundsforståelse* blandt de proletariske arbejdere; at „subject“ kulturen har fællestræk med den *hierarkiske samfundsforståelse* blandt Lockwoods „ærbødige“ arbejdsdeltagere; mens „participant“ kulturen primært sætter fokus borgerens *på egen rolle* og egne muligheder for – via deltagelse – at gøre en forskel i demokratiet (et afsæt som fx er grundlæggende i den danske medborger-skabstradition; Andersen et al., 1993).

JØRGEN GADE: MAGTEN ER AT KNÆGTE EN MEJETÆRSKER

INDLEDNING

Jørgen er 43 år. Han er født i Sønderjylland, men har boet i Viborg, siden han var fem år. Han er far til to døtre på seks og ti år. Han er fraskilt og bor alene i en lejlighed. Efter skolen kom Jørgen på ungdomsskole, men „det fungerede ikke rigtig“, siger han. Herefter blev han arbejdsdreng, indtil han kom ind til militæret. Jørgen havde en drøm om at blive lastbilchauffør, og det havde høj prioritet at komme ind til trænregimentet i Aalborg. Oven på militær-uddannelsen startede han som lastbilchauffør ved et nedbrydningsfirma. Siden begyndte han som vognmand sammen med sin lillebror, da de startede en flytteforretning. Broderen sprang senere fra, men Jørgen fortsatte efterfølgende som selvstændig eksportvognmand i 15 år, hvor han primært kørte mellem Danmark og Sydtyskland. I dag arbejder han i varemodtagelsen på pumpefabrikken Grundfoss i Bjerringbro, som beskæftiger 4.000 ansatte, hvor han kører gaffeltruck i firmaets godsterminal.

DET NÆRE

Jørgen gik ud af 8. klasse. Han var ikke længere „modtagelig“, siger han. Efter skoletid og i weekenden arbejdede han i sandgraven på et cementstøberi. Der tjente han „en hulens bunke penge“, og han var „en helvedes karl“: „Jo mere jeg pjækkede i skolen, desto flere penge tjente jeg“, beretter Jørgen. Herefter blev han arbejdsdreng på en dybfryserfabrik uden for Viborg, og senere som nævnt chauffør. Det med at være langturschauffør var jo en *livsstil* og ikke kun et arbejde, forklarer han. Det, som tiltalte ham ved arbejdet, var drømmen om at være den frie fugl på landevejen. Han kørte som regel med møbler til Tyskland. Når Jørgen var hjemmefra, boede han i lastbilen, som var indrettet med køje, kaffemaskine, køleskab, komfur og „det hele“. Der manglede ikke noget, bedyrer han: Der var el, fjernsyn og video. Når han var færdig med at arbejde klokken fire om eftermiddagen, så skulle

han vente til næste morgen klokken otte, hvor firmaerne åbnede igen, og det var spild af tid, synes han. „Så kunne man ellers sidde der og kukkelure for sig selv, eller man kunne møde nogle af de andre chauffører og drikke en masse bajere“, forklarer Jørgen. Det var sådan set hyggeligt nok, siger han, men da han fik børn og altid kom træt hjem, og skulle afsted igen, så begyndte han at overveje sin tilværelse. Han stoppede derfor som eksportvognmand i '98, fordi han følte trang til at komme hjem og være en „rigtig“ familiefar.

Jørgen: Jeg har altid sådan været min egen. Der er fandeme ikke nogen, der skal bestemme over mig, og det har man sådan ligesom mulighed for der. Og det har man jo ikke alligevel, vel, for man har jo lånt nogle penge i banken, og så bestemmer banken over én, fordi hvis man ikke kommer med sine afdrag, så skal de nok komme efter én.

Jørgen har en stærk trang til autonomi. Han vil helst være sin egen. Derfor anskaffede han sig en lastbil og startede sit eget firma. Lastbilen bliver her i Jørgens verden nærmest til en metafor for et *sneglehus*. Lastbilen er et helt mini-hjem, som han har med sig overalt, hvor han kommer frem. Heri findes alverdens (elektrificerede) bekvemmeligheder. Samtidig fungerer sneglehuset som en skal, som man kan lukke sin inde i og bruge til at skærme af for omverdenen. Herinde er man helt sin egen, og man bestemmer alting selv (bortset fra, at man har købt bilen på klods i banken, forstås). Det var dog ikke økonomiske problemer, som fik Jørgen til at lægge karrieren som lang-turschauffør bag sig. Det „hang sgu godt sammen“, som det vist hedder sig i jysk terminologi, men Jørgen oplevede i stigende grad et pres fra dem, som bestilte eller bookedede kørslerne, og en konstant råben: „Hvad fanden har du lavet, og hvorfor er du ikke kommet endnu, og hvorfor skal du ikke have det der med?“, forklarer han.

Jørgen: Altså, hvis du kan forestille dig, man har været nede i Stuttgart og læstet klokken syv om aftenen, så forventer de, at man holder oppe i Padborg klokken syv-otte stykker om morgenen. Du har trods alt kørt hele dagen, ikke. Noget andet – det er jo smask hamrende ulovligt, men altså det tog vi så lige så stille på.

Der blev set stort på, om køre-hviletidsbestemmelserne blev overholdt, for chaufførerne kunne se en gulerod i at bryde reglerne, og firmaerne var ligeglade. De skulle bare have deres gods frem, siger Jørgen.

I sin fritid i dag laver Jørgen mange forskellige ting: han er fotograf, og han fisker sammen med en kammerat, som han også deler en interesse for compu-

tere med. „Vi roder med hardware og skiller maskinerne ad og samler dem og køber nyt software til dem“, fortæller han. Jørgen søger generelt friheden, men han anerkender behovet for orden og systemer: „Det er okay, at man har nogle systemer, for ellers så fungerer det ikke. Vi kan jo ikke være generaler alle sammen“, siger Jørgen. Han kunne godt lide at være i militæret. Det var dog ikke et „rigtigt soldaterliv“, som han oplevede under indkaldelsen: „Vi skulle jo bare være der. Vi var sådan nogle servicemedarbejdere. Det havde jo ikke rigtig noget med soldaterliv at gøre. Vi skulle jo bare fise rundt og påfylde vand og benzin og slæbe motorcykler på værksted“, fortæller han. Efter militæret meldte Jørgen sig til Hjemmeværnet, hvor han fik lært at skyde, og hvor han i dag er *gruppeløber*. Hjemmeværnet er „lidt nedprioriteret“, fortæller han, for det kniber med at mobilisere folk eller arrangere øvelser: „Når man arbejder med folk, der er omkring 40- års alderen, så kommer de hjem fra arbejde og er trætte, og i weekenden skal de både i byen og passe familien. Det bliver ikke til ret meget i Hjemmeværnet“, bekræfter han. Jørgen er medlem af flere foreninger, som vi skal se. Han er fx medlem af en forening for amputerede (uden at han altså selv er handicappet), hvor han arbejder som fotograf. I sin fritid tager han rundt og fotograferer til medlemsbladet. „Det startede, dengang vi var unge og gik til dykning, og der skulle vi dele svømmehal sammen med handicapforeningen. Og så blev jeg så spurgt, om jeg ikke ville hjælpe med at slæbe en rullestol op, fordi jeg var sådan lidt større end de andre og havde nogle „muller“. Og så har det sådan ligesom hængt ved“, fortæller Jørgen.

Da Jørgen var selvstændig, blev han jævnligt kontaktet af personer og foreninger – fx postforeningen og politiforeningen, som gerne ville have et sponsorat. Han havde set, at Lars Larsen i den forbindelse havde et princip om at koncentrere sig om ét specifikt område og støtte dette. „Så tænkte jeg: jamen, altså det er nemmere. Jeg støtter så Dansk Handicap Forbund“, fortæller Jørgen. Dyne-Larsen fungerer her som et forbillede for ham, hvilket måske er karakteristisk, som det vil fremgå senere. Typisk for Jørgens engagement og sociale aktivitet (og også hans tilgang til politisk deltagelse) er, at tingene primært synes at komme i stand via tilfældigheder, frem for overvejende gennem *aktive tilvalg*.

SAMFUNDS- OG MAGTFORSTÅELSE: DET TRAFIKALE BILLEDE

I det følgende skal der gives et indblik i Jørgens samfundssyn og hans mere grundlæggende måde at strukturere sin forståelse på. Først berøres relatio-

nen mellem politikere og lægmænd, og spørgsmålet om styring og regulering, hvilket Jørgen tematiserer ud fra trafikområdet:

Jørgen: Noget af det, der gør mig tosset, altså politikerne de har fået at vide af en ekspert, at når man forøger hastigheden med ti kilometer i timen, så dør der x-antal mennesker. Det er jo løgn ikke, altså et eller andet sted, hvorfor dør de mennesker? Det er jo klart, altså hvis det går galt for dem, så er hastigheden en medvirkende årsag til, at det går mere galt. Men et eller andet sted, så må man sgu prøve at sætte sig ned og så skille tingene ad og sige, jamen hvorfor er det egentlig de kører galt?

Det er tydeligt, at Jørgen helst ikke (og uden sværdslag) underlægger sig regulering og styring „oppefra“. Politikerne er nemlig ikke kompetente. De har ganske vist eksperterne i ryggen, men Jørgen anerkender ikke deres viden og ekspertise. De har således ingen føling med det konkrete og med virkeligheden på motorvejen. Jørgen støtter sig til sin hverdagsbevidsthed.

Jørgen: Hvis vi kører nul kilometer i timen, så slår vi ingen folk ihjel. Det må da være et godt udgangspunkt, men til sidst så bliver folk jo tossed. Det kan jo ikke passe, at når vi kommer på en firesporet motorvej, der er fuldt oplyst og alting er i orden og vores bil er den sidste nye med ABS, og jeg skal komme efter dig, med alt det, man kan få. Så ligger man og kører 80, fordi det har politikerne fundet ud af, det er mest forsvarligt. Det er det, vi kan styre. Og nede på den anden side af stregen der [Tyskland, red.], der kører vi 180 i stedet for, fordi der siger de, der kan man godt finde ud af det.

„Jeg kører med den hastighed på motorvejen, som jeg selv bestemmer“, siger Jørgen. Omkring politikernes indblanding via lovgivning inciteres han af dikotomien mellem de styrende og de styrede, dvs. den vertikale dimension imellem myndigheder og borger. Som individuel bilist opererer han i trafikken i spændingsfeltet mellem kollektive regler og individuel frihed; mellem fællesskab og autonomi. *Køretøjet* er i Jørgens udlægning et frihedssymbol og et *billede på autonomi* – et frirum, hvor man kan være sig selv. Politik og statslig (trafik-)regulering bliver heroverfor til det samme som formynderi og rethaverisk bedreviden udfoldet af politikere og tekniske eksperter. Bilen bliver således her til en metafor for selve friheden. Her lukker man omverdenen og systemet ude og bliver helt sin egen. „Det er *et frit land*, vi lever i, og hvis jeg vælger at køre stærkere, så har jeg indkalkuleret en eller anden bøde. Mange af de der ulykker, de opstår på grund af, ikke hastighed, men fordi folk de kører tåbeligt“, siger Jørgen.

I bilen er det legitimt at tænke på sig selv, kræve sin ret, eller forfølge private udlægninger af „forsvarlig“ kørsel („jeg betaler bare bøden“). Trafikken er dog også et billede på en mere grundlæggende mekanisme i samfundet, hvor tolerancen er forsvundet og hensyntagen mellem medborgerne har det vanskeligt. Trafik er, som det vil fremgå, et nøgleord, når man søger indgangen til Jørgens samfunds- og magtforståelse:

Jørgen: Nu her den anden dag – vi kørte på arbejde, vi har en firesporet vej ned mod Århus, så kommer jeg kørende op i røven af en, så trækker han ud i spor to. Jeg ved godt, der er sporriller ikke, at det er bedre at køre i spor to, men når han kan se, jeg kommer og vil til at overhale ham, så har man jo pligt til at blive inde i spor et, uanset hvordan vejen er. Men så kan han mærke mig, så sætter han bare farten op, fordi så kan han jo i hvert fald accelerere sig fra mig. Men så bliver jeg sur på ham, og så siger jeg, jamen han skal ikke [slippe] fra mig, fordi min vogn var åbenbart lidt stærkere, så jeg trækker op i røven af ham, men han bliver ude i spor to. Så tænkte jeg, jamen det gider jeg ikke diskutere med ham, så jeg tager den da bare indenom, og så er den ikke længere.

Jørgen udfolder, som det fremgår, et vist mål af egenrådighed bag rattet – hvis nogen kører i sin bil og vil lave „*magtdemonstration*“, som han formulerer det, så holder Jørgen på „sin ret“: „Jeg skal ikke holde tilbage for ham, hvorfor fanden skulle jeg så gøre det?“. Dels vedrører trafikken Jørgens egen, konkrete myndiggørelse,¹ men den fungerer også i mere overført betydning som metafor for samfundsmæssig interaktion i almindelighed og magt i særdeleshed. Den er således afgørende for Jørgens samfundsforståelse, samt måden hvorpå han konstruerer forståelser af omverdenen. Dette vedrører altså Jørgens *blik*, dvs. evnen til at se forskel, og de elementer, som hans verden centrerer sig omkring, herunder de strukturelle mønstre, meningssystemer, orienteringer og identifikationer, som giver retning til hans individuelle og livsverdensbaserede fortolkninger. Det trafikale billede er generelt velegnet til at beskrive grundlæggende mekanismer i samfundet og i demokratiet. Køretøjer er på den ene side et godt magtmiddel. De er samtidig via færdselsloven også et symbol på den *komplette magtlighed*. I trafikken er vi alle lige: direktøren har ikke mere ret, end menigmand har. Og ham, der tjener mest, har heller ikke mere ret i trafikken. Status og indkomst gør ingen forskel.

Jørgen: Handicappede, de bliver også lige, når de kommer susende der. Så når de stiger ud af bilen, så kan de ingenting. Men altså, når de sidder i

bilen, så kan de jo få lige vilkår med andre, der kører bil. Så det er nok der, vi er mest lige som borgere. Vi er født lige, og vi er lige, når vi kører bil.

Mere præcist kan det vel næppe siges. Trafikken bliver i denne metafor tilmed til et *billede på myndiggørelse*: her kan alle, selv de handicappede, begå sig. Samtidig er det et billede på et vigtigt demokratisk princip om *lighed og retfærdighed*: Vi er i trafikken så at sige lige i *formel* forstand, lige såvel som vi også er lige for loven i samfundet i øvrigt. På den anden side er vi *reelt set* ikke lige: Der findes en overklasse i dette univers. Det er dem, der kører i BMW, Mercedes o.l. Der findes samtidig en stor middelklasse, hvor alle de „solide“ vogne og familiebilerne er at finde, og så er der endelig en underklasse, hvor alle Ladaerne og „skrotbilerne“ er fremherskende. Dem i BMW'erne – dvs. overklassen – kan køre fra de andre. Via biltyperne og bilmærkerne reproduceres således nogle af samfundets grundlæggende (klasse)-skel:

Jørgen: Altså, lastbilchauffører nede i Tyskland, det er det laveste man kan blive som menneske. Og derfor er der også nogle store konflikter med sådan nogle BMW'er og Mercedeser. De mener, at det er jo dem, der har købt vejen, så de [lastbilchaufførerne, red.] skal fandeme ikke ligge der og sætte tempoet og genere dem.

Trafikken afslører vidnesbyrd om uligheder. Trafikken er *klassekampens* naturlige forlængelse. Og fra den front er der „godt nyt“. Man kan nemlig også bryde (klasse-)samfundets determinisme: Når man er lastbilchauffør, så kommer direktøren måske godt nok susende i sin Mercedes 600, men hvis man trækker i blinklyset og svinger ud, så kan han holde nok så meget på sin ret. Jørgen anvender altså dette forhold som billede på samfundsforhold og – hierarki. Han „ontologiserer“ med andre ord og uddrager nogle fundamentale menneskelige og samfundsmæssige karakteristika. Hans samfundsmæssige og politiske (magt-)forestillinger hænger tæt sammen med egne, personlige erfaringer og livssituation. Jørgen beskriver ud fra det trafikale afsæt verden som en „alles kamp mod alle“. Det handler om overlevelse, og man er i sidste ende sig selv nærmest. Lastbilchaufførerne er motorvejens „underdogs“ og proletariat. De har dårlige arbejdsforhold; det er dem, som slæber den største last; det er dem, der kommer langsomt frem i det trafikale virvar; og de er generelt ilde set i trafikken. Under disse betingelser finder de sammen i et fællesskab.

Imidlertid kan de gængse magtrelationer også vendes om, og lastbilen bliver da et symbol på mægtiggørelse og et konkret magtsymbol, som vi skal se.

Den ultimative magt tilhører nemlig også lastbilen alene via den kraft, som ligger i dens størrelse og råstyrke – den kan tryne alle de andre køretøjer, hvis det kommer til direkte konfrontation. Lastbilchaufførerne vil derfor i en vis forstand i sidste ende altid have magten på motorvejen. Hvis de virkelig vil, så er det dem, der har mest gods bag sig, når de kommer tromlende – her må selv en Mercedes eller Volvo kapitulere. Jørgen har oplevet dette selv, og holdningen er klar: „Han skal fandeme ikke komme her og provokere – nu skal jeg vise ham“.

Undertiden slår et ulmende trafikalt klasseoprør nemlig ud i lys lue: Chaufførerne bliver rebelske. Og de ved, at de bliver uovervindelige, hvis de står sammen. De har for længst erkendt de fordele, som sammenhold og fælles organisering rummer, jf. „convoy“-fænomenet. Individuelt er de stærke, men kollektivt er de over for de øvrige trafikanter urørlige – så er der kun ordensmagten tilbage, som ville kunne true dem. Af og til rotter langturshaufførerne sig således sammen mod en konkret modstander: „Ork ja. Vi har sågar engang været en fire- fem stykker, hvor vi har låst en inde, så han har ligget der imellem fire lastbiler“, siger Jørgen. I den situation, som Jørgen henviser til, placerede lastbilerne sig omkring den tyske BMW, med en på hver sin side, samt en foran og en bagved BMW'en:

Jørgen: Der fik vi ham sgu lukket inde. Altså, de kommer bare med speederen i bund, og vi kan godt se dem langt ude i det fjerne, at der kommer sgu nok en, han er hurtig. Men på den anden side set: Vi vil også gerne overhale på et eller andet tidspunkt, så vi får oparbejdet et ordentligt kraftoverskud, så vi kan lave en hurtig og effektiv overhaling. Så sidder man der, jamen hvornår skal man slå til, lige pludselig så siger man, jamen så er det nu, så slår vi blinklyset til. Så kommer han jo susende, og han blinker jo med lyset, og så når han kommer op på siden af en, ja så får den jo alt. Og så kalder man: „Prøv lige at trække ud, ikke?“, til ham der sidder foran. Så har man ham. Og der kan jeg bare huske dem, der sad og hang helt ud af vinduet. Så blev de lige kølet lidt ned.

Tilværelsen på motorvejen kan godt antage karakter af et rigtigt „wild west“-liv. Man laver i et vist omfang sine egne regler, og ve den, som vover at udfordre den dominerende orden og dens aktører.

Jørgen: Jeg har også hørt om en [lastbilchauffør, red.], han er selvfølgelig nok også trukket ud, og så vedkommende BMW var kørt ind foran ham og så bremsede han ned. Det har jeg også prøvet, så man er ved at køre op

i røven af ham. Så skal man selv bremse, og alt det lort man har til at stå omme bagi, det vælter rundt. Men han bremsede ikke, han trådte sgu bare på speederen og kørte ham ned.

Jørgen fortæller, at når en BMW bliver påkørt bagfra på den måde, så er der ikke meget bagagerum tilbage i den – det bliver skubbet op på bagsædet. Jørgens eksempel illustrerer vist tydeligt, hvordan magtrelationerne kan vendes på hovedet: Direktøren afmægtiggøres og må ufrivilligt lade sig underkaste lastbilchaufførens vold og luner, mens det for Jørgen repræsenterer den uomgængelige frigørelse fra determinerende strukturer og classeskel. Det er dog ikke på nogen måde ensidigt direktørtyperne eller de rige, som er syndebukke i Jørgens (trafikale) univers. Generelt har han således ikke meget tilovers for de øvrige trafikanter: „Et eller andet sted, så er det sgu lige så meget alle mulige andre nokkefår, der sidder der. Når det begynder at blive glat, så nogen, de sænker jo farten helt vildt. De ser jo isbaner alle steder. Eller også kommer der en traktor“, fortæller Jørgen. Det ultimative slag står nemlig, når en lastbil på en forholdsvis smal vej møder en traktor eller anden form for landbrugsmaskine:

Jørgen: En modkørende mejetærsker med det hele spændt ud over begge vejbaner: Altså kommer der sådan en der, så stopper jeg bare lastbilen. Så er det hans problem at komme forbi mig. Hvis jeg holder helt inde ved siden, og jeg har stoppet bilen, hvis han laver ulykker, så er det hans ansvar. Der har de sgu haft nogle problemer med at komme forbi. Det kan ikke passe, at jeg skal køre min lastbil i grøften.

Hvis en lastbil og en mejetærsker ikke kan komme forbi hinanden på nogen måde, før den ene part giver sig, så kommer det til en *styrkeprøve*, hvor det må afgøres, hvem der er mest standhaftig. Så opstår der næsten en regulær tvekamp, hvor det er „dinosaurerne“, der konfronteres på kamppladsen til det afgørende slag, næsten som i en sci-fi-gyser, hvor gigantiske, overleverede kloner mødes og udkæmper et slag på liv eller død.

Jørgen: Ja, men der er han jo nødt til at tabe. Bondemanden skal også ud og høste sit korn. Og han ved jo godt, at hvis der bliver ringet til politiet og de kigger på det skærebord, der er seks meter bredt, så er det ham, der har problemet. Så han vælger jo bare at køre hjulet ned i grøften.

Sådanne styrkeprøver og magtkampe forekommer. Sommetider må det afklares, hvem der er stærkest. I Jørgens terminologi er bøndernes adfærd ofte kritisabel, og landmænd og trafik er i det hele taget en uheldig cocktail. „Men et eller andet sted, så er der jo noget med magt i det der transportvæsen“, siger han. Og heri må man vist give Jørgen helt ret: Det trafikale liv repræsenterer et godt *billede* på magt i den moderne tilværelse. Samtidig er det klart, at Jørgens forestilling om den samfundsmæssige magt i høj grad hentes via metaforer fra trafikken og fra „det nære“.

Jørgens engagement i forhold til foreninger og politik er på mange måder ikke normativt funderet, men måske snarere intuitivt i sin grundlæggende form. Vi så tidligere, at Jørgen har støttet Dansk Handicap Forbund finansielt. Til gengæld har han ikke tilsvarende intentioner i forhold til fx Dansk Røde Kors eller andre organisationer på det humanitære område:

Jørgen: Jamen, dem er jeg lidt modstander af. Jeg synes, at et eller andet sted snyder de sgu folk. Ovre på *Esplanaden* der skal de have et kæmpe projekt kørende, før de kan begynde at give midler videre. Så har jeg indtryk af, at de midler, også selv om de når ned til Afrika, så bliver de brugt til nogle folk, der ligger og fræser frem og tilbage i nogle store firehjuls-trækkere, der står Røde Kors på og skal bestemme lidt over, hvem der skal modtage.

Når det kommer til området for ulandshjælp og frivillige organisationer, er Jørgen kendetegnet af en stor portion mistro. De humanitære organisationer har ikke „rent mel i posen“, og pengene når som regel aldrig derud, hvor de egentligt skulle ende. De forsvinder i stedet i store bureaukratiske apparater.

Jørgen: Jamen jeg tror, ti øre ud af en krone ryger måske derud. Jeg tror, ham Jørgen Poulsen, han lever sgu fedt af alle de indsamlinger. Altså som sådan så har jeg ikke noget imod ideen i Røde Kors, men jeg synes bare, der ryger mange penge ved siden af. Mange gange så tror jeg altså, at det der med hjælp til selvhjælp, det er bedre. Ellers er det bare ligesom nede i Afghanistan, så flyver man bare ind og smider en masse mad i sådan nogle gøgeunger. Altså, det eneste der sker, det er, at de gider ikke lave noget, fordi de får mad i munden. Og så det næste mennesket det kan finde på, når det har fået stillet sin sult, det er at de hopper op på hunnen, ikke også. Så får de sgu en masse børn, og så skal de også bare fodres af. Altså, det er det, jeg mener, hvis der ikke er noget at leve af i et område, så uddør det naturligt, ikke, og så er den jo ikke længere.

Jørgen mener, at det udelukkende er vores dårlige samvittighed, som gør, at vi sender penge til kriseramte områder. Det redder ikke landet, siger han. Han tror heller ikke på central, statslig, eller anden form for styring og planlægning. Det ender altid i bureaukrati og ødselhed. Så er han mere til en art „survival of the fittest“, selv om det ikke lige er sådan, han eksplicit formulerer det. Der er tydeligvis aner her af en klassisk darwinisme – selv om denne blødes lidt op: Vi kan godt hjælpe, men så skal det udelukkende være i form af „hjælp til selvhjælp“. Men spørgsmålet er, om det overhovedet nytter noget, siger Jørgen. Det er heller ikke rimeligt, mener han, at et lille land som Danmark skal sætte så store fingeraftryk internationalt på hjælpen til de fattige. Der må være andre og større lande, som kan holde for. Det ville være bedre at bruge pengene herhjemme, fordi der er mange, der lever lige så usselt, som de gør i udlandet, siger han. Jørgen foretrækker således, at pengene kunne gå til nogle af de mennesker, han har set via Amputationsforeningen, og som han mener er kommet „i klemme i systemet“. Det gælder fx også de ældre, som sidder og dør ensomt, fordi vi har fået skruet et samfund sammen, hvor det kun handler om at arbejde, siger Jørgen. Det er næppe en dybere funderet type af anti-materialisme eller samfundskritik, som han formulerer her. Jørgen vil til gengæld gerne slå et slag for mere traditionelle, konservative dyder og værdier: fx problematikken vedrørende, at kernefamilien ikke har så høj prioritet i dagens Danmark – og at folk kun tænker på deres egen karriere.

Jørgen: Når folk de skal have børn, ikke også: Først så skal de have en uddannelse, og når den uddannelse den er overstået, så skal de leve fedt, og kommer lige i tanke om, at – oh, inden æggestokken den bliver for gammel: Vi skal sgu også over for familie, venner og alt muligt bevise, at vi kan få nogle børn. Men de har egentlig ikke tid til at tage sig af de børn. Det synes jeg sådan ligesom er moralen i det her. Fordi man kan jo også se på daginstitutioner og skoler og sådan noget, altså børnene er jo ikke opdraget i dag. De kommer jo rundt som små anarkister, egoister og ballademagere.

Også på børne- og familieområdet har Jørgen klare og markante holdninger. Han foretrækker god, gammeldags ro og orden, hvilket også er i overvejende harmoni med hans politiske identitet, som vi skal se nærmere på i det følgende.

POLITISK IDENTITET

Allerede fra de unge år var Jørgen medlem af et politisk parti, og han har altid været interesseret i politik. I hans blik for politik er det især brudflader, som synes at bestemme orienteringen, og her især udskiftningerne af borgerlige partiledere. I dag er Jørgen medlem af Venstre. Han følger meget med i politik, men kun på *landsplan*. Lokalpolitik interesserer ham ikke, og han har interessant nok aldrig tidligere stemt til kommunalvalgene. For første gang vil han dog stemme på en borgmesterkandidat ved det aktuelle kommunalvalg, som er sammenfaldende med folketingsvalget. „Jamen jeg har jo ikke haft nogen forudsætninger, jeg har ikke sat mig ind i det“, forklarer Jørgen.

Der findes mange mennesker, som blot stemmer på det samme parti, som de ville have stemt på til folketingsvalget, men sådanne typer, mener Jørgen, skulle slet ikke have lov at stemme. Man bør sætte sig nogenlunde ordentligt ind i tingene, før man afleverer krydset, for ellers „så stemmer man bare som sin bedstefar gjorde, og den holder ikke“, mener han. For Jørgen er det vigtigt at være medlem af et parti, fordi derved har man „valgt side og bekendt kulør“. Dette illustrerer udmærket, hvordan politik for ham ikke kun handler om politiske værdier, holdninger osv. – det handler derimod om at have et ståsted eller at sende et signal. Det er det symbolske aspekt ved medlemskabet, der er vigtigt for ham – og politikken er her et centralt pejlemærke i tilværelsen.

Jørgen: Altså til at starte på, der var jeg fascineret af Fremskridtspartiet, så meldte jeg mig ind i det. Så dengang jeg blev selvstændig, der blev jeg nok konservativ, men nu er jeg sgu venstremænd.

Oprindeligt, da han var medlem af Fremskridtspartiet, følte Jørgen, at der skulle ske en forandring i samfundet. Han er dog ikke helt bevidst om, hvad denne forandring mere præcist skulle gå ud på. Det var mere en „følelse“, han havde. Men han kan huske, at Glistrup kom ud på hans arbejdsplads og holdt et foredrag dengang. Og der lå et marcipanbrød på hver stol, fortæller han.

Jørgen havde måske nok en forestilling om nogle problemer med bureaukrati og skrankepaver, og at der var noget, man skulle have ryddet op i. Men primært var det fascinationen af Glistrup *som person*, som drev ham mod Fremskridtspartiet. Dengang var det heller ikke så fremtrædende med fremmedhad, forklarer han. Disse aspekter sympatiserer han således ikke med.

Det var heller ikke i så høj grad mærkesagerne, som det var personen Glistrup, der tiltrak ham:

Jørgen: Jamen en trækprocent på nul, det var heller ikke det. Fordi dengang betalte man heller ikke så meget i skat. Så jeg tror nok, at det måske har været fascinationen af ham, fordi dengang der var han sgu meget livlig. Der var han ikke så rådden, som han er i dag, vel? Jeg tror også, han har fået et knæk.

Jørgen skiftede til de konservative, da han blev selvstændig vognmand: „Man er nødt til at tage arbejdstøjet på og lave sig et image, når man bliver selvstændig“, forklarer han. Der er tilsyneladende en forståelse af, at erhverv og samfundsposition og så partifarve hænger tæt sammen. Men heller ikke forbindelsen til de konservative holdt i længden: Jørgen var ikke uenig med de konservative, men han valgte at blive venstremand på grund af „alt det ævl“, der var i partiet. „Det startede med Ninn Hansen og ham, der kørte ind i stenen. De slås utrolig meget indbyrdes hos de konservative“, forklarer han. I Jørgens fornemmelse for politik handler det også om at bestemme selv og stemme i forhold til de politiske orienteringer, som appellerer til ham her og nu. Han reagerer her også på bestemte forventninger til politisk observans. Politik og partier er af symbolsk karakter for ham. Der skal ubetinget være *orden i gelederne* i et parti, mener Jørgen, der er ikke plads til „ævl og kævl“ i moderne politik. Og i den forbindelse er det ikke mindst forventningen om *lederskab*, der appellerer til ham.

Jørgen: Demokrati, det er jo et eller andet sted noget med, at man er sgu nødt til at bøje nogle stænger eller prøve på at få nogle ender til at nå sammen. Og dengang, hvor jeg var konservativ, det var nok også dengang, Schlüter han var der. Og jeg mener egentlig, han var genial til *at bøje stænger*. Han kørte ikke konservativ politik, han kørte en fornuftig linje.

Politik drejer sig for Jørgen om *handlekraft* og om evnen til at sætte sig igennem. Politik synes tydeligvis ikke så meget at være koblet op på noget abstrakt eller på overordnede ideologier. Det handler mere om fascinationen af bestemte personer og ledertyper.

Jørgen: Det skal bare være liberalt. Altså det, der fanger mig i Venstre nu, det er det der med, at vi skal have noget frit sygehusvalg, vi skal have fri

daginstitution, vi skal have fri til de gamle og sygehuse. Så når der kommer konkurrence, det skaber vækst og forbedringer.

Jørgen hylder, som tidligere vist, frihed og autonomi, og disse elementer genfinder han for tiden i dele af Venstres politik. Men det er vigtigt at pointere, at denne trang til autonomi hos ham aldrig slår over i retning af anarkisme. Hertil er han således *for* ordentlig. Det er åbenlyst, at han er fortrolig med den aktuelle, liberalistiske retorik, men det er samtidig typisk, at han har forholdsvis vanskeligt ved at koble denne op på det mere ideologiske. Han bliver således hele tiden *konkret*, hver gang samtalen tenderer noget *abstrakt* politisk. Samtidig er han dog helt fortrolig med tidens fremherskende, politiske temaer og slagord:

Jørgen: Jamen, den [staten, red.] er lullet i søvn, den kan jo ikke styre det. Vi bruger jo utrolige ressourcer på at konkurrere med os selv nu, og der kommer jo ikke noget ud i den anden ende. For mange år siden der reklamerede man med, at Danmark havde verdens bedste sundhedssystem. I dag der har de fundet ud af, vi ligger på en 14. plads. Jamen, det er da en rutsjetur, men den er jo ikke stoppet, det tror jeg ikke på.

Jørgen er også medlem af SiD, „det kan jeg ikke slippe for“, siger han. Han identificerer sig således ikke specielt meget med fagbevægelsen eller med faglige interesser. Det piner ham derfor, at han gennem medlemskabet indirekte støtter Socialdemokratiet.

Jørgen: Det er mange år siden, at jeg var på nakken af fagforeningen med det der med *partistøtte*. Der har jeg engang skrevet ind og brokket mig ad helvede til, fordi jeg har aldrig været socialdemokrat, og jeg har altid været irriteret over det. Så har de proppet en masse penge i *Aktuelt*, og nu har de støttet Socialdemokratiet officielt med ti millioner, og så det der reklamebureau, hvor de støtter dem med syv millioner. *Det er svineri*. Altså så ved jeg godt, så kommer andre og siger som modargument, jamen arbejdsgiverne de støtter jo også Venstre og Konservative. Ja – men det er fandeme deres egne penge. Det er deres eget overskud, det er eget firma, de bestemmer sgu selv, hvor de sætter deres penge. Lige så vel som jeg bestemmer selv personligt, om jeg vil støtte Socialdemokratiet.

Citatet illustrerer, hvordan det hos Jørgen – i harmoni med hans politiske ståsted – er autonomien og friheden til selv at vælge (side), som er afgørende for ham. Og sympatien, når der skal vælges side, falder ikke ud til fordel for

fagbevægelsen. Det „irriterer“ således Jørgen, at han er „nødt“ til at være medlem af SiD. Interessant nok, set i dette lys, kan han alligevel sagtens mobilisere sin indre „arbejdsmandsidentitet“ i de tilfælde, hvor forhold i arbejdsituationen resulterer i konflikter med ledelsen, eller hvor faglige og overenskomstmessige interesser anfægtes:

Jørgen: I varemottagelsen, der sagde chefen: „I skal blive og gøre jeres ting færdige“. Det er fint, det er jeg også vant til, men så er jeg også vant til, at når jeg har været otte timer på arbejde, så siger min fagforening, så hedder det *overarbejde*. Men det hedder det ikke derude, der hedder det *flex*. Så en leder kan bare sige ude på Grundfoss: „I skal blive og gøre det færdigt, og I må selv finde ud af det. Men I får ikke overarbejde. Hvis I ikke kan nå at gøre det færdigt, så må I jo blive ti timer“. Og de to ekstra timer der oveni, jamen det er bare flex, ikke. Det vil sige, man arbejder over til en almindelig timeløn. Og man kan ikke sådan lige få fri.

Jørgen er tilsyneladende splittet i sit arbejdsliv og sin politiske orientering mellem på den ene side identiteten som arbejdsmand (og ansat chauffør) og på den anden side identiteten som selvstændig erhvervsdrivende (og selvstændig chauffør). Der er dog ikke megen svingen med kampfanen hos ham. Jørgen identificerer sig øjensynligt ikke ret meget med fagbevægelsen, arbejderklassen eller arbejderfællesskabet. Det er derfor også den borgerlige identitetsside, som løber af med sejren hos ham. Spørgsmålet er så, hvordan dette forhold skal forklares. Det skal nok bl.a. ses i relation til hans magtforståelse, som vi skal se nærmere på i den sidste del.

MAGTFORSTÅELSE

I relation til magtforståelsen er det sådan, at Jørgen ikke *eksplicit* formulerer egentlige „os-dem“-dikotomier, som altså primært optræder på det latente plan. Der er ganske vist „noget“ med embedsmændene og eksperterne, som bestemmer for meget – men det er omvendt ikke et forhold, der betones kraftigt fra hans side. Man kunne derimod pege på, at lastbilchaufførernes „kamp“ på motorvejen imod Mercedeserne peger på en os-dem-dikotomi mellem chaufførerne (underklassen) og direktørerne (overklassen). Men synet er meget individuelt betonet og knyttet til livet på motorvejene. Det er ikke koblet til nogen entydig ideologisk position. Det er måske nok en metafor for fx et begreb om Over- og Underdanmark, men næppe en decideret dikotomi. Samtidig kan man notere, at der hos Jørgen ikke optræder

meget, som minder om en egentlig *klassebevidsthed*. Der er ingen arbejder-klassesympati eller -romantik omkring ham. Han identificerer sig ikke med en klasse eller stand, og i det omfang han gør, er det nærmere gruppen af små, selvstændige erhvervsdrivende, han identificerer sig med og anvender til at afgrænse „os“ og „dem“ med. Fagbevægelsen med hovedsæde i palæer på fashionable adresser i København repræsenterer i den henseende også snarere et „dem“ (et stort, bureaukratisk system) end et „os“ (arbejds-mændene).

Jørgen mener, at dansk politik er blevet til valgflæsk, hvor politikerne lover både det ene og det andet, men når de får magten, så er det *embedsmændene*, der sidder og kører systemet. Derfor sker der heller ikke store forandringer i politikken efter hans overbevisning. Den magtforståelse, som Jørgen indskriver sig i, tillægger bureaukratiet, både embedsmænd og eksperter, meget stor indflydelse i Danmark. „Jeg tror nok, at man læner sig voldsomt op ad de folk, som har rutinerne i at drive staten Danmark“, siger Jørgen. Folketinget, mener han, burde i stedet sammensættes, sådan at medlemmerne vælges uafhængigt af partierne. På denne måde kunne man også „headhunte“ en dygtig person til statsministerposten. I Jørgens „model“ skulle folketingsmedlemmerne konstituere sig selv som i en forening, hvor generalforsamlingen vælger en bestyrelse. Dette ville være mere i harmoni med „folkets stemme“, mener han. Statsministeren skal være én, man har tiltro til:

Jørgen: En statsminister skal jo ikke føre blokpolitik, han skal jo være chef for Danmark, og han skal jo ligesom være den, som viser Danmark og får det bedst mulige for alle.

Politik er for Jørgen her bare „et job“ som alle andre, som kan udføres, hvis man besidder de rette kvalifikationer. Der skal kunne „bøjes stænger“. Der fokuseres snævert på lederskab, men perspektivet er omvendt temmelig blottet for politiske overbevisninger. Det er ikke den bagvedliggende og mere abstrakte ideologi, som appellerer til ham. Det er tilsyneladende personen og dennes evner og karakteristika, som er interessant for Jørgen. Han mener også, at administrationen skulle ryge ud sammen med regeringen. Embedsmændene lever nemlig lidt af en skrankepavetilværelse, hvilket er medvirkende til, at nogle politikere ikke formår at styre embedsmændene. De „læner sig for meget op ad disse“, så det bliver embedsmændene, der bestemmer over politikerne, i stedet for omvendt, mener han. Frank Jensen

[justitsminister, red.] er fx ikke jurist, og han har derfor ikke forstand på jura, siger Jørgen. Derfor er det „direktøren for ministeriet“, der som embedsmand vil sidde med magten, siger han. Men han bliver aldrig skiftet ud, hvilket Jørgen betragter som lidt af en katastrofe.

KONKLUSION

Det politiske og magtmæssige felt i den „store politik“ er forholdsvis diffust for Jørgen. Trafikken er hans *territorium* og hjemmebane. Her symboliseres hans myndiggørelse. Her er friheden og autonomien i en verden, som er hektisk, og som på mange måder minder om det trafikale kaos. Jørgen indfanges hele tiden af spændingen mellem *individualitet* på den ene side og *autoritet og magtsystemer* på den anden side. Han foretager hele tiden koblinger mellem aktør (individ) og kollektivitet (system). Han forbliver imidlertid meget konkret, når han skal beskrive sin verden.

Jørgen har masser af normative holdninger – tilmed ofte nogle, der er meget markante. Det er dog bemærkelsesværdigt, at det her gennemgående er overleverede (eller „medierede“) forståelser eller „headlines“ i forhold til fx humanitære organisationers snyderi, som hans politiske nyhedsantenner opfanger, snarere end det er selverfærede oplevelser, som han fortolker og lægger til grund. Fx påpeger han også, at embedsmændene har stor magt i Danmark. I det omfang, hvor dette opleves som et problem, skyldes det udelukkende, at bureaukraterne har magt over regeringen. Denne magtrelation reflekteres dog ikke bredere i forhold til samfundet og samfundsmæssig magt og dominans. Jørgen bliver i en vis grad „magtesløs“, når vi taler om mere abstrakte former for magt. I forhold til det nære, derimod, er han en særdeles mægtiggjort person. Han kan og vil selv. Han brokker sig gerne, hvis der er noget, han er utilfreds med, og han skriver gerne et brev til fagbevægelsen og beklager sig over partistøtten. „Jamen, jeg er meget firkantet“. Jeg er ret „digital“ (enten-eller), siger Jørgen. I sin egen tilværelse balancerer han omkring spændingen mellem slagfærdighed og kamp for „sin ret“ på den ene side og så „ro og orden“, styr på tingene og veltjente, konservative dyder på den anden side. Familiemæssige værdier betyder noget for ham (selv om han er fraskilt).

Jørgens baggrund er noget af et miks. I forhold til sin selvidentitet er han samtidig „splittet“ mellem det at være selvstændig og det at være arbejdsmand. Men ret udtalt er det imidlertid, at han overvejende politisk orienterer sig mod det første, og ikke rigtigt mod det sidste, trods det lange arbejds-

liv og baggrunden som først arbejdsdreng og senere chauffør og truckfører. Jørgen er overvejende mere orienteret imod status end imod klasse, hvis man endelig skal tale om samfundsmæssige identifikationer. Hans sympatier er bestemt ikke orienteret i forhold til selve arbejderbevægelsen eller standpunkterne hos fagforeningsbosserne i København. Der er en tydelig magt-distance her, idet afstanden til SiD's paladser i hovedstaden er stor.

Jørgen har grundlæggende en erfaringsbaseret tilgang til magten. Hvis man i den forbindelse skulle tale om én egentlig dikotomi hos ham, skulle den nok snarere hedde „mig“ vs. „dem“, dvs. Jørgen selv versus resten af verden. Det er således en myndiggjort og kampberedt position, der tales fra her. De kan bare komme an. „Jeg bestemmer nemlig selv“, som han indirekte udtrykker det, og som det også tydeligt kommer frem, når han i sine trafikale skildringer beskriver det indre „uhyre“, som dukker op i ham, når han sidder bag rattet. Her ligger den konkrete magt. Nemlig den magt, der kan mærkes helt bogstaveligt, og som ligger placeret ude foran under kølerhjelm.

NOTE

- 1 Begrebet myndiggørelse er en delkomponent, som er udledt af den engelske term „empowerment“. I en række nyere danske undersøgelser (Goul Andersen et al., 2000; Bang et al., 2000; Kristensen, 2002; Siim, 2003) er empowermentbegrebet blevet præciseret gennem en opdeling i to dimensioner: *mægtiggørelse*, som henviser til individers deltagerrettigheder i forhold til de politiske institutioner, og *myndiggørelse*, som henviser til individernes udnyttelse af disse rettigheder. Jf. Putnams begreb om social kapital kunne man tematisere dette fænomen som *politisk kapital* (se også Bang et al., 2000).

**KLAUS LORENZEN:
MAGTEN HANDLER OM
„KAMPEN OM SJÆLENE“**

INDLEDNING

Klaus Lorenzen er 40 år. Han bor i København – på Nørrebro – i en lejlighed med sin kone og sine børn. Klaus er formand for Lager- og Handelsarbejdernes forbund, som er en afdeling under SiD. Afdelingen er den største SiD-afdeling i landet med cirka 5700 medlemmer. Klaus blev lagerarbejder som 19-årig og allerede tre år efter valgt som bestyrelsesmedlem i Lager og Handel i København, hvor han senere blev faglig sekretær. Formandsposten i afdelingen har han haft siden 1990. Fra 1992 har han også været medlem af SiD's hovedbestyrelse. Klaus repræsenterer både en arbejder- og en fagforeningsidentitet.

DET NÆRE

Klaus har arbejdet flere forskellige steder – en kort overgang i Danmarks Radio og på et bogforlag, men primært har han arbejdet med overenskomster på lagre og i medborgerhuse, hvor SiD har overenskomst. I dag besidder han en lang række tillids- og bestyrelsesposter. Han sidder i SiD's hovedbestyrelse; han er kasserer i LO-København, og han er tillige repræsentant i det regionale arbejdsmarkedsråd (RAR), som fastlægger arbejdsmarkedspolitikken i Storkøbenhavn. Endelig er han også medlem af bestyrelsen i HTS-pension.

Klaus fik job, da han var færdig med at gå i skole, og han har ikke nogen færdiggjort uddannelse. Han er organiseret socialdemokrat og har været medlem af partiet siden '77, inklusiv tiden som aktiv DSU'er. Han er med sine egne ord „skolet hele vejen“ og tilhører den gamle „mesterlære“ inden for Socialdemokratiet. Klaus var politisk aktiv, før han blev fagligt aktiv. Han var i sin tid medlem af ledelsen af DSU-København, og han sad i hovedbestyrelsen samt i forretningsudvalget i DSU. Et enkelt år var han også formand for organisationen. I denne periode deltog han i mange politiske

kurser, om end han opfatter sin „egentlige skoling“ som værende det daglige arbejde. Det er det, som han føler at have lært mest af. Klaus var oprindelig også med i det faglige ungdomsarbejde og i elevorganisationer under SiD og LO. Den politiske debat har altid været nærværende for ham allerede fra tiden som fagligt engageret i elevorganisationerne. I slutningen af 70'erne og første halvdel af 80'erne, var fagbevægelsen ifølge Klaus præget af politiske kampe mellem på den ene side socialdemokrater og på den anden side kommunister og resten af venstrefløjten, hvilket kom til at påvirke hans politiske ståsted.

POLITISK IDENTITET OG EGEN ROLLE I DEMOKRATIET

Klaus søger indflydelse, og han kan lide at være aktiv. „Grundlæggende handler det jo om den tilfredsstillelse, der ligger i, når jeg kan se, at det gjorde en forskel. Jeg kan lige så godt sige det, som det er: det handler jo om at forsøge at få magt og så også bruge den“, siger Klaus.

I SiD-afdelingen har man været aktive EU-modstandere lige siden Anker Jørgensen (som var EU-tilhænger) gik af som formand. Klaus var omkring afstemningen om EU-traktaten i 1992 med i en forening, der hedder Danmark'92, hvilken han karakteriserer som en *modmagt*: „Det tror jeg egentlig er en væsentlig drivkraft i mig. Vi skal jo forhindre, at dem, der har magt, bare gør som det passer dem. Vi skal forhindre, at indflydelsen på, hvad der sker, kommer for langt væk“, siger han. Klaus fortæller, at han er meget skeptisk i forhold til autoriteter og institutioner i det „store“ demokrati, og særligt i forhold til EU. Klaus beskriver sig selv som et „politisk dyr“: Ikke af den type, der søger magten for magtens egen skyld, men derimod i en variant, der mobiliserer modmagt. For Klaus at se handler demokrati om, at man skal have indflydelse på de ting, der påvirker ens daglige liv. Han kan godt lide, at man i et demokrati kan se, hvem der tager beslutningen, og hvem der er ansvarlig – men dette bliver sværere i en verden, der bliver mere uoverskuelig, mener han. Til gengæld fortæller han, at han via EU-engagementet har haft oplevelser, der har givet stor tilfredsstillelse, og han har kunnet konstatere, at man „med almindelige menneskers engagement kan matche argumenterne fra Folketinget, landets betydende organisationer samt næsten alle dagblade“. Her var der tale om en ægte *folkebevægelse*, mener han. Oplevelsen af, at det nytter, at man engagerer sig, giver ham stor tilfredsstillelse. Internt i fagforeningen er engagementet generelt alt for lille, påpeger Klaus. Den eneste rigtig gode „disput“, man har, er, når der vælges formand

og bestyrelse på generalforsamlingen, siger han. Da Klaus selv blev valgt, var der 800 mennesker på generalforsamlingen: „Så begynder det jo at lugte lidt af demokrati. Men der er andre møder, hvor der kun er fremmødt fem procent“. Dette er et problem, mener han, fordi legitimiteten omkring beslutningerne er ringe, hvis der kun har været få af medlemmerne til stede. Omvendt, hvis alle 6000 medlemmer er mødt op til demonstration på Christiansborg Slotsplads, så kan det mærkes, siger Klaus. „Da vi i ’98 havde stor-konflikt, var over halvdelen af medlemmerne ude og konflikte. Og det var ikke noget med, at vi straffede dem med, at de ikke fik understøttelse, hvis ikke de var der“, fortæller han.

Klaus oplever gennemgående, at når medlemmerne ser et direkte forhold til deres egen arbejdsplads, så er der aktivitet og medlemsengagement i fagforeningen. På det mere overordnede plan er der i hvert fald et *potentielt* engagement, som er stort, siger han. Konflikten i ’98 viser således for ham, at de røde faner ikke er gemt endeligt væk, og at klassekampen og fagbevægelsen langtfra er død. Men demokratiformen er ikke tidssvarende, siger han. Man kører dybest set med en organisering, som ikke er ændret siden 1890. Men det mærkelige er, siger Klaus, at medlemmernes oplevelse af at have indflydelse, og at fagforeningen lytter, ifølge LO’s undersøgelse, viser en opadgående kurs. Medlemmerne engagerer sig, når der er behov for det, mens de resten af tiden har tillid til, at lederne gør det godt nok, mener han. Man har *beredskabet*, og man ved, at man kan bruge det, men det er på den anden side ikke særlig godt, hvis man helst vil have et *hverdagsdemokrati*, fastslår han. Folk ved godt, hvordan de skal få indflydelse. De gider ikke i hverdagen, men hvis der sker noget i nærområdet, der påvirker folk, så er de på mærkerne og udnytter demokratiet, supplerer han.¹

SAMFUNDSUDVIKLING OG FAGBEVÆGELSE

For Klaus hænger det faglige og det politiske tydeligvis snævert sammen. Men det er hans indtryk, at dette ikke længere er tilfældet for de fleste SiD-medlemmer, og at der er sket en markant ændring i løbet af de seneste år.

Klaus: Vores bestyrelse og vores tillidsrepræsentanter er dygtigere tillidsfolk, end de måske nogensinde har været tidligere i fagbevægelsens historie, men der er slet ikke den politiske bevidsthed, der var for ti eller tyve år siden. Det giver sig nogle udslag og debatter, man aldrig ville have haft i fagbevægelsen for nogle år siden. Selv meget engagerede tillidsfolk

siger, det er helt okay, hvis der kommer en lovgivning om, at fagbevægelsen ikke må give partistøtte. Vi, der tilhører den politisk skolede generation, siger ligesom: Jamen hvad bliver så det næste? Det kan da godt være, at vi ikke skal yde partistøtte til Socialdemokratiet og SF, eller hvad vi nu gør, men hvor bliver det næste politiske indgreb?

For Klaus er den politiske bevidsthed i fagbevægelsen stadig mere fraværende. Det „politiske“ er delvist forsvundet ud af billedet, og for Klaus hænger det sammen med, at forestillingen om, at medlemmerne af fagbevægelsen tilhører en *klasse*, som på alle felter af livet har fælles vilkår, ikke længere passer med virkeligheden. Den passede vel ikke engang med virkeligheden, da Klaus voksede op som barn, erkender han. Men dengang eksisterede der alligevel en *fælles verden*, som byggede på en ide om, at man udgjorde en enhed. Man boede i en lejet bolig, hvor alle andre også var arbejdere, og man færdedes på store arbejdspladser, hvor arbejdslederen altid var et „dumt svin“, og hvor man fik nogenlunde det samme i løn. Man stemte på Socialdemokratiet til valget, handlede ind i Brugsen, og man blev begravet af Arbejdernes Ligkistemagasin. Denne forestilling er imidlertid forsvundet. For Klaus kan medlemmerne i dag måske nok have et fællesskab på en arbejdsplads, men uden at være knyttet til det større fællesskab. Når de forlader arbejdspladsen, så er deres tilværelse meget mere forskellig, end den nogensinde har været, siger han.

Klaus: Om man har et parcelhus eller en lejlighed betyder meget for, hvordan resten af tilværelsen former sig rent økonomisk. Arbejdernes adfærd ændrer sig – det viser sig fx i, hvor man handler ind. Samtidig ændrer mange af bevægelsens kerneinstitutioner sig også grundlæggende. De fremstår ikke længere som et alternativ til kapitalismen, men snarere som en del af kapitalismen. Mange af de institutioner, som var kulturbærende, er også forsvundet. Mange af medlemmerne orienterer sig ikke ud over selve arbejdspladsen. Det er kun selve overenskomsten, som de forbinder med fagbevægelsen.

Udviklingen betyder, at det er blevet vanskeligere at tale om en egentlig arbejderklasse – den er i hvert fald blevet mindre dominerende og mindre tydelig end før, mener Klaus. Tidligere kunne man tage fra Nørrebro ud til Charlottenlund og se forskellen på at være „besiddende“ og være „ikke besiddende“. Nu er den forskel ikke så tydelig. Klaus er ganske vist ikke i tvivl om, at den stadig er der – men den *opleves* ikke på samme måde. Der er

foregået en udvikling, som samtidig rummer et paradoks, idet man aldrig har haft så høj en organisationsgrad i fagbevægelsen som i dag. Når man for eksempel taler om 60'erne og 70'erne som værende en periode, hvor fagbevægelsen havde utrolig meget magt, så havde den rent faktisk færre medlemmer end i dag, fortæller Klaus. Dette er tydeligvis et forhold, som føles frustrerende for de personer, som har udviklingen inde på nærmeste hold. Klassebevidstheden er lige så stille forsvundet, mens fokuseringen på den individuelle nytte af at have en overenskomst omvendt synes at være vokset, påpeger han. Det er tydeligt, at Klaus ser mange af sine medlemmer som pendants til Lockwoods „privatiserede“ arbejdsform. Han oplever, at de forventer, at fagforeningen eksklusivt arbejder for at forbedre deres personlige indtjening og arbejdsforhold, frem for at orientere sig imod den kollektive mobilisering og de mere overordnede, og fjernere, politiske mål, som vedrører hele samfundet. Fagforeningen forstås her som en serviceorganisation snarere end en social bevægelse – og medlemskabet er ikke en manifestation af politisk stillingtagen eller klassebevidsthed (Lockwood, 1966: 23).

I gamle dage, fortæller Klaus, når bestemte personer kun ville være medlem af a-kassen og ikke af fagbevægelsen, så var det altid af politisk-ideologiske grunde. I dag er det snarere dem, som vil spare penge på kontingentet. Klaus oplever også SiD-medlemmer, endda tillidsfolk, som er medlemmer af partiet Venstre, hvilket var utænkeligt før i tiden. Men de kan være fremragende tillidsfolk, tilføjer han. Den gamle LO-formand, Thomas Niensens berømte udsagn, „Vi har sejret ad helvede til“, er ikke så entydigt endda. Dog tror Klaus, at fagbevægelsen kan overleve, selv uden tæt tilknytning til Socialdemokratiet, fordi grundindholdet i fagbevægelsen kan stå alene. Omvendt så frustrerer det ham, at det samfundsforandrende potentiale, som fagbevægelsen historisk har haft, bliver svækket – at den bliver reduceret fra at være en bevægelse til at være en interesseorganisation, der kun varetager medlemmernes snævre interesser og lader „Fanden hytte resten“. Det politiske påvirkningsfelt bliver reduceret, påpeger Klaus, eftersom medlemmerne har en langt mindre homogen sammensætning end for 20-30 år siden. „Fagbevægelsen accepterer i dag, at folk, som er i aktivering på kommunal kontanthjælp, bliver behandlet på en måde, som man ville karakterisere som grov udbytning, hvis det skete alle mulige andre steder“. Og omkring ejer-lejebolig-diskussionen har fagbevægelsen, tvunget af medlemspresset, nærmest ikke nogen holdning længere, fastslår han.

Klaus: Det kan godt være, at man en sjælden gang udgiver en lille pjece, hvor man siger, at det er nu bedst med lejeboliger, men det er ikke noget, man slår på tromme for, fordi flertallet af medlemmer bor i eget hus. Man kan jo også se det med lukningen af *Aktuelt*, som jeg ikke begræder, men igen er et udtryk for, at vores muligheder for at sige: „Vi er fagbevægelsen, vi gør sådan og sådan, vi påvirker hele samfundet“ – det ramler altså ind i nogle grænser. Altså her er grænsen den, at hvor længe var det rimeligt at bruge 60 millioner af medlemmernes penge til at betale for en avis, som medlemmerne ikke læste? Fordi det var det, der lukkede den. Men det andet argument: „Jamen fagbevægelsen skal påvirke hele samfundsudviklingen“, det ville have talt for, at vi var blevet ved.

Klaus ser altså en udvikling, hvor presset på, at fagbevægelsen bliver snævrere omkring den faglige interessevaretagelse, øges. Men heri ligger for ham kimen til et andet dilemma. „Firkantet sagt, så presser vi selv en ny underklasse ned under det niveau, hvor man er medlem af en fagforening og har et arbejde. Der opstår et nyt proletariat nedenunder, som vi ikke som fagbevægelse gør noget særligt for“, fx kontanthjælpsmodtagere, aktiverede eller andengenerationsindvandrere.

Problemet er, fastslår Klaus, at de samtidig udgør en gruppe, som er så antalsmæssig lille, at der ikke er nogen, der gider slås for dem.

SAMFUNDSMÆSSIG MAGT

Hvis man kan tale om, at arbejderklassen som sådan stille forsvinder, så er kapitalisten som den traditionelle „modpart“ derimod ikke forsvundet, mener Klaus. Hvis man ser på formuefordelingen, må man stadigvæk sige, at der er nogle grupper i Danmark, som er „stinkende rige“, og som har stor magt via deres position og rigdom, siger han.

Klaus: Der bliver der jo i den grad diskret udfoldet magt. Så derfor er der stadigvæk en stor magt hos kapitalisterne. Bortset fra Simon Spies, så har de danske kapitalister altid levet efter de kloge franske ord om, at *den, der lever stille, lever godt*. Og derfor skiltes kapitalisterne og de egentlige magthavere i Danmark meget lidt, både med deres rigdom og med deres magt. De er meget diskrete.

Reelt er fagforeningerne dog også blevet en økonomisk magtfaktor via de store pensionskasser, erkender Klaus. Hvis man kæder pensionskasserne sammen med ATP og Lønmodtagernes Dyrtdsfond og andre investorer, så

får man afgjort magt, om end denne ifølge Klaus er af mere indirekte karakter: „Det er jo ikke en magt, som man kan bruge til at sige, at nu kræver vi af Dansk Arbejdsgiverforening, at de stemmer ja til LO's krav“, siger han. Derimod bliver det en magt med indbyggede dilemmaer, hvor man kommer til at „sidde på begge sider af bordet“. Og spørgsmålet er for Klaus her: Kan man få gjort den magt vedkommende for folk?

Klaus: Lad os tage et konkret eksempel. Lønmodtagernes Dyrtidsfond har mange aktier i Vestas. Kan den indflydelse, man har der, gøres håndgribelig for medarbejderne, således at de kan se, at det er altså en yderligere indflydelse på egen arbejdsplads? Der synes jeg, der ligger en udfordring, fordi ad en eller anden snørklet vej, som Karl Marx bestemt ikke har beskrevet, så får man jo alligevel en del af ejendomsretten over produktionsmidlerne. Men får man udnyttet den? For øjeblikket er vi tilfredse med bare at få udbytte. Er det vigtigere, at aktierne stiger på Børsen, eller at vi får to kroner mere i timen? Det bliver lidt af dilemmaet i det. Den positive udvikling er, at man får større indflydelse på produktionsmidlerne end før. Det negative er, at vi ikke har fundet en måde, hvorpå det er nærværende.

På dette punkt synes Klaus også at opleve udviklingen som lidt paradoksal: Den indflydelse, som er „erobret“, bl.a. via fælles investeringer, modsvares ikke af engagement blandt medlemmerne. Men der er også mere positive udviklingstræk, mener han. Hvad der udadtil mistes, hvad angår klassefællesskabet, skal indadtil vindes, synes mottoet herfor at kunne være. Med hjælp af anerkendte managementfirmaer, som Klaus ironisk bemærker, har mange virksomheder fundet ud af at spare en arbejds- eller mellemlider. SiD-medlemmer får derfor langt større indflydelse på deres eget arbejde, end de nogensinde har haft, hvilket han ser som et stort fremskridt. Individuel autonomi er i det hele taget (måske noget overraskende) et vigtigt omdrejningspunkt for Klaus, som vi skal se.

Klaus: En af mine gode venner, som er medlem af denne fagforening, han er idealbilledet for mig. Han har to gange selv forladt en arbejdsplads. Han startede med at være ude i jobtræning og gjorde sig selv nærmest uundværlig, fordi han kunne jo lave alt. Men han gjorde det altså på sin egen måde. Så kom der en eller anden chef og sagde: „Jeg vil have, du gør det sådan og sådan“. Så sagde han: „Det vil jeg ikke“. Og så sagde chefen: „Det skal du“. „Jamen så siger jeg op“, og så skred han. Altså den livskvalitet, der også ligger i at sige: „Jeg er ikke tvunget af materielle årsager til

at finde mig i, at du er et dumt svin som leder“. Det, at folk rent faktisk er blevet rigere, betyder også, at man får lidt mere frihed. De virksomheder, som er i stand til at sige: „De medarbejdere vi har ansat, de kan tænke selv“, det er dem, der får de største profitter. Det, tror jeg, giver det næste løft i, at folk føler, de har indflydelse på eget liv.

Kampen for medbestemmelse og indflydelse på eget liv og egen arbejdssituation er noget af det vigtigste, mener han. Det handler om decentralisering af magten, og dermed om *magtudligning*. Der er for Klaus at se ikke længere et klassisk autoritetsforhold på arbejdspladsen. Det er snarere et fællesskab, man indgår i, som omfatter alle niveauer af virksomheden. Der er intet oplagt skel mellem ledelse og arbejdere. Derfor er tænkningen hos Klaus eller hans billede af samfundet heller ikke udpræget dikotomisk eller kendetegnet af traditionel klassekamp. De „dumme“ ledertyper, som fyrede folk for et godt ord eller råbte og skreg, findes ifølge Klaus heller ikke mere. Lederne er langt bedre uddannede i dag, og de ved godt, at det handler om at få et fornuftigt samarbejde og få tingene til at fungere, mener han. Et billede på denne udvikling er den *individuelle* medarbejderudviklingssamtale mellem ansat og leder. Den er et eksempel på forhold, som kan svække lønarbejdernes incitamenter til at organisere sig *kollektivt* og dermed svække fagforeningernes magt.

Klaus: De dygtige arbejdsgivere forsøger at få folks loyalitet drejet over mod firmaet i stedet for mod fagbevægelsen. Der kommer jo en *kamp om sjælene*. Det er jo helt klart et spørgsmål om at sige: „Jamen nu skal du henvende dig til din leder, når du har noget, du gerne vil have forandret. Du skal ikke gøre det kollektivt med dine kolleger, og du skal ikke have din tillidsmand med. Nej, nu er din leder din bedste ven på arbejdet“. Og det er jo klart, at det er et forsøg på at vende teten. Hensigten med eksempelvis medarbejderudviklingssamtaler er jo blandt andet at flytte loyalitet.

Omvendt så ved folk godt, at de ikke skal være i den samme virksomhed resten af deres liv, og at de derfor ikke skal knytte deres skæbne for tæt til en bestemt virksomhed, siger Klaus, og det er en af de ting, der fastholder fagbevægelsens indflydelse. „Kampen om sjælene“ synes imidlertid at kunne være en præcis metafor for den kamp om sindelag, som Klaus beskriver fra arbejdsmarkedet. Det er individets grundlæggende identifikationer, der kæmpes om. Snarere end stridigheder om løn og traditionelle arbejdsvilkår,

så vedrører kampen mellem parterne de konkrete og individuelle arbejdsprocesser. Og sejrherren i den kamp er den part, som formår at definere virkeligheden og at vinde medarbejderens sympati, mener Klaus.

Således har kapitalisterne og erhvervslivet øget deres magt igennem de sidste ti-tyve år, hævder han, på en meget diskret måde, idet det er lykkedes dem at erobre den *offentlige mening*. Erhvervslivet sætter dagsordenen og har „vundet“ på nogle ideologiske grundholdninger. Et eksempel kunne være den markedsførelse af alting, som foregår, hvor man i det offentlige siger: „Vi skal udlicitere, vi lader markedet styre“, forklarer han. I fodboldklubber handler det ikke længere om at være en *forening*. De er derimod blevet *forretninger*, og det er en markant ideologisk sejr for erhvervslivet, at noget, som tidligere var demokratisk opbygget og havde et konkret sigte, nu er blevet kommercialiseret, mener han. Det er ikke i sig selv et overraskende synspunkt, at Klaus her peger på kapitalisterne og DA (dvs. den „naturlige“ modstander) som værende magtfulde. Det er mere interessant, at han peger på magtudøvelsen som en ideologisk kamp (jf. „kampen om sjælene“). Han peger her især på, at magtudøvelsen er diskret og foregår i det skjulte og næsten i det ubevidste. Man kunne også udtrykke det på den måde, at kampen er flyttet fra det nære og konkrete (dvs. klassekamp på arbejdspladsen) til en slagmark, som primært vedrører det symbolske (diskursive) område.

Klaus: Hvis man ser på den holdningsmæssige debat, så har de liberale holdninger vundet de sidste ti-tyve år. Og det er ikke kun på det politiske niveau: Eksempelvis FDB, der næsten bliver kapitalistisk. Det groteske som socialdemokrat og fagforeningsmand er jo, at en række af de ting, vi gennem en heftig mobilisering og store konflikter og demonstrationer i midten af 80'erne fik stoppet Schlüter i at gøre, faktisk er gennemført af en socialdemokratisk regering, eksempelvis afkorting af dagpengeperioden.

Henviser Klaus her blot reflektorisk magten til „de andre“? Tidligere blev fagforeningerne således selv af mange beskyldt for at være en samfundsmæssige magtkolos, som ikke lod sig, rokke eller forandre. Men dette afviser han:

Klaus: Der tror jeg i hvert fald, i 70'erne og 80'erne var fagbevægelsens magt vel også overdrevet. Eller også var den det ikke, det ved jeg sgu ikke. Men problemet var, at den magt var en magt til at *forhindre*, altså i hvert fald på folketingsplan. Men det var jo ingen magt til at få gennemført

nogle ting, altså det var jo det bitre ved det. Det lykkedes måske at forhindre nogle ting, som man ikke ville have, så det endte med at være en blokerende, men ikke *konstruktiv magt*. Og det er jo altid det dårlige. I dag gør de overenskomster, vi har, det muligt for en arbejdsplads næsten at lave, hvad fanden de vil. Den største blokering for, at folk fx går på deltid, det er, at virksomhederne vil ikke have det. Og der tror jeg nok, du for ti år siden havde fået et andet svar.

Nok forsøger fagbevægelsen ligesom tidligere at få central politisk indflydelse, men frem for påvirkning af regering og folketing, forsøger man nu snarere at påvirke *embedsmændene* i ministerierne, forklarer Klaus.

Klaus: Fagbevægelsen er jo begyndt at drive almindelig *lobbyisme*. I gamle dage var det nok at invitere en fra Socialdemokratiet på besøg, så kunne man jo stoppe ethvert lovforslag eller få fremsat et nyt. I dag går fagbevægelsen jo ind og forsøger at lave lobbyisme på lige fod med andre ved at påvirke embedsmænd. Hans Jensen kan jo ikke stoppe en lov ved at ringe til Nyrup og sige: „Kom lige over til morgenkaffe, jeg synes, du skal trække det lovforslag væk“. Altså, det var jo i 70'erne og 80'erne, det kunne lade sig gøre.

Han erkender altså, at LO's magt er reduceret i forhold til tidligere, hvor indflydelsen på regeringen var stor. Ved bydelsrådsafstemningen i København forrige år anbefalede SiD et nej til at fortsætte med bydelsråd, hvilket var ret afgørende for, at LO-København anbefalede et nej, fortæller Klaus. Han er i forhold til bydelsrådene modstander af politisk decentralisering, hvilket er interessant set i lyset af hans tidligere betoning af autonomi og selvstændighed. I fagbevægelsen vægtede man effektivitet og styring, frem for (nær-) demokrati og autonomi. Samtidig illustrerer han et interessant eksempel på, hvordan man ofte deler interesser med DA og derfor gør fælles sag med arbejdsgiverne mod myndighederne. Noget tilsvarende gjorde sig gældende omkring bydelsrådene: „Vi var bange for at tabe en overordnet styring af, hvad der sker. Der stod vi jo last og brast med arbejdsgiverne i den sag. Det gør vi tit, det er jo lidt paradoksalt“, siger Klaus. Der kan næsten tales om ikke bare et *klassekompromis*, men måske ligefrem, at den gamle *klassemodstilling* er afblæst. Dette mener han også kan illustreres i andre forhold. Lønmodtagerne får stigende indflydelse på virksomhederne, fx via pensionskasserne, som ejer aktier. Samtidig bliver fagbevægelsen omvendt påvirket af de holdninger, som dominerer i erhvervslivet. Det ses eksempelvis, når en medlemsbaseret organisation som FDB ansætter en „direktør“ for at styrke ledelsen, siger Klaus. På en række samfundsmæssige områder forsøger man

altså oven i købet at køre parløb med DA. Hvis man i en konkret sag, fx i forhold til Københavns Kommune, kan stå sammen, så øger det mulighederne for at få sine interesser gennemsat.

Klaus: Det er jo nærmest forfærdeligt, så enige vi er [med DA, red.] i København. Faktisk sidder vi som oftest og er uenige med noget af det, kommunerne laver, på trods af at de fleste kommuner er socialdemokratiske. Det er sådan lidt sjovt, så sidder LO og DA og er rørende enige om, at det mener vi ikke, at kommunerne gør på den rigtige måde. Så der er sådan en magtfor skydning.

Der synes her at manifestere sig en relativt bevidst magtstrategi, hvor arbejdsmarkedsparterne indgår i alliance. Herved kan der kompenseres for det (oplevede) tab af indflydelse, som er foregået i løbet af de seneste årtier. Man står således stærkest sammen – som en arbejdsmarkedspolitisk mastodont over for centrale og lokale politiske beslutningstagere. Man kunne i den forbindelse godt forestille sig, at Klaus som aktiv socialdemokrat undertiden ville føle, at det var underligt at gå imod en socialdemokratisk borgmester, men dette er ifølge Klaus ikke tilfældet. Fagforeningsidentiteten er øjensynligt stærkere end partiidentiteten hos ham.

MAGTEN I RELATION TIL DE SAMFUNDSMÆSSIGE INSTITUTIONER: DEN BUREAUKRATISKE ELITE

Kapitalisterne og deres ideologiske våben er for Klaus at se dog ikke den eneste væsentlige magtfaktor. Han har via sine funktioner kendskab til mange arbejdspladser og har oplevet forskellige former for ledelsesstil. Det er i den forbindelse tydeligt, at han generelt ikke er særligt begejstret for offentlige organisationer, som han mener er kendetegnet af et stort bureaukrati.

Klaus: Det offentlige er en håbløs affære rent forhandlingsmæssigt, fordi de har mange uduelige folk for at sige det ligeud. Altså det er virkelig et katastrofalt problem. Den offentlige sektor i Danmark er præget af for mange mellemlag, for uduelige ledere. Man har et bureaukrati, som gør, at udueligheden er umulig at synliggøre. Det offentlige system er sådan indrettet, at man kan altid spille bolden videre til et andet kontor. Jeg arbejder med både offentlige og private overenskomster, altså skulle jeg vælge imellem de to ting, så vil jeg til hver en tid vælge at forhandle med en privat arbejdsgiver. Det er væsentlig mere kontant, men det er også mere

kvalificeret. Så enkelt er det. Hvis du tager arbejdsmarkedspolitik, så er det offentlige håbløst bag efter udviklingen på det private. Og det er sgu besynderligt, at det system, som i virkeligheden burde kunne indrettes både demokratisk og fornuftigt, ikke fungerer særlig godt. På langt de fleste offentlige arbejdspladser er der ikke noget profithensyn vel, der er kun et kvalitetshensyn. Men der sidder vi altså forsumpet i bureaukrati.

Klaus' modvilje mod offentlige bureaukratier er tydelig. Samtidig rummer hans forståelse måske her noget af en modsætning: På den ene side hylder han fællesskaber og -bevægelser, fx som i fagforeningen, men samtidig distancerer han sig fra centrale aspekter ved den offentlige sektor. Den udgør således *ikke* fællesskabet i hans forståelse: Det er ikke „os“. Der er således her ansatser til en dikotom forståelse hos ham. Den offentlige sektor er kendetegnet af bureaukraterne og administratorerne – dvs. „dem“. Den er heller ikke udpræget demokratisk. I den private sektor fungerer tingene derimod, og her er man effektive. Klaus mener ikke, at det offentlige har ændret sig de sidste tyve-tredive år. Der er for mange ledelsesslag, og man kører stadigvæk med den gamle hierarkiske og „militære“ opbygning.

Man har således i Klaus' udlægning for mange mellemledere og kontrolsystemer i det offentlige, hvilket resulterer i bureaukrati og lange beslutningsgange. Der er heller ikke tillid nok til, at medarbejderne rent faktisk kan og vil selv, mener han. Der er samtidig for mange beslutningsled på det administrative plan, og det virker afdemokratiserende, fordi administratorerne tager magten fra politikerne. Klaus modstiller således private og offentlige organisationer, hvor kun de førstnævnte „fungerer fornuftigt“. Klaus vægter decentralisering og individuel autonomi. Private virksomheder har modsat offentlige organisationer et større pres på sig for at gennemføre forandringer. Ansatte på en offentlig arbejdsplads har måske formelt set flere indflydelsesmuligheder, men alligevel så forsvinder meget af indflydelsen efter hans mening i utydelige beslutningsgange på det administrative niveau. Politikerne har dermed reelt også for lidt magt. Klaus ser altså først og fremmest bureaukraterne som „skurken“ i bred forstand, men der er også tale om en bestemt forståelse af ledelsesmæssige problemer i det offentlige. „Et eksempel er Arbejdsformidlingen, hvor der hvert år bliver lavet nye mærkelige regler. Det har så den effekt, at medarbejderne har fundet ud af at få systemet til at fungere på trods af alle de regler, der kommer. Når så du vil vende skuden – det er eddermame svært. Der er opstået en selvstændig kultur“, forklarer han.

Klaus opfatter som nævnt fagforeningerne som langt mere konstruktive og skabende end tidligere, hvor de især optrådte som en *blokerende magt*. Fagbevægelsen er også blevet *demokratiseret*, forstået på den måde, at de reelle beslutninger er flyttet længere ned i organisationen, forklarer han. Samtidig er bevægelsen ifølge Klaus selv blevet „ramt“ af bureaukrati. Det meste af forbundets arbejde bliver således lavet på det lokale fagforeningskontor, mens man stadigvæk har en „hær af folk“ på det centrale niveau, hævder han. Man har flere ansatte på forbundsplan end dengang, hvor der var centrale forhandlinger. „Vinderne“ i denne udvikling er for Klaus at se altovervejende de akademiske administratorer og embedsmænd – djøf’erne.²

Klaus: Bureaukraterne er en af mine yndlingsaversioner, og det er det også i forhold til fagbevægelsen. Jeg mener, at vi løber en kæmpe risiko for at fjerne vores demokratiske legitimitet ved, at vi lader alt for mange embedsmænd lave politisk arbejde. Altså, når de andre har en *djøf’er*, så må vi hellere også få en. Nu ender nogle af dem fandme også med at blive kongresvalgte. Altså det synes jeg er fuldstændig forrykt. Det kan godt være, man har haft en dygtig økonom eller noget andet, men når man så har en politisk valgt stilling og så stiller ham op. Det er fuldstændig vanvittigt. Jeg kan godt nogle gange i mine sorte øjeblikke frygte, at fagbevægelsen kan ende i samme skæbne som sparekasserne og brugsforeningerne, som jo oprindeligt var et demokratisk folkeligt alternativ, som nu selv er blevet aktieselskaber og børsnoteret. Brugsen, som jo med svymile-skridt fjerner sig fra sin demokratiske forankring og *centraliserer magten*. Så begynder det bare at være en anden virksomhed ligesom alle andre. Så kan fagforeningerne risikere at blive den bedste arbejdsmarkedspolitiske rådgivningsvirksomhed i Danmark, men ikke længere nogen demokratisk organisation og samfundsmæssig organisation. I stedet for netop at sige: „Jamen vi kan noget andet“.

Klaus har en klar modvilje imod administratorer, især i den akademiske udgave. Men her må hans personlige eller „ideologiske“ holdning og rødderne til arbejderbevægelsen dog vige til fordel for hensynet til „effektiviteten“. Hvis modparten får en *djøf’er*, og dette „virker“, så bliver man også selv nødt til at få én, erkender Klaus. Herved anfægtes på den anden side hans demokratiske idealer, idet *djøf’eren* blokerer for medlemsdemokratiet og i sidste ende legitimiteten. Der er næppe tvivl om, at Klaus er splittet på dette punkt – at han så at sige er spændt ud imellem dilemmaet mellem administration og politik og krydspresset mellem som organisation på én gang at være både gennemslagskraftig og effektiv samt medlemsbaseret og

demokratisk. Skismaet mellem effektivitet og demokrati er i det hele taget gennemgående og centralt for Klaus' politik- og demokratiforståelse. Et grundproblem for ham er tilsyneladende de „lovæssigheder“, som synes at følge i kølvandet på det bureaukratiske lag, nemlig at de tenderer mod at blive flere og flere; at de forsøger at tilrane sig magten; samt at deres loyalitet følger „standen“ og ikke „sagen“.

Klaus: I stedet for at tage vore egne tillidsfolk og forsøge at uddanne dem, hvis der er en, som vi gerne vil påvirke ovre i ministeriet, så ansætter vi hans [embedsmanden, red.] studenterkammerat, og så vil de to gå sammen. Ham, der så sidder som SiD's repræsentant og er uddannet på Aarhus eller Aalborg universitet og møder sine gamle kammerater, som nu tilfældigvis for øjeblikket er ansat i ministeriet eller DA, eller hvor de nu er på gennemrejse – deres fællesskab er jo stærkere indbyrdes, end det fællesskab, som ham, der er ansat i SiD, har med dem, der er medlemmer af SiD. Og det, synes jeg, er en farlig udvikling. I fagbevægelsen er det i hvert fald en fare, hvis man afleverer den politiske indflydelse til nogen, der ikke er valgte, og hvis baggrund ikke er den samme. Jeg tror, det grundlæggende set fører til, at så bliver der ikke ret meget demokrati tilbage. Og der sker jo også det, at ved at ansætte en skide akademiker i stedet for, så udelukker man jo også en tillidsrepræsentant fra at udvikle sig og blive dygtigere på det felt.

Akademikere og bureaukrater forekommer således, om ikke på det manifeste, så i hvert fald på det latente plan, i Klaus' forståelse at være antitesen til demokrati. Han afslører her elementer af en dikotom bevidsthed. Samtidig kan problemet siges at være lidt tilsvarende, når man køber en professionel „stjerne“ til et fodboldhold i stedet for at udvikle sine egne talenter. Der er en risiko for, at fagbevægelsen vil blive professionaliseret yderligere. I stedet synes Klaus, at tillidsfolkene bør gøres dygtigere, og så kan man købe sig til den kompetence, man ikke selv har. Men det sker i for stort omfang i dag, og det ødelægger demokratiet og sammenholdet, mener han.

KONKLUSION

Klaus er tydeligvis en reflektiv og særdeles vidende type. Han er langt fra det stereotype billede af den jernhårde og firkantede fagforeningsboss, som ser modparten i et antagonistisk skær. Der er ingen klassisk, dikotomisk forståelse her. Han repræsenterer heller ikke det stereotype billede af en velbjerget pamper, som har fjernet sig fra de menige medlemmer og sat sig til rette i

„Rockwool-lagets“ isolerende folder, hvor røsterne fra gulvplanet er filteret bort. En sådan kategori tilhører han ikke objektivt („an sich“) og slet ikke i sin selvforståelse („für sich“). Klaus er her en meget bevidst aktør, men også selv lidt af en eliteperson i den forbindelse. Han er først og fremmest at sammenligne med en moderne og demokratisk leder- eller politikertype. Klaus er „skolet“ i partiet. Trods sine stærke sympatier med den socialdemokratiske del af arbejderbevægelsen er han udpræget pragmatisk og konsensusorienteret i relationen til DA. Han er også kritisk over for mange af den socialdemokratiske regerings tiltag. Han lægger i et vist omfang afstand til partiet, og han orienterer sig i det hele taget andre steder hen end mod det dogmatiske, traditionelle og ideologiske. Han er langt mere optaget af det nære og af de muligheder og aftaler, som kan realiseres her. Grundlæggende er Klaus orienteret mod processer, som sigter mod effektivitet og løsninger. Han ser ikke verden gennem klasse modsætninger. Lederne, som sætter sig ved forhandlingsbordet, opfatter han grundlæggende som dygtige og effektive, hvilket muliggør, at der opnås resultater og fremskridt, og i det lys ser han også sig selv. Beslutningsprocesser skal således være effektive, ellers risikerer de at drukne i bureaukrati, og bureaukrati virker afdemokratiserende. For Klaus handler demokrati måske ikke så meget om „deliberation“, hvor alle implicerede parter diskuterer sig frem til en fælles forståelse. Derimod er autonomi og decentralisering godt, men kun i det omfang, hvor der bibringes resultater, som i den private sektor. Bureaukrater er her afgjort en forhindring. Den offentlige sektor er han ikke vild med, den er forsumpet og bureaukratisk, og her har man tydeligvis *ikke* forstået udviklingen.

I arbejdslivet handler „kampen om sjælene“ om bevidstheder og sindelag, og dermed i sidste instans om det „gode“. Klaus tror afgjort på sammenhold og fælles værdier, men hans fællesskab er snarere internt (fagbevægelsen) end eksternt (samfundet; den offentlige sektor). Her findes således magten (EU, staten; bureaukraterne) – og her er der modspillere, ikke medspillere. Klaus vil gerne se sig selv i rollen som modmagt. Sådan opfatter han sin rolle i demokratiet: Han stiller sig op imod *dem*, der tryner *os* andre (fx bureaukraterne og EU). Og han indgår gerne i alliance med arbejdsgiverne, hvor man i øvrigt har fælles interesser imod fx kommunerne, embedsmændene og djøf’erne. Sådanne typer af alliancer er overhovedet ikke problematiske for Klaus. Der er ingen paroler, som tynger eller spærrer for udsynet. Samarbejdet og dialogen med DA handler ikke så meget om penge som om processer, samt om fremskridt og autonomi. For Klaus er det især „det nære“, som har interessen. Her er tingene formbare og vedkommende. Institutioner (fx

bydelsråd eller offentlige institutioner) er således ikke målet (de er snarere forhindringer). Det handler for ham om individer og processer frem for institutioner.

Klaus er en moderne, resultatorienteret procesmager (og i den forbindelse måske næsten lidt teknokratisk eller „management“-tænkende). Det handler her om at flytte grænser, fx grænser, som tidligere har været institutionaliseret i arbejdsgiverens grundfæstede ret til at lede og fordele arbejdet. Her er det afgørende, at tillidsfolkene er dygtige, så de kan levere varen. Og det kræver en *selvbevidsthed*. Kampen om sjælene handler derfor primært om *myndiggørelse*. Den tidligere klassebevidsthed er nu i en vis grad afløst af individuel selvbestemmelse. Der er således tale om en forskydning af fokus fra makromagt (samfund og fagbevægelse) til mikromagt (arbejdsplads og individ).

I en tid, hvor foreningsfællesskabet ikke kan kobles op på en fælles, ideologisk horisont, er organisationens tilbud om muligheder og indflydelse på eget liv også dens bedste fremtidssikring og garanti for eksistensberettigelse. Moderne medlemmer orienterer sig efter selvbestemmelse og autonomi, frem for mod en overordnet ideologi. Hermed får de næsten karakter af Lockwoods „privatiserede/individualiserede arbejder“, hvor klassebevidstheden er afløst af en snæver stræben efter fremgang i indkomst. Klaus' grundlæggende problem eller dilemma er her, at ud fra arbejderbevægelsens „selvforståelse“ ville man forvente, at arbejderne var udstyret med en klassisk, Lockwoodsk dikotom adfærd. Han oplever imidlertid det stik modsatte: at de opfører sig som i „pengemodellen“ af samfundet. De har en utilitaristisk tilgang til fagforeningen. Det er for dem således „noget for noget“ – i stedet for en politisk loyalitet over for *bevægelsen*. Dette frustrerer Klaus på den ene side – (der er uorden i logikkerne) – men på den anden side forstår han det egentligt godt. For det er også på denne måde, han delvist selv orienterer sig i verden, fx når det kommer til forståelsen af effektivitet og (mål-)rationel adfærd omkring indgåelsen af overenskomster.

Hvis der kan siges at eksistere én afgørende og central os/dem-dikotomi i Klaus' univers, må „de andre“ siges at udgøres af *bureaukraterne* og *djøf'erne*, hvor de sidstnævnte jo ellers er „fagbevægelseskolleger“ eller „kammerater“ til SiD'erne. Det er lidt uklart, hvorvidt denne modstand mod embedsmænd/djøf'ere skyldes selvoplevede forhold, eller snarere er et resultat af overleverede og medierede forståelser. Dikotomien udgøres dog tydeligt af „os“ (SiD – og måske ligefrem DA) vs. „de andre“ (de ineffektive, bureaukraterne, djøf'erne). Det står klart, at disse er „skurkene“ – og de har magt.

Måske skyldes denne modstilling, at det på det latente plan er den „klassiske“ modsætning mellem „åndens“ og „håndens“ folk, der popper op her. Bureaokraterne er således ikke legitime aktører for Klaus, idet de skal forsvare alt for snævre interesser – fx i bydelsrådene, i forvaltninger og administrationer eller i EU og partiernes centrale ledelser.

Kampen om sjælene skal derfor ikke vindes i de store og stivnede institutioner – den vindes i det nære, i dagligdagen og på arbejdspladsen. Der er næsten i den sammenhæng en dobbelthed hos ham mellem det store, kollektive, overleverede „os“ (socialdemokratiet, fagbevægelsen, arbejderbevægelsen) kontra de selverfærede, praksisnære, konkrete livsverdenserfaringer – dvs. det kollektive (bevægelsen) over for det individuelle (projektet eller den konkrete løsning). Klaus er måske her i en vis udstrækning tidstypisk som person. Han inkarnerer en særegen blanding af „tillært“ kollektivism (,,det gode“) og praktisk individualisme („det, der virker“ og „det effektive“). I den forstand kan han siges at udgøre en hybrid mellem en almindelig (men velskoleet) arbejder og en slags elite-/systemperson – den klassiske arbejder versus den moderne, effektive leder. I forhold til det „store demokrati“ indtager han rollen som politisk aktivist (og „bevidst arbejder“), mens han i forhold til det nære og det „lille demokrati“ snarere indtager rollen som ekspert („eliteperson“).

NOTER

- 1 For Klaus at se er det også det, der afspejler sig i øvrigt omkring politik: Folk gider ikke deltage i vælgerforeningen, men hvis der skal være en vej, der hvor de bor, så er de engagerede fra dag ét.
- 2 Medlem af Danmarks Jurist- og Økonomforbund.

BENT O. RASMUSSEN: MAGTEN ER EN BADEHAT

INDLEDNING

Bent er 45 år og er født på Fyn, men har boet i Aalborg stort set hele sit liv. Han er forpagter af værtshuset Fedtebrød i Aalborg. Han har tidligere været tjener samme sted, men har i øvrigt lavet mange forskellige ting. Han har bl.a. haft en bådudlejning i Hals, hvor han har lejet både ud til turister, og et importfirma, hvor han importerede lædervarer fra Grækenland. Bent har ingen uddannelse ud over folkeskolen. Han har brugt en del år på at stå på ski og fiske, især i Østrig og i Norge, hvor han boede i telt ved elvene og levede af at vaske op hist og pist. „Det var den måde, vi levede på dengang“, siger Bent. Han har ifølge eget udsagn altid været „sådan lidt speciel“ og har altid kørt sine egne veje og haft sin egen moral at gå efter. Bent bor alene i parcelhus, og han har fire børn med to forskellige kvinder.

DET NÆRE: FEDTEBRØDSKAMPEN

I sin fritid dyrker Bent lidt fiskeri og oldboysfodbold. Ellers er det nære for Bent i høj grad forbundet med værtshuset. På Østerbro i Aalborg – tæt ved havnen og Sømandshjemmet – ligger således *Fedtebrød*, som er et af byens mest særprægede værtshuse. Det er placeret i gadeplan i en gammel og dårligt vedligeholdt bindingsværksejendom, beliggende på en strækning, der bestemt ikke præsenterer byen fra dens mest indbydende side. De første udskænkninger fra stedet kan historisk dateres tilbage til starten af 1800-tallet. I mange år hed stedet „Lise Fedtebrød“. Ifølge overleveringerne skyldes det særprægede navn, at der tilbage i 1920'erne eller 30'erne fandtes en bestyrerinde, som serverede fedtebrødsmadder til klientellet, der overvejende bestod af sømænd og daglejere. Rygterne siger tillige, at hun plejede intim omgang med daværende statsminister Thorvald Stauning. Værtshuset har i årtier haft det værst tænkelige ry i byen som et miljø for socialt udstødte og kriminelle, og som et sted, hvor der sælges hårde stoffer.

I stamgæsternes eget fortolkningssystem hører problemer med kriminalitet derimod fortiden til.

Kort fortalt bliver *Fedtebrød* efter en byrådsbeslutning i foråret 2000 dømt til nedrivning, fordi der skal bygges ældreboliger på arealet. Med i planen indgår også naboejendommen. Det følgende afsnit handler primært om, hvordan Bent i spidsen for de lokale rødder på bodegaen rejser sig og gør fælles front om at aktionere mod, hvad de oplever som eliter, bykonger og pampere. Opfattelsen er nemlig her, at det er „Overdanmark“ eller et magtens oligarki i skikkelse af byrådsmedlemmer, administrative chefer og byplanlæggere, som uden lydhørhed og forståelse går sammen om at knuse den verden og det fællesskab, som de i årevis har bygget op og værnet om.

I „the talk of town“ har der gennem længere tid verseret historier om Bent og om underskriftsindsamlinger samt støttekoncerter. En regnvåd eftermiddag i sommeren 2001 opsøger jeg Bent på Fedtebrød. Med myterne og mine egne fordomme i bagagen er det med en vis skepsis, at jeg arri- verer. At bevæge sig ind på værtshuset som fremmed er ifølge rygterne næ- sten det samme som at besøge sin egen skæbne. Det er derfor med en vis sitrende fornemmelse i maven, at jeg passerer dørtrinnet og træder ind i tusmørket. Da jeg åbner døren, mødes jeg af lyden af høj rockmusik. Det ultimative guitartema starter i det samme øjeblik, jeg træder ind i lokalet: Jeg mødes af lyden af Claptons Stratocaster og den udødelige indledning til titelnummeret på *Layla* fra 1970 afspillet ved en betragtelig lydstyrke. I det samme bliver jeg trukket i armen af en mand, som næppe har været ædru i længere tid – og et i kort øjeblik kører adrenalinen i kroppen. Han vil dog bare høre, om vi skal rafle om en bajer. Der er ingen grund til alarm. Stem- ningen er absolut fredelig. Man føler sig nærmest hensat til fortiden og får det indtryk, at stedet har skjult sin eksistens i en „enklave“ – eller i en tidslom- me, som fuldstændig har formået at undgå senmodernitetens rasen. Et fri- rum, som eksisterer uberørt af verdens gang – og som har formået at omstøde omverdenens indflydelse og fortsætte sin egen kurs, upåvirket af de vilkår, som udviklingen og tiden i øvrigt determinerer. Gæsterne ligner en blan- ding af udstødte og typer, som kunne være sprunget ud af hippie-bevægel- sen, protestmiljøerne og fordums idealer om frihed og fællesskab. Jeg får en aftale og møder efterfølgende Bent på hans bopæl i et forstadskvarter. Bent fremviser presseudklip og videooptagelser fra nyhedsindslag om Fedtebrøds- sagen. På et tidspunkt i interviewet bryder Bent ind og spørger: „Ryger du tjald [hash, red.]“? Han forlader derpå stuen og går ud på terrassen. Lidt efter kommer han (inspireret) tilbage og giver et nærmere indblik i sagsforløbet

omkring Fedtebrød: „Dette er også en kulturkamp“, forklarer Bent – „det er græsroddernes krav på at have et sted“. Værtshuset er efterhånden blevet et kultsted for især bistandsklienter og studerende, og nu har stamgæsterne fået en fælles fjende i form af kommunen, som vil bygge et plejehjem på grunden. Og i den plan passer Fedtebrød ikke ind, hævder Bent.

Debatten er højroret, da det socialdemokratiske flertal i byrådet i Aalborg vedtager lokalplanen, som indebærer nedrivning af Fedtebrød. Den tekniske rådmand, Ib Rasmussen, udtaler i den forbindelse, at „der nok ikke er nogen, som ville komme til at savne værtshuset“. Denne udtalelse blev indirekte startskuddet til kampen for at bevare værtshuset. „Dét ville jeg ikke finde mig i“, fortæller Bent. Engagementet i sagen starter, da han en dag ankommer på arbejde, og alle stamkunderne står og „hænger med skuffen“, fordi byrådet havde besluttet, at *Fedtebrød* skulle nedrives. Bent kender ikke til lokalplanen på dette tidspunkt, men efterfølgende ringer han til en tidligere forpagter på stedet, Sanne Truesen, og beder hende om at få fat i TV2's regionalafdeling og meddele, at man på Fedtebrød nu starter en „bevægelse“. Den pågældende tidligere forpagter er med Bents ord en „rigtig rapkæftet kælling, som bliver ved med at ringe, indtil de kommer“. Kort tid efter er et indslag om Fedtebrød på skærmen. Bent begynder herefter at aktivere den skrevne presse, og *Aalborg Stiftstidende* skriver for første gang nogen sinde noget positivt om stedet, fortæller han. På dette stadie er der ingen organisering omkring værtshuset, men man iværksætter straks en underskriftsindsamling, hvor Bent og de mest aktive stamkunder går på gaden for at samle protester imod lukningen.

DEN POLITISKE MOBILISERING

Allerede tidligt i kampen udvikler Bent tilsyneladende strategier for, hvordan situationen skal håndteres. Han ringer rundt til forskellige journalister og kører selvfølgelig lidt på „den lilles kamp mod de store“, forklarer han: „Det er jo sådan noget, folk de kan lide, det vidste jeg jo godt. Vi var de svage, og de var de stærke, og de mishandlede os i grumme grad“. Bent har samtidig fået „insider“-viden om, at kommunen erhvervede naboejendommen for næsen af Frelsens Hær, som ellers afgav et tilbud på ejendommen, som var 800.000 kr. højere (i alt 5,4 mio. kr.) end kommunens tilbud. Disse oplysninger er lækket fra et medlem af oppositionen i byrådet, som har set referater af mødet med ejendomsmægleren. Herefter går Bent til *Ekstra Bladet*, som straks tager historien op. I *Ekstra Bladet* d. 15.08.2000 udtaler han:

Folk er dødtrætte af de socialdemokratiske badehætter, der bygger havnefront i stål, glas og beton. Folk her i byen har længe været utilfredse med de visionsløse lokalpolitikere, der nu i årtier har fået lov til at bygge farveløse monumenter over deres egne storhed, men glemt, at det er mennesker, de bygger til. De har ikke fattet, at det er ... nedefra, den levende kultur opstår – og ikke fra deres bureaukratiske kontorer, hvor man planlægger prestigefyldte musikhuse og den slags. Da Ib Rasmussen [rådmanden, red.] valgte at rive Fedtebrød ned, havde han aldrig været her. Han havde for travlt med at gå til receptioner og skåle for sine egne og de andre socialdemokratiske badehætters erobringer. Men nu er det slut. Nu starter vi et oprør.

I februar 2001 overtager Bent selv driften af værtshuset og fungerer samtidigt som talsmand for stamkunderne. Hans første tiltag herefter er at tage kontakt til Peter Ingemann, som er bestyrer for Kim Larsen ApS og Cirkus Himmelblå Fonden. Ingemann vil gerne støtte sagen, og i en artikel i *Ekstra Bladet* kommer der kort tid efter støtteerklæringer til Fedtebrød fra prominente kulturpersoner som Kim Larsen og Ebbe Kløvedal Reich. „Vi må jo bruge de kendte navne“, forklarer Bent. Rækken af tiltag fra Fedtebrødsaktivisternes side inkluderer, ud over deltagelse i møder med forvaltningen, også forsøg på at købe ejendommen samt på at få erklæret ejendommen historisk og bevaringsværdig. Endvidere foretages en research blandt pensionisterne i nabolaget, og ifølge Bent er der her ingen interesse for at komme til at bo i de kommende ældreboliger. Dette signal bestyrker opfattelsen af, at der er gode argumenter på hånden i kampen mod myndighederne.

I tiden, som følger, afholdes der „flower power“-fester på værtshuset og støttekoncerter, hvor musikken leveres af gamle koryfæer fra venstreorienterede aktivismiljøer og klenodier fra dansk rockmusiks guldalder. I september 2000 afholdes den første af disse støttekoncerter, hvor bl.a. Peter Ingemann, Søren Berlev, Stig Møller og Tømmer-Klaus spiller. Forholdsvist velhavende og prominente musikere som Peter Ingemann har jo for så vidt deres på det tørre, forklarer Bent. „Men for at de ligesom kan bevare jordforbindelsen til det, de står for, så laver de også denne type ting. Det så man også under Ribus-konflikten, hvor de støtter. Selv om de bor i Hellerup, så vil de jo gerne bevare forbindelsen til græsrodsbevægelsen. De kan godt se det gode i sagen“, siger Bent. Gradvis bliver Fedtebrød i Bents forklaring til et „kultsted“ for de unge og for de „alternative“. Fedtebrøds kampen er dog ifølge Bent absolut „non-profit“, og overskud kanaliseres tilbage til kunst og kultur – dels i form af de gratis koncerter, dels i form af et cd-projekt, hvor der udgives en plade med unge Aalborg-bands. De kunstneriske indslag er

imidlertid ikke kun af musikalsk karakter. Der afholdes fx også en stor uden-dørs happening, hvor en udløber af den politiske teatergruppe Solvognen laver et stort optog på Østerbro.

I mellemtiden har man indsamlet næsten 5000 underskrifter imod lukningen af værtshuset. Disse afleveres – med det lokale TV-Aalborgs tilstedeværelse – til rådmanden, som indrømmer, at hans udtalelse om, at „ingen vil savne Fedtebrød“ er baseret på fordomme, idet han aldrig har været på stedet. Indslaget på tv medvirker ifølge Bent til at styrke sympatien for Fedtebrød, idet en toppolitiker fra Aalborg byråd her må give indrømmelser til en „fortaler for bumserne“.

Bent: Vi vidste jo også godt, at det ikke bare var nok at råbe op en enkelt gang, fordi det ville de bare tie ihjel. Så vi havde jo selvfølgelig en plan. De ville jo ikke rigtig komme frem af busken, og vi forsøgte på alle mulige måder at komme i en dialog. Så var der jo, vi havde planlagt en anden angrebsbølge, som var meget kraftigere end den første, med samtlige medier. Og så var de nødt til ligesom at reagere.

Det folkelige gennembrud fuldendes med støttekoncerten i sommeren 2001, hvor det legendariske kultوركестer Skousen & Ingemann gendannes, og hvor der er op imod 1000 tilhørere på parkeringspladsen ved siden af Fedtebrød. Det er her, man for alvor får den folkelige opinion over på sin side. Ved senere støttefester gendannes først et af den danske syrerocks største navne, nemlig gruppen Alrune Rod, hvorefter turen kommer til genforening af bl.a. Steppeulvene og Røde Mor. Der bliver nu tale om en selvforstærkende effekt, i den forstand at medier på stribe begynder at rapportere fra stedet, hvilket igen smitter af på den lokale sympati. Ifølge Bent har politikerne i Aalborg „aldrig oplevet noget lignende og da slet ikke fra den kant – de er målløse“. Pressedækningen af Fedtebrødssagen er tæt, og også her synes sympatien at være vendt. Avisartiklerne indeholder talrige støtteerklæringer, fx: „Søren Berlev (Gasolin) støtter Fedtebrød“, „SF støtter Fedtebrød“, „de Konservative og Venstre støtter Fedtebrød“. Alle oppositionspartierne i byrådet udtaler sig positivt om kampen. Ifølge Bent får „piben nu også en anden lyd“ fra de socialdemokratiske politikeres side, måske også fordi næste kommunalvalg nærmer sig. Faktum er i hvert fald, at rådmanden herefter kaster en løsning på bordet. Sagen ender nemlig med, at kommunen (via boligselskabet Cimbria) sørger for nye lokaler til Fedtebrød på det tidligere Café Havnen.¹ Så selve værtshuset overlever, men flytter et par hundrede meter længere ned ad Østerbro.

Det ser ud til, at selve *italesættelsen* af Fedtebrødkampen har en selvforstærkende effekt på hele processen. Kampen lancerer således et velkendt og elskeligt drama: Davids kamp mod Goliat, den lille mands kamp imod systemet. Dette er ofte et yndet tema for journalister (og i hvert fald for *Ekstra Bladet*). Det, at der journalistisk gives en beskrivelse af skæbner, som trues af nedlukning, uddrivelse eller systemisk undertrykkelse, får tilsyneladende opmærksomheden til næsten at gå i selvsving, hvor flere og flere føler sig kaldet til at beskrive sagen eller artikulere sig i forløbet, hvilket så til sidst får effekt på det politiske udfald.

Bent: Det er jo et *magtens spil*. Altså det er noget med stemmer. Der er kommunalvalg jo. Og når de kan se, at der er så mange mennesker, som er for Fedtebrød, så er de også nødt til ligesom at gøre et eller andet. Hvis vi var kommet med 30 underskrifter, så havde de været skide ligeglade.

Bent er tydeligvis dygtig til at håndtere pressen, selv uden egentlig baggrund eller forudsætninger. Han bevæger sig tilsyneladende drevent på feltet for opinionsdannelse og medieåndter. Han har en ret intuitiv fornemmelse for at skabe nyheder og „headliners“, og han er fast i troen på, at han har ret i sin sag. Strategien har tydeligt været at vinde den folkelige opbakning ved at spille på temaet om de svage og underkuedes kamp imod overmagten. Bent ønsker dog samtidig, at folk skal få det rette billede af, hvad Fedtebrødsaktivisterne står for: „fred og kærlighed“. For stamkunderne er Fedtebrød lige såvel et socialt fællesskab, som det er et værtshus. „Vi accepterer ikke hårde stoffer og kriminalitet, men alle slags folk er velkomne på Fedtebrød“, siger Bent. Aktivisterne søger respekt og anerkendelse samt ret til at eksistere på egne præmisser.

Naturligvis kan man diskutere, hvem der reelt vinder kampen. Nøgternt kan der argumenteres for, at den nærmest ender „uafgjort“. Begge parter får indfriet deres primære interesser: Kommunen får værtshuset ud af ejendommen og kan påbegynde opførelsen af plejehjemsboliger. Stamgæsterne får et nyt sted, idet Fedtebrød flyttes til en nærliggende placering og dermed kan leve videre. Omvendt kan man hævde, at selv uafgjort er en sejr, hvis man er lilleput, og hvis modstanderen er en velsmurt politisk maskine, som traditionelt let udmanøvrerer modstandere og politiske letvægtere som Bent og Co. Kommunens strategi synes at være baseret på „inddefinering“ – en strategi, som er velkendt i forholdet til græsrodsorganisationer: Nemlig at komme dem delvist i møde – og at inddrage dem i beslutningsprocessen på myndig-

hedernes egne præmisser (Gundelach, 1980: 18). Sagen her har dog måske mere karakter af en „handel i porten“, hvor man giver Bent og aktivisterne et „hold kæft-bolsje“ i form af et nyt tilholdssted, hvilket også synes effektivt.

POLITISK IDENTITET

Bent er ikke medlem af nogen foreninger. Han har aldrig været faglig aktiv, og han har ikke tidligere været decideret politisk, fortæller han. Men han er ifølge eget udsagn vant til at tage sagen i egen hånd, hvis han ikke synes, at tingene foregår retfærdigt. „Det her med Fedtebrød kom bare sådan lige ind på livet af mig, og det var bare så uretfærdigt. Alle havde opgivet, så derfor så jeg var jo nødt til at råbe op i denne sag“, forklarer Bent.

Partimedlemskab og partidisciplin virker afskrækkende på ham. Han har ikke nogen partitilknytning, og han er også holdt op med at stemme ved valgene.

Bent: Jeg har altid været modstander af at være medlem af et parti, fordi det sætter dig i bås og indskrænker dig, synes jeg, og det er jeg ikke meget for. Jeg er nok sådan lidt anarkist: Mennesker skal have lov til at udfolde sig og gøre næsten, hvad de vil, så længe de ikke generer andre med det.

Bent ønsker ikke nogen styring „oppefra“, men foretrækker, at styringen foregår „ude i samfundet“, dvs. så vidt muligt fra civilsamfundet og „fra neden“, uden regulering og kontrol fra staten. Bent befinder sig i sin selvforståelse – som i en næsten rendyrket „habermasiansk“ livsverdensforståelse – uden for systemerne og uden for den politiske sfære (alias statsmagten og „systemet“). Magthaverne inkluderer i Bents forståelse ikke bare politikerne, men dækker mere generelt i forhold til embedsmænd og eksperter. Han synes, at der bliver lyttet alt for lidt til de grupper i samfundet, som magthaverne styrer. Den individuelle frihed har således en meget central plads hos ham:

Bent: Jeg er nok sådan lidt anarkist, når det kommer til stykket. Selvfølgelig er vi nødt til at have love og regler, fordi de svage i samfundet skal også beskyttes, men så vidt muligt så skulle vi næsten have lov til alt.

NN: Det lyder da som en næsten liberalistisk filosofi?

Bent: Jamen, jeg går ind for liberalisme, total liberalisme.

Anarkisme findes i mange udgaver og variationer – både militante og pacifistiske, og både strengt individualistiske og mere fællesskabsorienterede. I den variant, som Bent „repræsenterer“, hyldes en total frihed for individet, hvor staten er et „onde“, som skal trænges mest muligt tilbage, og hvor det er individets absolut frie vilje og autonome udfoldelsesrum, der er idealet. Linjerne er trukket klart op fra hans side. Konflikten grundlæggende elementer kendetegner således Bents politik- og samfundsforståelse, hvor dikotomien mellem et „os“ og „dem“ står centralt. Bent placerer aktørerne i sin omverden inden for traditionelle skillelinjer mellem stat og civilsamfund; mellem elite og folket, hvor politik er lig med udfoldelsen af statens eller eliternes magt og herredømme over civilsamfund og folk. Bent har et anti-autoritært livssyn, som hylder direkte demokrati og græsrodsorganisering, og som har historiske og materielle forankringer i små, selvforvaltende enheder a la Christiania og Thy-lejren.

Statens reguleringsformer ophæves i dette ideal til fordel for en art frivillig samkoordinering mellem frie samfundsindivider. I det omfang, anarkister af Bents type dyrker politiske fællesskaber, er det udelukkende sammen med andre ligesindede („os“), som er sammen omkring oppositionen imod det etablerede („dem“) – og som er fælles om at definere sig selv som *de alternative* eksistenser. Den politiske identitet, som Bent repræsenterer, har elementer af en *aktivist-* eller *græsrodsidentitet*. Der er tale om en variant af en *modstandsidentitet*, hvor modstanden er rettet mod alle hånd autoriteter, ikke bare politikere, men også eksperter, politi osv.

Bents centrale, politiske identifikationsprocesser har en orientering imod *emancipatorisk politik*, der, som vist i kapitel 1 – modsat *livspolitik* – handler om frigørelse fra undertrykkende, udbytende eller ulighedsskabende forhold. Det handler om at ændre faktiske forhold på en sådan måde, at de ud fra en given retfærdighedsforståelse virker rimelige. Det handler om at ændre eksisterende forhold, så individer eller grupper frigøres fra tvang, som hæmmer eller begrænser deres livsmuligheder (Giddens, 1991: 210). Det er således ikke den individualiserede livspolitik, der er i centrum for det kompas, som „styret“ Bent og hans identitetsmæssige orienteringsunivers. Når Bent handler politisk, så gør han det i sin selvforståelse som en *kollektiv* aktør. Hans politiske mobilisering er primært drevet af kampen for retfærdighed og værtshusets overlevelse. Det er således ikke de refleksive og individualistiske aspekter, som er i fokus her, som det ellers er tilfældet i Giddens' scenario. Når Bent taler om „at starte en bevægelse“ på Fedtebrød, så tænkes der naturligvis på de konkrete aktioner og politiske tiltag, men han

bruger afgjort også ordet „bevægelse“ i en mere overført betydning, som hentyder til dannelsen og udbredelsen af kollektive, fælles forståelser forankret i forestillinger om frihed og fællesskab med rødder i hippiekulturen. Man kan her næsten ligefrem se en socialiserings- eller dannelsesstakegang hos Bent, hvor det er kulturen, og her nærmere bestemt modkulturen, som skal drive det gode frem i samfundet. „Vi mangler bunden af pyramiden. Det skal komme nedefra“, siger Bent. Kultur, kunst og kreativitet skal vokse frem fra græsrodderne. „Jeg kender mange mennesker, som er en lille smule forsumpede, men som har virkelig gode kreative evner, som kunne skabe en hel masse ting, hvis de fik mulighederne for det“, siger Bent. Han ser ligefrem Fedtebrød som en kulturel drivkraft og som et vigtigt alternativ til både mainstream-kultur, elitedominans og til stigende egoisme i samfundet. „Vi vil ruske liv i fællesskabet“, siger han – et fællesskab, som samtidig er et politisk modspil til Overdanmark.

MAGT- OG DEMOKRATIFORSTÅElsen: OS OG DEM

Bents samfunds- og magtforståelse er, som vist, baseret på modsætningen mellem „dem“ og „os“, herunder skellet mellem folket og eliten og skellet mellem Fedtebrødsaktivisternes kollektive „os“ og systemets mænd, statueret som „dem“.

Bents syn på politik og magtrelationerne er overvejende forankret i forholdene i lokalsamfundet. Det „store demokrati“ og relationerne i det fjernere samfund har næsten karakter af en *projektion* af det nære miljø: Det er „systemet“, der „styrer det hele“, og politikerne sidder øverst og styrer via sine embedsmænd og håndlangere. Ifølge Bent vil politikerne med al vold og magt føre deres projekter igennem for at få bygget nogle monumenter over sig selv. Dette udsagn er meget betegnende for Bents demokratiforståelse, som er tæt knyttet til magtforståelsen. Magten tenderer her altid til at lukke sig om sig selv. Han har stort set kun mistillid tilovers for politikerne. „Man må jo tænke på, at her i Aalborg, hvor Socialdemokratiet har siddet på magten i 30 år, der bliver der jo en form for nepotisme, hvor det altid er ‘svogeren’, der sidder på entreprenørmaskinen“, siger Bent. Dette sker altid, når magthaverne har siddet på posterne i så mange år, mener han. Så er de ikke til at hugge og stikke i, fordi de har sat deres folk på magten overalt og på de ledende poster, og derfor kan de få de forkerte beslutninger igennem til enhver tid.

Magthaverne er således ikke isoleret til det „politiske lag“ i Bents forståelse. Der er mange magthavere i nærmiljøet, mener han: „Det er dem, der sidder som ledere af boligforeningerne og svømmehallerne osv., og som selvfølgelig også er medlem af Lions Club, hvor de snakker sammen. Det er det, man kalder ‘kammerater’ sådan med et folkeligt udtryk“, siger han. Bent tror, at dette mønster også er generelt for hele Danmark. Magthaverne er ifølge Bent ikke onde mennesker. De ved bare ikke så meget om, hvad der foregår på gulvplanet, og de higer så meget efter magten, at de glemmer de idealer, som de havde tidligere. Når de først er kommet til magten, så forsøger de udelukkende at fastholde denne. Magten bliver derfor til et *system*. De fleste personer, som har siddet på magten i mange år, vil langsomt blive indspist, og så vil *systemet* komme til at fungere på egne præmisser, fastslår han. Af den grund vil Bent heller ikke selv gå ind i politik, for så ville han jo bare blive en af „dem“. Bent vil hellere bekæmpe uretfærdigheden „udefra“, og han vil åbne systemerne op og skabe lydhørhed og folkelig gennemslagskraft. Til at bane vejen mod dette mål har han etableret Fedtebrød som base for fortsat kamp imod systemet.

Bent: Fedtebrød det er jo også et symbol, fordi det var en skraldespand for dem [politiet og myndighederne, red.]. Hvis der er foregået et eller andet inde i byen, så har de altid kunnet tage ind på Fedtebrød og så finde fire, der kunne ligne, og så er det kommet på forsiden som det værste sted i byen. Så der er meget symbolik i den kamp. Det er jo ikke bare en kamp for en bygning, det er kampen for at vise mennesker, de har ret til at være, som de er.

Bent møder politikerne og systemets mænd med mistro. Selv om rådmanden har været på visit og har udtalt, at „der godt nok er hyggeligt derinde“, så „vil han jo skide os et stykke“, mener Bent. Sådan er politikere: „Det eneste, han vil, er at sidde på posten de næste fire år“, konkluderer han.

For Bent opleves magten som værende temmelig konkret. Han møder og diskuterer med magtens mænd i det daglige. Hvad angår den overordnede, samfundsmæssige magt, så forekommer magten ikke tilsvarende let at sætte navne eller ansigter på for ham. Her er der til en vis grad tale om, at han bruger det konkrete til at danne et abstrakt og aggregeret billede af samfund og magt. Han taler således om magtens sammenspisthed, hvor der eksisterer en række netværk af eliter og personer, som tilsammen gør magten systemisk. Derfor bliver der her for Bent i højere grad tale om en personløs og *usynlig* magtstruktur.

Bents politiske orientering og interesse ligger primært i forhold til det „lille“ demokrati. Forståelsen af det „store“ demokrati kan altså i vid

udstrækning siges at være formet af hans magtbillede fra det „lille“ demokrati. Det er på den ene side „os“ i form af „folket“, og i snævrere forstand græsrodderne, anarkisterne og de marginaliserede, som står over for eliten og „kammeraterne“, dvs. politikerne og deres håndlangere, eller slet og ret „systemet“. Bents verdensbillede er generelt kendetegnet af dikotomier, som fx: de styrede vs. de styrende; folket vs. eliten; de kreative vs. de systemiske og visionsløse; de autentiske vs. de tilpassede; de progressive vs. de reaktionære, osv. Bent forkaster bureaukratiske strukturer og topstyrede hierarkier. Derfor er der heller ingen formel organisering omkring Fedtebrød. Man baserer sig på ad hoc-organisering og flade strukturer, også upåagtet at Fedtebrødsfronten med nogen rimelighed kan hævdes at være et enmandsværk, hvor Bent er den altoverskyggende frontfigur.

POLITISK MYNDIGGØRELSE

Selv om Bent synes drevet af en „magt over“-forståelse af det politiske system, hvor han selv er den undertrykte („myndighederne har magt over os“), så er det bemærkelsesværdigt, hvor meget tiltro han har til egne evner og politisk formåen, dvs. en „magt til“-forståelse („vi kan selv, og det nytter noget at handle“). Der udvikles politisk kompetence hos ham i forløbet, hvilket især kommer til udtryk i nogle af de strategier, som tages i anvendelse, eksempelvis: *organisering*, dvs. evnen til at gå sammen og handle som et kollektiv i en bestemt sammenhæng og brugen af *netværk*, dvs. at man trækker på eksterne ressourcer og supportere, fx Kim Larsen ApS i København, og frivillige medhjælpere ved støttearrangementerne. Dette vedrører Bents identitetsdannelsesproces og den specifikke internalisering af de erfaringer, som er knyttet til processen. Specielt formår Bent med succes at appellere til normer og værdier i den politiske offentlighed. Han forsøger at svække legitimiteten af modstanderens argumenter og handlinger ved at fremstille disse som uretfærdige, uhæderlige og fordomsfulde. Samtidig forsøger han hele tiden at flytte arenaen fra forhandlinger via de formelle politisk/administrative kanaler til offentligheden, dvs. til medierne og til selve værtshuset via støttearrangementerne. Herved opnås en „hjemmebanefordel“, hvorved man hurtigt får sympatien over på sin side og sejrer i den sidste ende. I stedet for at kæmpe slaget på „udebane“, dvs. ved formelle møder med politisk-administrative chefer, lokale toppolitikere og eksperter bag „lukkede døre“, på bonede gulve, i magtens haller osv., så flyttes kampen over i „offentligheden“, hvor det for myndighederne, og her først og fremmest politikerne,

hele tiden handler om at signalere lydhørhed, retfærdighed, hensynsfuldhed etc. Bent har erfaret, at det nytter at handle og råbe op, hvis noget er uretfærdigt. Det viser sig at være relativt let at få adgang til de relevante personer og autoriteter – og formelt set er det tilsyneladende ikke vanskeligt at gøre sin sag gældende for stamgæsterne. Udviklingen af politisk kompetence ændrer til gengæld ikke grundlæggende ved Bents magtforståelse. Her billedet af magt cementeret omkring „os/dem“-dikotomien, som vedrører „den lille mands kamp mod systemet“.

K O N K L U S I O N

For Bent handler livskvalitet ikke om flere penge, for det er ikke dét, der er afgørende for, om man har et godt liv, siger han. Der er hos Bent, som demonstreret, en vis ideologisk sympati med anarkismen og venstrefløjen, men primært kan man tale om, at han forsøger at videreføre en del af ungdomsoprørets kulturelle kraft. Holdningen er anti-elitær – man bekæmper magtkoncentrationer og er solidarisk med samfundets udstødte, som har svært ved at klare sig selv. Samtidig er Fedtebrødkampen som nævnt i høj grad en kamp for *anerkendelse*. Som sådan er det (i afsættet) ikke en længere-rækkende, ideologisk funderet kamp, der udspilles, men snarere en principiel strid om dels at blive hørt, dels at opretholde en bestemt livs- og samværsform.

Bent er særdeles velorienteret, refleksiv og kreativ. Samtidig er han fortrinlig til at organisere, og det er ikke overdrevet at kalde ham lidt af en *entreprenør*-type, som går utraditionelle veje. Det er her nok netop, fordi han kender en *anden* kode – fx mediernes kode – at aktivisterne har så stor succes. Uden Bents dygtige brug af medierne havde Fedtebrød således næppe eksisteret i dag. Der opnås indflydelse, navnlig ved at drage fordel af såvel kontakten til netværket omkring de gamle rockmusikere (primært Tømmer-Klaus) som den politiske splittelse i byrådet. Men først og fremmest er der i forhold til Bent tale om en særlig evne til at skabe de *events*, som er nyhedsbærende. Bent er et stort organisationstalant, og han er en ildsjæl, som er drevet af et stort engagement. Der er i hvert fald ingen tvivl om, at Bents vedholdenhed spiller en altafgørende rolle for hele sagens udfald. Det er Bent, som i startfasen vedholdende kontakter journalisterne. Det er ham, som „fodrer“ dem med historier, og det er ikke mindst ham, som iværksætter de koncerter og begivenheder, som gør, at der er noget at *skrive om*. Det er en dygtig og mediebevidst strategi, der viser stor forståelse for mediernes

nyhedskriterier og måde at fungere på, samt tydelige evner som politisk entreprenør og lederskikkelse.

Bent bærer på en forestilling om et politisk-kulturelt fællesskab – i form af et flower-power-sammenhold funderet på modstand mod systemet og idealer om fred og kærlighed. Han har en stor grad af tolerance og bekender sig til et princip om, at mennesker skal have lov til at leve deres liv efter egne ønsker og koncepter.

Bent er en driftig „anarkist“, men han er også en bemærkelsesværdig hybrid mellem klassisk venstrefløjs-modstandsidentitet og hippiekultur, ligesom der også kan spores elementer af Lockwoods traditionelle proletar. Han er dog forholdsvis upolitisk, om end meget mobiliserbar. Bent leverholder et *generationsopgør*, og han viderefører nogle af ungdomsoprørets paroler og forståelser. Det er de langhårede vs. skaldepanderne:

„Here come ol' flattop ...“. Sådan indleder John Lennon den første linje af „Come Together“ på Beatles' sidste album. Flere ord behøves der faktisk ikke for at definere og udgrænse et „dem“ og en „andethed“ af aldrende ignoranter berøvet deres hårpragt. Og dette billede synes at have materialiseret sig i Bents bevidsthed til en visualisering af sådanne systemmænd: „badehætterne“. Smukkere kan det vel næppe formuleres.

Ved kommunalvalget i efteråret 2001 mistede socialdemokraterne i Aalborg byråd den omtalte tekniske rådmandspost til SF's spidskandidat, som blev valgt med et usædvanligt stort stemmetal – en kendsgerning, som Bent ikke er helt uvillig til at tage en del af æren for, idet han kraftigt støttede SF's kandidat. „Så måske er 'badehætterne' også blevet en lille smule klogere af begivenhederne“, filosoferer han.

NOTE

- 1 Den tidligere bestyrer på Café Havnen får i denne forbindelse ifølge Bent 175.000 kr. kontant af kommunen via boligselskabet Cimbria for at overdrage stedet. Man forsøger i Bents udlægning med denne løsning at „købe sig til tavshed“.

FINN BERG:

BANDITTERNE, DET ER DEM I

HABITTERNE

INDLEDNING

Finn er 58 år gammel. Han blev skilt for tre år siden og bor nu alene i en lejlighed på Amager. Han har en søn, der er tredive år. Finn er selv født på Amager i en håndværkerfamilie. Fra han var 16, til han var 30 år, arbejdede han inden for bank- og pengeverdenen, hvilket kulminerede med, at han sad som bestyrer i en afdeling af den daværende Landmandsbank. Finn holdt op efter eget ønske og blev i stedet statsautoriseret ejendomsmægler. I femten år fungerede han som selvstændig mægler fra hjemmet på Amager. Hvis det kneb lidt med indtjeningen, tog Finn i denne periode ud og kørte taxaafløsning for at tjene lidt ekstra penge, og dette udviklede sig så meget, at han blev fast chauffør, hvorefter han selv fik bevilling som taxavognmand, hvilket han har haft siden 1986.

DET NÆRE

Finn fortæller, at han er født med „ild i røven“. „Jeg vil aldrig holde op med at arbejde“, siger han. „Det kan godt være, jeg en dag slutter med måske kun at arbejde en time hver dag, men jeg vil altid holde mig i gang med et eller andet“. Friheden til at bestemme selv betyder meget for Finn. Dette er også baggrunden for, at han i dag kører taxa, og at han i sin tid stoppede i banken, fortæller han. Et af motiverne til at begynde at leve det „frie liv“ var således også at få tid til at dyrke sport. Finn er udpræget sportsmenneske og har bl.a. deltaget på veteranlandsholdet til europamesterskaberne i badminton. Uddannelsesmæssigt har Finn taget realeksamen, hvorefter han tog merkonomprøve og bankeksamen. Han har senere taget eksamen som ejendomsmægler, og han har inden for de seneste år også gået på HF og taget eksamen i musik og i spansk.

Finn har fravalgt de materielle værdier, siger han. Dette gjorde han omkring trediveårs-alderen. Han følte sig tiltrukket af taxaverdenen, som i

70'erne var domineret af „frie fugle“. Dengang gik man ned til en vognmand på Halmtorvet, hvor der var flere hundrede biler, og fik en taxa til disposition i tolv timer, beretter Finn. Der var ingen, der blandede sig i, hvordan det ellers foregik. Det kan godt være, der var lidt forstillelse i det, siger han, men man var fri i de tolv timer. Selvfølgelig skulle man afregne nogle penge til vognmanden, og det skulle se fornuftigt ud, men man administrerede selv. Det var jo også en form for livsstil, fortæller Finn. Han tænker dog af og til på at genoplive sin ejendomsrådgiveraktivitet. Oprindeligt gik denne strygende rent forretningsmæssigt, men så kom der en periode i 80'erne, hvor renten steg, og handelen med ejendomme gik i stå. Det blev trangere tider økonomisk, mange huse røg på tvangsauktion, og Finn besluttede sig for et karriereskifte. Mæglerne gik ind i store kæder, og begrebet de „sorte“ huse opstod, fortæller Finn. „Kapitalen“ i form af kreditforeninger, støttede disse kæder, bl.a. ved at tage en række huse i kommission for mæglerne samt betale annonceringsomkostningerne. De støttede derimod ikke den lille, selvstændige ejendomsrådgiver, siger han. Finn synes at genfinde det samme udviklings- og magtbillede i taxaverdenen, som han oplevede i ejendomsrådgiverbranchen: Udviklingen bevæger sig imod store, kapitalstærke foretagender af bestillingskontorer. Efterhånden bliver de enkelte vognmænd opkøbt eller opslugt af kæder, karteller og brancheorganisationer, som får magten. For et par år siden stiftede han selv et taxabestillingskontor med fyrrer kolleger, som skulle være et alternativ til de eksisterende bureauer (og samtidig også et „seniorpolitisk“ tiltag). Men de fik ikke tilladelse til at etablere sig, og sagen er nu anket til afgørelse i Højesteret. For Finn var der i forbindelse med afslaget tale om regulær magtudøvelse fra myndighedernes side.

Finn: Det er styret af taxanævnet, og de synes ikke, vi skal være der, fordi der skal være nogle personer, der står for computere og sådan noget. Så det ender nok med, at vi ikke får lov til det. Og der vil man gå personligt på min bevilling og tage den fra mig. Jeg må se i øjnene, at jeg ikke kan fortsætte, hvis ikke jeg vil gå ind i et af de godkendte bestillingskontorer.

Finn forklarer om taxabevillingsnævnet, at posterne er „ben“ til deltagerne fra de forskellige borgmestere i Storkøbenhavn. Konkret er det en administrationschef, som styrer nævnet, siger Finn. Han sidder med magten i realiteten. „Det er ham, der sidder og spiller pingpong og sætter vilkårene for en hel branche“, forklarer Finn. „Han er magtsyg, han vil have magten. Sådan

er det“. I andre typer af erhverv, fortæller han, der får man en bevilling fra politimesteren på baggrund af en ren straffeattest. Men som vognmand får man bevillingen fra taxanævnet, som er et udpeget organ. „Hvis politimesteren i Frederiksberg har givet bevilling til fem tusinde pizzeriaer, så må det falde, der ikke kan stå“, siger Finn. „Men at vi får afslag, fordi det ikke passer ind i en eller andens kram, det tager jeg afstand fra. Det kæmper jeg imod“. Finn forventer fairness. Det hele skal helst gå ærligt og reelt til. Dette gælder både de personlige relationer, på arbejdsmarkedet samt i det politiske liv. Han afskyr alle former for manipulation og „politiske spil“, forklarer han.

D E N F R I E F U G L

Trangen til frihed har altid ligget i Finn. Han er enebarn, og en vis forkælelse kan ikke udelukkes, siger han. Alligevel er han opdraget på den måde, at man må stå til ansvar for sine handlinger. Finn har kreative evner, og han både tegner og maler. Så sent som i en alder af 45 år havde Finn aldrig rørt et instrument, men han startede på HF, tog eksamen i musik og købte et klaver. Dette skete i forbindelse med, at forældrene døde. „Jeg syntes, at nu skulle jeg være fornuftig én gang i mit liv og købe et klaver og lære at spille“, siger Finn. Faderen var violinist og havde altid understøttet de kreative sider.

Finn ville i sin tid gerne have været i gymnasiet, men han lavede aldrig skolelektier. Al tiden gik med boldspil. En dag sagde forældrene, at nu var han blevet seksten år, og nu var det tid at holde op med at „pjatte“, forklarer han. Dette var baggrunden for, at han kom til at arbejde i en bank. I barndomshjemmet var der ingen forventninger om, at Finn også skulle være håndværker. Familien var tværtimod stolt over, at der nu var kommet én, der ikke var „håndens“ mand. „Set i bakspejlet var de sgu minimum lige så intelligente som en selv. De har bare aldrig fået nogen uddannelsesmuligheder eller chancer“, vurderer han.

Finn: Jeg kan da huske, min far gik arbejdsløs i de bedste år af deres liv. Prøv at forestille dig: fra 25 til 30 år, at være uddannet og så er der ikke noget arbejde. Der var jo mange håndværkere, der var i trediverne i de fem krigsår. Den generation fik jo pillen ti år ud af deres liv, fordi ekspansionen kom jo først i slutningen af fyrrerne og så igennem halvtredserne og specielt tresserne. Men der var de jo gamle. Så på en måde føler jeg sgu også, at jeg har levet et privilegeret liv. De unge mennesker i dag kan jo ikke tillade sig at gøre det, som jeg gør. I dag vil man jo sige, det er jo en *flakker*. Det er en afviger.

Karrieren i pengeverdenen topper for Finns vedkommende, da han holder op i banken. Finn vurderer, at han formentlig ville have siddet i direktionen i Danske Bank i dag, hvis han var fortsat. „Jeg var ikke røget ind i nogen prikkerunde. Det er helt stensikkert. Man hørte til cremen af den gruppe, og dem der fik „prikket“ og røg ud, det er altså dem, som sad og var vege“, mener han. På dette tidspunkt kom der nye børneopsparingskonti og kapitalpensionskonti, og Finn var den person i landet, der i forhold til afdelingens størrelse solgte flest kapitalpensioner, siger han.

Finn: Jeg tog allerede eksamen som ejendomsmægler, da jeg var tyve år, men jeg havde jo sådan set aldrig brugt den. På det tidspunkt var den jo god at bruge i banken, fordi al kredit jo var på basis af fast ejendom. Så det var måske også baggrunden for, at jeg allerede blev bestyrer i en alder af tredive år. I slutningen af tresserne, begyndelsen af halvfjerdserne, der var det altså tidligt, meget tidligt. Jeg havde også været i kreditafdelingen sammen med Zobel-familien, da de startede kreditforsikring op, og jeg har også været i Lån & Spar Bank, hvor jeg var leder af udlånsafdelingen som 23-årig.

I banken sagde de: „Ved du hvad, vi vil have dig ind i direktionen, i markedsafdelingen, fordi vi kan se, du kan sælge“, fortæller Finn. Han fravalgte imidlertid denne mulighed for at komme „til tops“, fordi „friheden så ikke er der længere“. Finn vil ikke „paces“ frem, forklarer han – og han ville dengang ikke være en del af ledelsen i banken (hvilket naturligvis også kunne tolkes som en undskyldning for ikke helt at være „kulmineret“). Finn besidder som menneske en god portion kreativitet til at klare tilværelsens problemer, og han vil bevare sin autonomi. Et centralt forhold hos ham synes samtidig at være det at kunne arbejde uden at lide nederlag („jeg ville ikke have fået prikket“). Finns karriere i bankverdenen synes ikke at aftegne et entydigt „post- eller ikke-materialistisk“ billede af personen. Snarere er der tale om et klassisk materialistisk karrierespørgsmål på dette tidspunkt i hans tilværelse, hvor status spiller en vigtig rolle. Dette ændrer sig senere i hans liv, da han bliver selvstændig. Han har ikke tidligere været medlem af en a-kasse.

Finn fungerer tilsyneladende fint uden et sikkerhedsnet under sig. Han er en person, som gerne sætter ting i gang, dog uden at have et personligt udviklingsperspektiv for øje, når han kaster sig ud i noget nyt.

POLITIKFORSTÅELSE OG POLITISK IDENTITET

Finn er meget bevidst om den arbejdsmæssige specialisering, som præger det moderne samfund. Han er kendetegnet af et stort samfundsengagement, men hvis han skal reflektere over samfundsudviklingen, tegner der sig et forholdsvis negativt billede af en udvikling imod større materialisme og egoisme.

Finn: Det er helt klart, at menneskemæssigt er vi blevet fattigere. Mine forældres generation havde langt, langt større menneskelige værdier. Og jeg ser det også i taxaen, der kunne man nok parallelisere lidt: Dem, man får drikkepenge af, det er altså dem ude på Nørrebro, der ikke har en skid, hvor de er parate til at give den sidste skjorte i drikkepenge, ikke. Hvorimod dem med habitterne, det er jo banditterne.

Finn har et forholdsvis stratificeret samfundsbillede. Han møder både høj og lav og tilmed også magtens kendte og konkrete ansigter i det daglige, nemlig i sin taxa. Han har mange gange kørt med kendte personer, såvel chefer fra erhvervslivet som politikere og også statsministre – fx Jens Otto Krag og Poul Nyrup. For Finn er en taxa i relation til det politiske noget af en opinionsmåler. Der er ikke så mange steder, hvor der kommer så mange forskellige typer som i en taxa, siger han. Man hører meget. I gamle dage, fortæller Finn, da ministre også kørte taxa, spurgte Jens Otto Krag jo: „Hvad sagde taxachaufføren?“ „Det skyldes jo ikke at, chauffører er klogere end andre, men de er opinionsbærere. De bærer rundt på folks holdninger“, forklarer han. Taxaen er for Finn et offentligt rum og et debatforum. Det er en slags „Højlands Forsamlingshus“ en miniature. Han har den opfattelse, at det at komme ind i en taxa skal være ligesom at gå ind til en katolsk pater. Det handler om fortrolighed, ligesom hos lægen. Man skal kunne åbne sig i en taxa, uden at chaufføren lader det gå videre, siger han højtideligt, medmindre han har fået tilladelse. Chaufføren har en underforstået tavshedspligt.

Finn er ikke selv politisk aktiv, men han er meget engageret i samfundet og følger meget med i politik, også i (de fjernere) EU-spørgsmål. Finns politiske identitet kan nærmest bestemmes som en *interesseret tilskuer* (Andersen et al., 1993; Goul Andersen et al., 2000; van Deth, 2000), om end i en *meget* interesseret variant af denne.¹ Samtidig er politik ret konkret og aktørbunden for Finn. Den politiske orientering er overvejende knyttet til den „store“ politik og især fokuseret mod bestemte personer.

Finn: Politik var et tema i mit barndomshjem. Jeg er jo som sagt ud af en socialdemokratisk håndværkerfamilie. Politik interesserer mig meget. Jeg følger da med totalt i politik. Og også i dronningerunden nu med regeringsudpegningen. Hvis vi så tager inden for den politiske magt, jamen så er det da Pia Kjærsgaard, der har fat i stafetten, fordi hun til dronningerunden har sagt, der skal laves en VK-regering med dem [DF, red.] som mandatgrundlag. Der skal du have en lille historie, som jeg har fået lov til at citere. Om søndagen som der skulle være valg om tirsdagen, så kom Thulesen Dahl ind i vognen. Det er ham, du ved, Dansk Folkeparti, adjunkt for Pia Kjærsgaard. Men han er i hvert fald den, der skal sidde og være formand for Finansudvalget, det er et magtfuldt sted. Han skal alle aktstykkerne igennem. Nu har jeg kørt med ham adskillige gange før. Han er en meget behagelig mand, men jeg er sgu godt klar over, hvor han er henne. Det er de farligste, der er de behagelige. Så siger jeg til ham, og de elsker jo sådan noget: „Ved du hvad, analogt til Martin Luther King, ‘I have a dream’, så har jeg sgu lidt svært ved at se, hvad er jeres projekt, hvad er jeres drøm?“ Og nu citerer jeg ham ordret. Så sagde han til mig, hans drøm var, at man den dag i morgen lavede en lov i Folketinget, der lukkede vores grænser af for udlændinge. Det er jo anno 2002, ikke? Man kan jo ikke lukke grænser. Men det var hans drøm, og det er dem, der er mandatgrundlag nu for regeringen. Det skal man ikke tage fejl af. Og det er skræmmende, det er fandeme uhyggeligt.

Finn nærer afgjort en vis mistillid til politikerne. I første række til højrefløjen, men også generelt. Hans eget parti, Socialdemokratiet, mener han, har udviklet en form for udvandet „salonkommunisme“, og de fleste af partierne kæmper om pladsen på midten af det politiske spektrum, således at det i praksis er meget svært at se forskel på fx Nyrup og Fogh. Især på spørgsmålet om udlændingepolitikken, som udgør et meget centralt værdigrundlag for ham, er Finn skeptisk over for den politik, som føres. „Vi har fået en regering, der må basere sit mandatgrundlag på DF 75 pct. af dem, der tager alle de beskidte jobs rundt omkring på hospitalerne eller sidder bag rattet i busserne på vej til arbejde om morgenen, det er udlændinge“, siger Finn.

Finn: De eneste, der meldte klokkerent ud for mig, det var de radikale med hensyn til udlændinge. Som Elisabeth Arnold [Radikale Venstre, red.] sagde: „Jeg er sgu selv syvende generation“. Altså min mormor var tysker, min farfar han var halvt fransk, min oldefar han er italiener. Hvor mange danskere er der, der har fået et eller andet udefra? Det er et spørgsmål om farve [for DF, red.], og jeg kan ikke tage det, simpelthen ikke.

Finn bekender sig til en frisindet, liberal tankegang. Samtidig har han altid (på nær ved sidste Folketingsvalg) stemt socialdemokratisk. „Selv om jeg faktisk har været selvstændig næringsdrivende, så har jeg de sidste 30 år været socialdemokrat. Det kan have noget med *rødderne* at gøre“, siger Finn. Han er således en forholdsvis trofast, politisk identitet. Imidlertid var formandsopgøret i partiet mellem Nyrup og Auken meget ødelæggende for Finns opfattelse af at tilhøre et bestemt politisk fællesskab. Det demonstrerede således for ham, at politik er lig med magtkampe, som handler om personer frem for om værdier.

Han har aldrig været medlem af politiske partier. Selv om han flere gange er blevet spurgt, om han ville gå ind i politik, så han har altid afstået herfra. „Jeg kan det slet ikke“, siger han. Den politiske proces, det er *råddent spil*, mener Finn. Det er et „blodigt håndværk“, som Per Hækkerup i sin tid sagde. „De laver tyvestreger“. Finn har heller ingen foreningsmedlemskaber, bortset fra at han er medlem nummer 27 af Amager badmintonklub. Her blev han medlem som 16-årig, og han har været medlem i 43 år. Dette forhold illustrerer også noget om den stabilitet, som kendetegner Finn. Han holder fast i sine rødder og er på ingen måde en „flakker“. For ham er politik dog et „råddent spil“. Finn demonstrerer her en anden meget væsentlig værdi, nemlig at tingene skal gå regulært til – de skal være *fair*. Finn har en udpræget retfærdighedssans – hvad enten det gælder de helt nære relationer (fx forholdet til hans ekskone), til arbejdslivet (fx taxa- og ejendomsmæglervirksomheden) eller det politiske liv. Her er der afgjort tale om „fairness“ som et helt centralt fikspunkt. Men tingene er grundlæggende ikke fair og retfærdige i det politiske liv, mener han.

MAGTFORSTÅElsen

Finn mener, at man kan være velhavende på to måder. Man kan enten være velhavende materielt (hvor man hele tiden kigger på en bankbog), eller også kan man være velhavende immaterielt.

Finn: Jeg er et fattigt menneske materielt, men jeg er meget velhavende immaterielt. Men det giver ikke magt, som hvis man er velhavende materielt. Så enkelt er det. I et markeds kapitalistisk system, der har pengene magten. Det krystalliserer sig jo mere og mere ud, synes jeg, at det er pengene, der har magten. Politikerne de bilder sig det ind, men de har kun dybest set én magt, det er jo lovgivningsmagten. De kan konfiskere på kapitalen, men det går helt klart ikke, hvis de er for hårde i deres kon-

fiskation. Det ved jeg – jeg har altså været bankelev i Den Danske Bank, og det er i realiteten Mærsk bank.

Finns magtforståelse kan således deles op i flere kategorier, som kan rangordnes efter deres betydning. Den mest centrale magtfaktor i samfundet er (stor-)kapitalen, mener Finn. Vi har et markedskapitalistisk samfund med et demokratisk system, og den største grad af magt har kapitalen:

Finn: Så enkelt er det. I Danmark er det jo meget synonymt med, at vi har én, der er fantastisk meget rig frem for så mange andre, Mærsk McKinney Møller, som også ejer det halve af Nordsøen. Og som er så rig, så det kan ikke gøres op, hvor rig han er i forhold til resten af samfundet. Han har betydeligt mere magt. Og der går jo også den historie fra gamle dage, at der gik den gamle A.P. Møller op til H.C. Hansen [socialdemokratisk statsminister, red.]. Så aftalte de, hvor meget han skulle betale i skat. Og når man ser de regnskaber, han aflægger nu. Det er de mest tilknappe regnskaber i forhold til, hvad alle andre må komme med af bilag. Så styrer han butikken. Fint og ordentligt med rettidig omhu, pæn og ordentlig mand. En samfundsstøtte helt klart, men han har magt.

Som en særlig „variant“ af kapitalmagt mener Finn, at der kan tales om magten blandt de „grå“ bagmænd i pengeverdenen. Denne kategori udgøres af et „miskmask“ af alle hånde penge- og bagmænd, herunder også fx advokater, som i en lang periode i tresserne og halvfjerdserne, før man fik indført personnummerregistrering, havde stor magt i relation til penge-, pantebrevs- og ejendomsmarkedet. Finn fremhæver i den forbindelse fx PFA-sagen. Han har således personligt kørt med flere af sagens hovedpersoner, heriblandt Kurt Thorsen. „Det er bagmændene, der har tjent på Thorsen. Det kan jeg jo godt sige efter domfældelsen. De sad i min gamle taxa og skar rævekagen ud“, hævder Finn. Pengemænd styrer i kulissen, mener han. „De største banditter, det er dem i habitter“. Dem, der besidder kapitalen, har betydeligt mere magt, end hvad folk er klar over, siger Finn. Penge og pengemagt er for Finn i det hele taget et tydeligt omdrejningspunkt. Han tænker her på pengemagt i dobbelt forstand, dvs. både på det, man kan købe for penge, og på pengenes magt over mennesker.

I Finns samfunds- og demokratiforståelse er den næstmest betydende magtfaktor *det politiske system*:

Finn: Den politiske magt mener jeg dybest set er lovgivningsapparatet. De kan gennemføre nogle love, som jo stort set altid i et markedskapitalistisk samfund munder ud i et eller andet, der skal betales. Og det kan kun betales et sted fra, det er borgerne ved skatteudskrivning og afgifts-udskrivning. Det synes man jo nok, de har været ret dygtige til.

Selv om de udgør en relevant magtfaktor, så mener Finn dog, at politikernes magt er blevet mindre og mindre i relation til demokratiet og det politiske domæne. Den gruppe, som politikerne rekrutteres fra, er samtidig blevet en „indavlet gruppe“.

Finn: Man sidder jo på forhånd og „bager sammen“, hvem der bliver opstillet rundt omkring i partiforeningerne. Det er enhver beskåret at melde sig ind i et politisk parti og være med til at bestemme, hvilke kandidater der skal opstilles. Det er jo de mest mystiske steder, folk bliver stillet op: Københavnerne ovre i „hvad ved jeg“ – vi så det også med hende der Bundegaard fra de radikale. Den lokale mand, som havde gjort et flot politisk arbejde for de radikale, han blev lige verftet væk.

Finn ser det sådan, at demokratiet efterhånden delvist sættes ud af kraft. Dels på grund af „politiske rævekager“, som politikerne udfører (og slet ikke kan afstå fra at udføre), men mere væsentligt fordi kapitalmagten altid er i stand til at overtrumfe den politiske magt.

Finns tredje vigtigste magtkategori kan kaldes *vidensmagt*, dvs. intelligentsiaen, de „kloge hoveder“, forskerne og eksperterne. De har selvfølgelig en stor magt, mener han. „Vi så det jo med Niels Bohr i sin tid med hensyn til atomet, da han fandt ud af atombomben. Det gav jo også en kolossal magt. Hvis der er nogen sammenligning i dag, så er det vel nok forskning, gensplejsning, genteknologi, hele den der it-verden. Der er jo også magt“, siger Finn. Magt er i dette tilfælde for Finn ret konkret på nogle mere specifikke områder, men magt er samtidig også et meget uklart begreb for ham, som det er svært at sætte præcise etiketter på, om end vidensmagt som kategori er relevant nok.

Efter intelligensmagten kommer i Finns forståelse *mediernes og pressens magt*. Han kan her referere til en episode, hvor han sammen med Mogens Glistrup og Ritt Bjerregaard blev optaget til en udsendelse på svensk TV2 om Danmark, valgt ud nede på Halmtorvet som „manden på gaden“. Finn er frustreret over oplevelsen, idet han slet ikke kunne genkende sine synspunkter efterfølgende, fordi det hele var klippet til og redigeret, fortæller han.

Mediemagt er grundlæggende lig med „manipulation“ hos Finn: „Den, der besidder mediemagten, har magten over det sagte eller skrevne og har muligheden for manipulation, som også er en form for magtudøvelse“, siger han. Finns magthierarki ser altså nogenlunde således ud: Først er der kapitalmagten (inklusive det „grå“ pengemarked), dernæst kommer politikerne, efterfølgende forskerne og eksperterne, og endelig er der medierne. Finns forståelse er her i første omgang lidt overraskende. Det er nemlig ikke (manifest) sådan, at medierne eksempelvis giver magt på grund af muligheden for at udbrede bestemte holdninger og værdier, hvor det er overleveringen af bestemte holdninger eller formidlingen af konkrete anskuelser og forståelser, som fremholdes (eks. „magten over symbolerne“). Derimod betoner han, at tv giver status og anseelse til „skærmtroldene“.

Finn: Det værste er jo, at de [skærmtroldene, red.] jo også får en magt ved at, hvad skal vi sige, „bærmen“, samfundsborgerne, er skide imponerede over sådan nogen mennesker. Det giver jo også en magt ikke. Altså som forleden dag, der sagde hende damen med kaffevognen ude i lufthavnen til mig, at hende, der sidder på Go' morgen tv, tjener 90.000 kroner om måneden. Så har man eddermame magt, fordi hvor mange sidder der og ser det? Og vi ser det jo også inden for sportens verden med reklamen, som jo i realiteten også er medie, hvor meget magt det har. Jeg kan fortælle dig en sjov ting, og det ved jeg notorisk. Det sidste år, hvor Bjarne Riis overhovedet ikke kunne være i topklassen længere, der fik han af Deutsche Telekom 15 millioner kroner for en etårig kontrakt bare for at være der sammen med Ullrich. Ja, hold da kæft. Vi ser jo også for eksempel, hvad rettighederne til de Olympiske Lege handles til. Vi kan tage det eksempel med badminton. Vi har faktisk kun to badmintonspillere, Camilla Martin og Peter Gade, som tjener mange penge, hvorimod at sådan en som Kenneth Carlsen, jamen han er en nul-bon i forhold til, hvor gode badmintonspillere er. Han har da nok tjent for et par millioner om året. Og det er, fordi at hver eneste gang der er en turnering et eller andet sted, så bliver det bragt i fjernsynet, og der sidder ti millioner og glør på det. Det giver mediemagt.

Finn hæfter sig tilsyneladende især ved tv's rolle i forhold til at give status og berømmelse til bestemte personer. I anden række fremhæver han dog også, at medierne åbner særlige muligheder for at manipulere med folks holdninger, dvs. påvirke opinionen. Dette har videre implikationer for det politiske liv og demokratiet:

Finn: Altså alene det, at sådan en strigle som Pia Kjærsgaard kommer frem

i medierne og med det budskab. Hvis du tager hver enkelt gammel socialdemokratisk kvinde, der har stemt på hende, og forklarer hvordan og hvorledes med menneskesyn og så videre, så vil de jo tage afstand fra det. Hun har fået hundrede tusinde socialdemokratiske stemmer på medierne. Kan du huske i gammel tid, Erhard [Jakobsen, red.], mand, han kunne trække en kanin op i slutrunden, for han havde ikke en skid at byde på. Men han kunne trække en kanin op i mediet, og det gav magt. Det er, hvad der er mediemagt. Hvad nu hvis de slet ikke havde bragt afslutningsdebatten, hvis det bare var en, der blev ført inde på Christiansborg, hvor der sad to nonner og en bedemand og så på det? Så fik han ingen stemmer. Der giver medierne magt.

Det er et interessant syn på mediemagt, Finn her præsenterer. I første række pointerer han således, at alene dét at tingene vises på tv og alene dét at være „på“ i medierne giver magt.

NN: I hvilket omfang tror du, at medierne også bestemmer vores måde at tænke på? Tror du, vores holdninger er meget påvirkede heraf?

Finn: Vores statsminister i dagens Danmark det er da en mediefigur. Du kan da bare se, hvordan han har efterlignet Tony Blair, som lige pludselig efterlignede Clinton. De fører sig jo fuldstændig frem, altså de ved jo, hvilken magt de har. Det er jo også derfor, der kommer den reaktion fra de autonome. De er velbegavede. Det er derfor, de laver sådan en reaktion for at pille hykleriet ud af det. De smider et æg i hovedet på ham, hvor han er ude at give 22.000 kroner til et eller andet værested på Nørrebro, og samtidig så sidder han altså og har magt over, at der spares i hoved og røv, for så vidt angår de udstødte. Og han har „solgt“ til folk, at han gør noget for dem. Og du kan se, det samme øjeblik han kommer i medierne, så får han en stor sympati hos hele befolkningen. De synes, det er eddermame for meget, at statsministeren får et æg i hovedet, men er det? Er det? Jeg ved det ikke. Det har noget med magt at gøre. Jeg vil ikke retfærdiggøre det. Jeg vil bare have, han bliver udstillet.

Mediernes magt handler for Finn til dels om „overlevering“ af bestemte synspunkter, men især handler det om magten til at påvirke og fordreje. Og tv-mediet giver mulighed for at gøre dette – „big scale“.

I den forstand giver amerikanske tv-serier også magt, siger Finn: „Det påvirker os som mennesker, at vi bombarderes. Det virker som en slags ‘opium for folket’. Skuespil, det giver da magt“. Det er her nogle mere strukturelle magtkomponenter, der peges på – magten er her ikke „no-gens“:

Finn: Du kan da bare huske, hvad der var det mest diskuterede, da der var de der Dallas- og Dollarsserier. Det giver jo magt på den måde at forstå, at de ting folk i realiteten burde beskæftige sig med, det tænker de slet ikke over, fordi de sidder der [foran tv'et]. Så det korteste, jeg kan sige om det, det er faktisk det, som den gamle Cæsar eller en af kejserne sagde for to tusinde år siden i det gamle Rom: Folket skal have brød og skuespil. Det får de eddermame også. Medierne har selvfølgelig kun den magt, fordi at folk er så „syge“ efter kapital. Altså hvad var det mest populære, der var her for ti år siden i fjernsynet? Det var Matador. Hvis man går ind og analyserer Matadoren, så var han et rigtigt dumt svin. Dallas og Dollars, hvad er folk imponeret af? De dumme svin. J.R. – det dumme svin og altså penge, ikke. Altså basalt set så er de fleste mennesker nogle *materielle skiderikker*. Det er systemet. Grådighed, det er jo systemet. Det markeds kapitalistiske system, det er jo et grådigt system ikke, hvor: Hvem tager røven på hvem? Det er det, det er baseret på, og det er det, folk er imponeret af.

Finn nærmer sig her en art strukturel forståelse af et system, hvor det er „pengemagt“ (som meningssystem), snarere end „kapitalmagt“ (som samfundsmæssig klasse), såvel som den konkrete aktørbaserede manipulation, der fokuseres på. Vi er grådige som mennesker, og det tager „magten“ fra os. Det er nærmest et menneskeligt grundvilkår, der præsenteres her. Hvis der kan tales om en strukturel magtforståelse hos Finn, så er det på den måde, at det materielle aspekt tager over, og at pengene og begæret har taget magten over os (og fungerer som det „opium“, der slører for de ting, som vi ellers ville have set). Markedet og kapitalen styrer og fremdriver vores begær. Det gør noget ved os. Pengene og grådigheden kommer til at udgøre en type selvstændigt „meningssystem“ og medie, gennem hvilket vi ser og forstår verden. Det er en anonym form for magt, der er på spil her. Den er systemisk og strukturel. Det materialistiske begær og vores stræben efter status og anseelse kommer til at indstifte bestemte logikker og måder at gøre og forstå ting på, og det markeds kapitalistiske system sætter os i „suppedasen“, hvorfra vi ikke kan undslippe igen. Dette perspektiv sætter sig også i et vist omfang igennem i Finns grundlæggende syn på den moderne verden:

Finn: Folk er mere egoistiske end nogensinde, det er min oplevelse. Hver anden dansk mand er for fed, hver tredje dansk kvinde er for fed. Det er da grådighed. Det er jo ikke sygdom. Jeg kørte med direktøren fra Diabetescentret, og han fortalte mig, at de havde et meget stort tema oppe i folkeskolerne. Der er børn med *gammelmandssukkersyge*. Jamen for fanden, de kan da ikke få den gammelmandssukkersyge, hvis forældrene ikke prop- per det i dem. Grovæden og cola og alt muligt. Den slattenhed, de rører

sig aldrig. Og jeg kan tale med, for jeg har startet et koncept sidste år med børn og deres forældre. De kommer ned i Amager badmintonklub. Så har jeg hele hallen for mig selv, og så kommer de og leger, fordi det synes jeg, jeg skylder. Jeg kan da se det, forkælelse, grådighed. Og det er et udstyrsstykke, hver gang de kommer. De skal overgå hinanden i tøj. Og du kan jo se i dag, selv om de studerer, så skal de rejse til Thailand, og så skal de have en lille andelslejlighed, de skal også helst have en bil, ikke. Altså det er blevet et meget mere materialiseret samfund.

Finn fortæller som et illustrerende eksempel, at han har en græsk kollega, som oprindeligt var en dygtig græsk fodboldspiller. Han er dansk nu og træner i Brøndby, og allerede ved syv-otte års alderen kommer forældrene og spørger, om de kan få børnene på kontrakt, fordi de godt vil have noget støtte og penge, siger Finn. „De føler vel en eller anden form for magtbehov for at få de penge“. Igen understreger han pengebegærets magt over os. Vi er ikke herrer over os selv – materialismen har taget overhånd – og er løbet af med os. Det er „dansen om guldkalven“, hvor vi er fanget i drifternes vold.

I en gammel sang synger Preben Kaas og Jørgen Ryg, at „jeg betalte en taxa“. Det viser, at man har magt over tingene, siger Finn. Det imponerer, og behovet for at imponere og jagte status er mere udbredt end nogensinde i samfundet. Men vi er fanget i et forbrugs- og karriereræs, vi ikke kan komme ud af igen. Jean Paul Sartre skrev engang, at det er de færreste mennesker, der tør tage ansvaret for deres egen frihed, forklarer Finn. At miste sit arbejde er jo også en chance til at starte på noget nyt, men der er ikke mange, der er i stand til at se sådan på det, påpeger han. Finn ser åbenlyst og generelt negativt på former for „repressive“ magtrelationer, hvor det er „magt over“-relationer, der er i centrum. Folk fanges fx i det materielle ræs og jagten på status og anseelse, og de glemmer at se mulighederne i tilværelsen. Således er han omvendt tydeligvis ret positiv over for magtens mere kreative og produktive dimensioner („magt til“), og han kan i den forbindelse karakteriseres som en person med gode potentialer.

Finn: Alt, hvad du foretager dig, og alt, hvad der foregår i samfundet, det er jo i princippet politik og altså noget med magt. Men magt, det tager jeg afstand fra. Jeg tror nok, andre vil betragte mig som anarkist eller provo. Jeg vil ikke have magt over nogen, men der skal den onde lyne mig heller ikke være nogen, der har magt over mig, og det ligger jo i den frihedstrang.

Vi er her tilbage ved Finns grundlæggende søgen efter autonomi. Finn ser sig som en magtfuld aktør, fordi han kan og tør gå sine egne veje. Han beta-

ler gerne selv prisen for sin frihed, og han opfatter den som en værdi, han selv har skabt – det er ikke sket „på bekostning“ af nogen. „Det kan godt være, jeg også får afkast, men afkastet får jeg i hvert fald ikke fra nogen andre. Der er ingen grådighed for så vidt angår andre, som der er i pengemagt. Så du kan godt sige, at jeg er en magtfuld person, men jeg involverer jo ikke andre“, siger han. Finn besidder åbenlyst en pæn portion selvtillid. Han er bevidst om at bære sin skæbne, men også om de muligheder, han besidder. „Man skal sgu prise sig lykkelig for den rygrad, man har fået“, betoner han.

KONKLUSION

Det er påfaldende, ihukommende hans fortid og uddannelse som bankmand, så meget Finn kigger efter penge (fx i relation til kapitalen, bagmændene, advokaterne osv.). Ikke i misundelse, dvs. i betydningen „kigger langt efter“, men han har afgjort et godt blik for pengene. De influerer tydeligt også hans syn på verden. Mange holdninger dannes dog konkret i hans taxa. Finn kører rundt i sin vogn og iagttager verden herfra. Samtidig debatterer han i vognen. En taxa er også et diskussionsforum (og et forlænget offentligt rum). Finn udviser både kreativitet og vilje til at bevare sin frihed og løse problemer. For Finn handler arbejdslivet dog også om at undgå at lide nederlag. Stabilitet i tilværelsen er en meget grundlæggende værdi for ham. Han besidder samtidig nogle „klassiske“ borgerdyder: Han holder sig velorienteret omkring det politiske, og han er meget orienteret mod „forpligtelse“, som eksemplet med badmintontræningen viste. Han er pligtopfyldende og overholder lovene. Det er i det hele taget i Finns univers ikke godt, hvis nogen bryder aftaler eller optræder „unfair“. En aftale har status af en „kontrakt“, måske lidt analogt til taxameteret i en hyrevogn, hvor der afregnes kontant for de kilometer, der køres.

Finn sonderer ikke grundlæggende mellem den „lille“ og den „store“ politik. Det er nogenlunde de samme mekanismer, der gælder på arbejdspladsen og i det nære og i det „store“ samfund, og disse kendetegnes af manipulation, dårlige aftaler og „rådne spil“. Finn kan ikke lide magtspil, og han vil ikke selv „besudles“. Magt og politik, dét er ikke lige ham.

Magthaverne udgøres i Finns optik – som vi har set – primært af en bestemt samfundsmæssig position, nemlig kapitalen. Der kan her tales om en os/dem-forståelse og dikotomi. Men der er ikke tale om en „antagonisme“, som er kendetegnet af fjendtlighed, eller om et klassisk „power image“ (Lockwood, 1966). Der er derimod tale om, at Finn tager afstand fra det

grundlæggende værdisæt, som det kapitalistiske samfundssystem bygger på, idet han bekender sig som ikke-materialist. Der kan i den forbindelse i en vis grad tales om, at Finn fortolker den samfundsmæssige magt som et *system*. Folket holdes hen og får „brød og skuespil“, siger Finn. Heri ligger implicit en magtfortolkning, som er sådan lidt kynisk distancerende. Den baserer sig umiddelbart på en underforstået os/dem -forståelse af samfundet og af magtrelationerne: *De* (magthaverne) manipulerer og holder masserne nede, bl.a. ved at sørge for, at disse bliver underholdt – og *vi* (masserne) accepterer tingenes tilstand, så længe vi får det basale. Tilværelsen er i et vist omfang grundlæggende kun et skuespil med en række aktører, som bidrager til, at vi ser tingene, sådan som de fremtræder i den medierede og iscenesatte verden, og bliver ledt væk fra at se tingene, som de reelt er. Vi fordrejes og besnæres – og vi passiviseres. Finn ved, at der manipuleres, og at magten udøves via nogle usynlige mekanismer – selv om han på forespørgsel også er i stand til at sætte konkrete navne på „magten“.

Folk reduceres i en sådan tilgang til „cultural dopes“, som holder maskineriet i gang, reproducerer de gældende strukturer og accepterer tingenes tilstand. Dette magtsyn er vel ganske udbredt – måske især i lidt akademiske, venstreradikale og intellektuelle kredse. Men det findes også i en mere lægmandsagtig og „underclass“-præget variant, hvor det er „systemet“ i en ikke-defineret bestemmelse, som holder folket nede, og som i offentligheden måske især har *Ekstra Bladet* som sit fremmeste talerør.

Finn har elementer af begge de nævnte forståelser. Men faktisk kan der tales om, at han sætter sig selv helt uden for denne os/dem-dikotomi. Han identificerer sig ikke helt med dikotomiens „os“, og han tilhører i sin selvforståelse hverken grupperingen af magthavere eller menigmand. Finn forstår primært sig selv i en helt tredje position, som kendetegnes af de „frie fugle“, som har sat sig helt uden for ræset og jagten på rigdom og status, og som først og fremmest distancerer sig, iagttager og måske ligefrem ironiserer over alle de andre, som ikke formår at frigøre sig og tage ansvar for egen tilværelse.

Magt er for Finn noget med at kunne blande sig i de aftaler, der indgås. Magt vedrører også nogle, der imponerer (fx på tv) og manipulerer. Vedrørende magtens former, så peges der primært på økonomisk magt og sekundært på politisk magt. Samtidig peges der på den symbolske og kognitive magt, som er knyttet til informations- og kommunikationskanaler, om end der i første omfang henvises til status og „reklamens magt“. Finn er på ét punkt nok meget typisk for undersøgelsen, hvad angår forståelsen af sam-

fundsmæssig magt og egne muligheder: Han er på ingen måde afmægtiggjort eller resignerende. Han ser nok magten som knyttet til kapitalen eller til det politisk-administrative system og som værende „lumpen“ og „lusket“. Magten er konspiratorisk, mener han, men han er ikke fremmedgjort, fjendtlig eller „på afstand“ af magten, som mange mennesker måske ofte vil tendere til at være, hvis de lever tilværelsen langt væk fra de bonede gulve. Han møder magten meget konkret i sin taxa: Her sidder Nyrup, Thulesen Dahl og Thorsen på bagsædet – og han kan snakke med dem. Finn får samtidigt mange af sine holdninger via taxaen. Man kunne måske forledes til at tro, at hans fokus på menneskelig grådighed er udtryk for et lidt dystert syn på samfundsudviklingen. Men det mener Finn ikke selv:

Finn: Jeg har taget afstand fra det, så jeg har det helt fint. Det er ikke dystert for mig. Jeg bliver 59 år i næste måned, ikke. Jeg har en tredjedel tilbage af mit liv, ikke, og jeg har ikke kedet mig indtil nu, og jeg føler mig ikke desavoueret. Jeg er måske nok blevet skuffet i kærlighed, men altså, hvad fanden, vi får jo ikke Amalienborg alle sammen. Bortset fra ulykker, så er det jo ens egen skyld det hele.

Finn kunne betegnes som en forholdsvis nøgtern observatør. Selv ville han måske kalde sig „eksistentialist“. Han bekender sig således til Sartres eksistentialisme. Måske er det også denne Sartre-inspirerede forståelse, der får Finn til at se magt som knyttet primært til nogle bestemte aktører, bestemte samfundsmæssige positioner, samt menneskelige og materielle værdier. Der kan måske her ligefrem tales om, at det er hans *menneskesyn*, som definerer hans *magtsyn*. Finn søger efter friheden, som for ham udgør et mål i tilværelsen – et mål, som dog nok snarere udspringer af en filosofisk position end af en politisk-ideologisk position. Finns menneskesyn og grundlæggende forståelse er vigtig her: Man er ikke selv herre over, hvilke betingelser man bliver født i og placeret i, men derimod over, hvordan man udfylder disse rammer og betingelser. Vi er selv herrer over vores skæbne. I den forstand bliver politikerne bare brugt som syndebukke i den offentlige opinion, mener Finn. „Der er jo ingen, der siger, vi skal gå hen og stemme på dem. Det er jo en pligt at stemme, men du kan altså godt gå hen og stemme blankt, og det er der jo ingen, der gør alligevel“, påpeger han.

Finn er langtfra et stereotyp billede af en selverhvervende vognmand som en midaldrende, korpulent herre med lettere højredrejede synspunkter, en som tilbringer det meste af livet bag rattet i en stor Mercedes. Det er ikke ligefrem småborgerlig observans eller økonomiske værdier, der er i højsædet

hos Finn. Snarere er det lidt anarkistiske værdier, som demonstreres. Finn omtaler sig selv som et „liberalt og frisindet menneske“. Han er måske oven i købet lidt af en libertiner. Samtidig er han et overraskende og udpræget reflekteret menneske. Han følger med i alt – helt ned i detaljen – og han er meget diskussionslysten. Alt i alt må man sige, at Finn overrasker i forhold til de forhåndsforventninger, man kunne have om en type som ham. Omvendt så siger dette måske noget om, at vore forestillinger om typer og „middel-danskere“ oftest er for firkantede og entydige, og at de derfor ikke tåler et nærmere eftersyn.

NOTE

- 1 I Medborgerskabs-undersøgelsen fra 1993 studeres karakteren af danskernes deltagesformer. Forfatterne konkluderer, at vi i Danmark har et „tilskuerdemokrati“ med få aktive medspillere, men med mange interesserede „tilskuere“ på sidelinjen (Andersen et al. 1993: 230).

**PER NIELSEN:
MAGTENS HIERARKIER SET
„LIDT PÅ AFSTAND“**

INDLEDNING

Per er 56 år og bor i Hinnerup ved Århus. Han er fortidspensionist. Tidligere har han bl.a. arbejdet som sygehjælper og som plejehjemsassistent. Per er fraskilt og bor alene i et rækkehus. Han har to voksne børn, som begge arbejder inden for plejefaget. Per får fortidspension, fordi han lider af epilepsi. Han har forskellige småjob, bl.a. et skånejob, eller „krøblinge-job“, som han kalder det, hvor han arbejder for kommunen ca. femten timer om ugen i Hinnerup og Omegns Gymnastikforening. Her går Per og kridter fodboldbaner op, registrerer stillinger og kampprogrammer, og han vasker også tøj for klubben. Per har oprindeligt afgangseksamen fra folkeskolen.

**DET NÆRE: TILVÆRELSEN SOM FORTIDSPENSIONIST
OG RELATIONEN TIL MYNDIGHEDERNE**

Per beretter, at han igennem tiderne har haft mange forskellige job, og at han havde en „morsom ungdom“. Han gjorde, hvad han havde lyst til, og rejste en del i perioder. Senere blev han gift og fik fast arbejde. Per fortæller, at han blev plejehjemsassistent, fordi der var så dårligt vejr ved årsskiftet 1973-74: „Jeg gik og satte vinduer op på et plejehjem nede ved Kolding og frøs af helvede til. Og så gik de der i den afdeling, der var færdig, i skjortearmer, og der var varmt og dejligt og lyst og venligt. Det er i hvert fald en lige så god forklaring som alt mulig andet“, siger han. Man kunne fortælle Pers livshistorie som en farce. Man kan også fortælle den som ynkelig historie, hvis det skulle være, og ingen af delene ville i og for sig være forkert, det er bare måden, man ser det på, siger Per. Det er imidlertid ikke mismod eller sortsyn, der tynger ham: I stedet for at gå og pibe over sin ulykkelige barndom, så kan man elske de ting, der er positive, og så glemme det andet. Hvis man kigger positivt på det, „jamen så er man en glad gris“, siger han. Per er ifølge eget udsagn ret døv, og han har en tendens til at isolere sig og lukke sig inde i sin egen verden.

Ensomheden har dog aldrig generet ham synderligt, siger han. Han kan gå i ugevis uden at snakke med nogen ud over sine børn: „Det rager mig en papand, om jeg er sammen med andre mennesker“. Til gengæld betyder arbejdet i fodboldklubben, at han ikke risikerer at mure sig helt inde. Han møder nemlig mange mennesker via arbejdet. Han fungerer i det hele taget som en slags altnulmand i ansættelsen. Det er hverken specielt spændende eller specielt plagsomt, fortæller han. Per laver dog alt „det beskidte“ arbejde: „Alt det, de ikke kan få andre til at lave“, og som har den laveste status tilknyttet. Han har nærmest her en *proletarisk bevidsthed* omkring funktionen.

Det er gennemgående svært at få pengene til at slå til, og det privatøkonomiske fylder en del hos ham. Per har en særskilt pension ved siden af førtidspensionen, som opluger den indtægt, som kan erhverves, inden det påvirker grundydelsen. Så alt, hvad der bliver tjent derover, reducerer selve ydelsen, samt medicintilskud og boligsikring. Samtidig skal der betales skat af indtægten. „Altså sommetider ved jeg ikke, om de egentlig tjener lidt på det, hvis de både får skat og kan spare det andet“, siger han. Men Per „snor sig“ og finder kreative løsninger på det med at have få penge, og han lader sig ikke gå på heraf. Per fortæller, at han mange gange har prøvet at være „på røven“, også selv om han har tjent mange penge. På et tidspunkt havde han og hans forhenværende kone en „pæn“ indkomst, men de var alligevel „på røven – bare på et højere plan“. Det er ligegyldigt, hvor mange penge folk tjener, siger Per. De sætter sig altid lige en tand over, hvad de burde have gjort og skifter bilen ud en gang for tidligt.

Per er hverken specielt tilfreds eller utilfreds med at arbejde for kommunen, selv om han synes, det virker „underligt at få udbetalt noget i retning af 17-18 kr. i timen“. Men han kan omvendt ikke rigtig se, hvordan man ellers kunne lave systemet, påpeger han. Per holder sig helst lidt på afstand af kommunen, selv om han i øvrigt har et udmærket forhold til myndighederne.

Per: Jeg fik rigeligt af dem, da jeg fik min førtidspension. Altså hvis jeg ikke havde haft behov for førtidspension før, så må jeg nok indrømme, at så havde man sgu virkelig brug for en førtidspension efter den behandling. Jeg tror, det tog 19 måneder. Det var bare frem og tilbage og en gang til frem og tilbage. Og så skulle de have en udtalelse mere et eller andet sted fra lige inden sommerferien. Så gik der lige en to-tre måneder mere, så kom den nederst i bunken, og så kunne man ellers starte forfra.

Per ser ikke kommunen eller socialkontoret som nogen fjendtlig modspiller i sit univers. Ifølge Per var det amtet, som trak sagen i langdrag, efter at den

var færdigbehandlet fra kommunens side, og hvor han bare ventede på en afgørelse:

Per: Amtet skal jo godkende førtidspensioner. Først så laver kommunen en indstilling, og så bliver den sendt til amtet. De har så deres lægekonsulent, som dengang mente, der skulle være nogle flere undersøgelser. Og så kan den så køre frem og tilbage. Min socialrådgiver sagde engang, „vi ringer ikke ind og spørger, hvor langt de er kommet, for så tager de den frem og så bliver den lagt nederst i bunken“. Jeg ved ikke, om det foregår sådan, men altså det virkede utrolig sejt. Men sådan hernede fra [kommunen], der kan jeg ikke klage over noget som helst.

Der kan i det ovenstående registreres en vis irritation over for det offentlige bureaukrati og også ansatser til en dikotomisk forståelse, hvor myndighederne, eksperterne eller „systemet“ udgør modpolen, men der er omvendt ikke tale om et specielt udtalt forhold.

SELVMYNDIGGØRELSE: AT MESTRE SPROGET

Per har i alt fået førtidspension i 12–13 år. Han har en ganske særlig *strategi*, som han anvender over for myndighederne: nemlig viden. Han studerer og sætter sig ind i de relevante paragraffer. Der findes et „ganske udmærket biblioteksvæsen“, siger Per, og det benytter han til at aflæse de „fiduser“, som sagsbehandlerne anvender. Per finder selv cirkulærerne frem, forklarer han, og i forvejen er han fra sit tidligere job som plejehjemsassistent bekendt med den særlige sprogbrug, man har i denne verden. Nu kunne man forledes til at tro, at det at være plejer ikke bibringer megen juridisk indsigt, men heri tager man ifølge Per fejl:

Per: Hvis du arbejder med yngre handicappede, så består halvdelen i at slås med amtets Hjælpecentral og sådan noget. Der er en masse af den slags arbejde. Du kommer uvilkårligt ind i det, selv om det ikke er mit arbejdsområde. Det er også, fordi det er sjovere at lave den slags, end det er at gå rundt og tørre røv på folk.

Per har således tilegnet sig den nødvendige juridiske ekspertise, herunder sprogbrugen, inden for sociallovgivningen. Man kunne også udtrykke det på den måde, at Per med tiden fik en helt naturlig interesse i at „specialisere“ sig: Når man har fået nok af den ene ende, så prøver man i stedet at bruge

ressourcerne på den anden ende. Det var lidt sjovere, siger Per, og det betød også, at han nogenlunde kunne det sprog i forvejen, som Bistandsloven er funderet på: „Det er altså bare et spørgsmål om at læse de relevante cirkulærer“. Per har med andre ord fundet „indgangen“ til de offentlige ydelser. Han har om ikke ligefrem „brudt koden“ så dog opnået en fordel, som han ellers ikke ville have haft. Han kan „sproget“, og det giver ham bestemte fordele. Han kan selv læse i paragrafferne, om det overhovedet er relevant at henvende sig om et konkret forhold. Og han henvender sig udelukkende, hvis han ved, at han kan få medhold. De gider ikke have „alt det bøvl“, siger Per. „De vil hellere udbetale, lad os sige 500 kroner mere, end at køre en klagesag. Det er jo en velhavende kommune, hvor der ikke er så mange fattigrøve“, pointerer han. Alt i alt oplever Per, at han får en ordentlig behandling af kommunen.

Per forekommer altså ikke at være indkapslet af en os/dem-forestilling omkring klienter („os“) vs. forvaltningen eller „systemet“ („dem“). De er „flinke nok“ i socialforvaltningen, og der er ikke de store problemer i det daglige. Parterne passer overvejende sig selv, og Per er grundlæggende tilfreds. Der er måske nok en vis „klient“-bevidsthed hos ham, i den forstand at han ser sig selv som en mindre brik i et større magtspil, men der er ikke markante tegn på umyndiggørelse eller oplevelse af afmagt at spore hos ham. Der optræder heller ikke nogen dikotomisk forståelse, hvor kommunen (om end måske snarere amtet) fremstår som opposition eller repressiv myndighed og kontrolapparat, som udgør „fjenden“. Per er en handlekraftig person, som udvikler strategier til håndtering af situationen. Ifølge Per var Hinnerup kommune meget forhippet på at bevillige førtidspension, og han nåede lige, inden en lovændring, at komme med i den gruppe, hvor staten betaler det hele, fortæller han. Personligt kan Per ikke forstå, hvorfor han overhovedet skal være pensionist, eftersom han ikke mærker noget til sin sygdom, når blot han tager sin medicin. Han mener således, at kommunen hastede bevillingen igennem for at slippe for videre udgifter. Per er handicappet af dårlig hørelse og har svært ved at følge med, hvis han skal være sammen med mere end tre-fire mennesker. Derfor vælger han ofte at beskæftige sig med ting, som han kan være alene om. Per har altid læst meget. Den bedste indgang til litteratur er sygdom, fastslår han sarkastisk.

På sin vis var det derfor både held og uheld, at jeg fik førtidspension, siger han. Per er således for nylig blevet optaget på en *akademisk kandidatuddannelse*. Han skal læse litteraturhistorie på universitetet. I den forudgående periode har han læst på VUC, hvor han har taget nogle hf-fag (med flotte karaktere-

rer). Ligeledes har han studeret på Åbent Universitet, hvilket går godt i spænd med dét at være en enspændertype. Det er meget alenearbejde, fortæller han. Man sidder i hver sin ende af landet og mødes kun sjældent. Selv om Per altså nu skal til at studere på fuldtid, så fortsætter han alligevel på sin førtidspension:

Per: Jeg har ikke spurgt nogen, fordi jeg er ikke helt sikker på, man må. Det er det, jeg mener med kommunen og jeg: De ved sgu godt, hvad jeg laver. Men altså ingen af os spørger om noget, fordi så er der ikke nogen af os, der kommer galt af sted. Det er sådan set mit forhold til kommunen i en nøddeskal: Altså de lader, som om at jeg er normal pensionist, og jeg lader, som om jeg er normal pensionist, og så generer vi os ikke om det.

Per har, som det fremgår af det ovenstående, et temmelig afklaret forhold til sin situation, og han og de sociale myndigheder holder hinanden „lidt på afstand“, hvilket betyder, at Per nu går i gang med noget, som han virkelig gerne vil beskæftige sig med, nemlig litteraturstudierne. Handicappet er nok en hæmsko for ham, men han affinder sig ikke bare med tilstanden. Han finder derimod nye veje og nye muligheder.

SAMFUNDS- OG MAGTFORSTÅELSE

I fodboldklubben hører Per ofte andre mennesker brokke sig over de „skide politikere“, som bestemmer. Men selv siger Per, at han er usikker på, hvor meget de egentligt bestemmer. For Per er magten nok placeret hos politikerne via det formelle, demokratiske system, men personligt oplever han magten i en helt anden dimension. Per har en hierarkisk forståelse af de samfundsmæssige dynamikker, og han har en klar forestilling om magten. Han kan således tale abstrakt om den, og han kan sondre mellem forskellige niveauer. Der er stor forskel på magt „tæt ved“ og magt „langt fra“, forklarer han. På en arbejdsplads er det ret enkelt. Der gælder stadigvæk arbejds-giverens ret til at lede og fordele arbejdet, siger Per. Uden om de *formelle* rammer ligger der dog også nogle bestemte *uformelle* magtformer, som især optager ham. Per anvender plejesektoren som afsæt for at tale om magt, fordi han mener, at tingene er overordentligt tydelige her.

Per: Der var jo engang et berømt begreb, der hed *oversygehjælper*. Det var de sygehjælper, der havde været der i 20-25 år, og som lige havde fået tre måneders uddannelse. Sygeplejersker og andre var simpelthen skide

bange for dem, fordi det var nogle kradsbørstige damer. Hvis de sådan fik lov at styre, så kørte det fandeme efter en snor. Men jeg ved ikke, hvor skægt det har været at være der. Det tror jeg ikke har været så sjovt.

Pers forståelse af plejeverdenen er hierarkisk. Der findes for ham i institutioner først og fremmest en rangfølge eller en vertikal hakkeorden, som er baseret på *formel autoritet* og *arbejdsdeling*.

Per: Plejehjemmene, det er jo hierarki: Allerøverst der har man lægen, så kommer afdelingssygeplejersken, så kommer sygeplejersken, så kommer plejehjemsassistenten og så kommer, ja nu hedder de social- og sundhedsassistenter, og så kommer social- og sundhedsassistenter til sidst. Og så kommer rengøringspersonalet, som altså er dem, der har det bedste forhold til beboerne, hvis de ellers havde tid til det.

Arbejdspladser og institutioner er domineret af flere typer af hierarki i Pers opfattelse. Han har med baggrund i egne erfaringer en klar forståelse af de former for vertikale magtrelationer, som er fremherskende i hierarkiske organisationer. Derudover er der imidlertid tale om magt i de enkelte faggrupper og i de mere horisontale, mellemmenneskelige relationer, dvs. der er et *socialt* hierarki. Og her ligger der også potentialer for magtudfoldelse, som Per er særdeles bevidst om:

Per: Man kan komme langt ved at påtage sig *magten* ... Der er jo en utrolig masse snakken om, hvad man gør, ikke, og så kan du altså manøvrere dig ind ved at vide lidt om det og også sådan nogenlunde have argumenterne i orden. Så kan du altså godt presse det så meget, så det i den sidste ende bliver det, du foreslår.

Der foregår hele tiden magtspil på arbejdspladsen. Det er tydeligt, når man kommer ind i arbejdsgrupper, mener Per, hvem det er, der bestemmer, og det er næsten uafhængigt af stilling. De sociale hierarkier er næsten vigtigere end placeringen i det vertikale hierarki, siger han. Magtspil foregår altså overalt, hvor sociale væsener interagerer. Man kan her tale om, at Per især er meget optaget af „mikromagt“, dvs. magtudøvelse på individ- eller gruppeplan, og at der her synes at være tale om et markant omdrejningspunkt for ham.

MAGTEN I DET SOCIALE

Per er meget opmærksom på de magtressourcer, som ligger i den sociale interaktion og i de sociale dynamikker, samt på kryds og tværs af de formelle hierarkier. Magt er tæt knyttet til *status* i Pers magtforståelse, fordi status repræsenterer en form for spejling af, hvor meget magt en given person har. Det var især tydeligt, fortæller han, hvor der var afdelingssygeplejersker, for hvem arbejdet var et kald. Nogle steder får overlægerne lov til at opføre sig som små fyrster. Engang kom Per til et provinssygehus, hvor der var en overlæge, som aldrig hilste. Det var simpelthen under hans niveau, fortæller Per.

På arbejdspladser og i institutioner kan der i Pers forståelse omvendt ikke eksistere magttomrum eller flade strukturer. Det er nødvendigt med et hierarki, ellers så bryder tingene sammen. Der bliver for mange høvdinge, og så er der ikke nogen, der ved, hvem der skal beslutte, forklarer Per. Han anerkender og respekterer derfor hierarkier, og han er i den henseende forholdsvis autoritetstro. Han er indforstået med at parere ordrer oppefra, for ellers fungerer organisationen ikke.

Per: Plejehjem, det er her, der er kvinder, ikke også. En gang imellem så bryder et plejehjem totalt sammen i strukturerne, og der bliver dannet klikker og samarbejder og alt muligt. Det bryder totalt sammen. Jeg har sådan en ide om, at det er, når der kommer en for svag leder, altså *laissez faire-politik*. Altså der skal være en eller anden form for, jeg var lige ved at sige, oplyst enevælde.

Per har haft nogle meget betegnende oplevelser af magtdistance og demonstration af magt, autoritet og suverænitæt i institutioner, som er karakteriseret af at fungere som enstrengede kommandosystemer. Men bortset fra at Per ikke bryder sig om det undertiden medfølgende snobberi, så er det ikke ledelsen som sådan, Per ser som opposition. Det er således nødvendigt med en eller anden grad af „enevælde“, mener han. Der er tydeligvis ikke tale om en „os/dem“-dikotomi omkring det øverste niveau af arbejdspladsen. Derimod er det snarere internt i gruppen af kolleger, at han etablerer en distance. Fænomener som klikedannelse og konflikter er således typiske for traditionelle kvindefag, især hvis ledelsen er for svag, mener Per. Den sociale magt og hakkeorden, som findes i dele af social- og sundhedssektoren, bliver her til et billede på samfundsmæssig magt hos ham.

Per: Jeg tør næsten ikke sige det. De er så helvedes ondskabsfulde over for hinanden, ikke også. Altså du finder fandeme ikke en eneste mandarbejdsplads, hvor der er nogen, der kunne finde på at sjofle hinanden til, som de gør på en kvindearbejdsplads. En gang imellem så er det bare nogle små bemærkninger og så en kniv i ryggen på vedkommende. Jeg kan sgu godt forstå, at nogen bryder grædende sammen. Altså det er virkelig ondskabsfuldt. Når mænd kommer op at skændes på en arbejdsplads, så er han et dumt svin, eller: „Flyt dig for fanden mand, du er sate-me også en stor fedterøv“. Men her der er det både personligt og groft og virkelig sådan underløbende folk, fortælle sjofelheder om dem til andre og sådan noget – altså virkelig grove løjer.

Institutioner fungerer bedst, når der ikke er for mange høvdinge, mener Per. Især når der er mange kvinder ansat, som det er tilfældet i plejeverdenen, kan der opstå problemer. Der skal være en bestemt (rang-)orden, som majoriteten underkaster sig, før det hele virker. Pers erkendelse af hierarkier i de „nære“ relationer og arbejdslivet kan i et vist omfang genfindes i forståelsen af de mere overordnede samfundsstrukturer.

Per: De plejehjem, jeg har arbejdet på – der er sygeplejerskerne gift med nogen, der som dem havde en uddannelse – altså lærere eller deromkring. Og sygehjælperne det var ganske almindelige folk, hvad så end almindelige folk er. Altså det var sådan et bredt udsnit fra håndværkere og arbejdsmænd og kontorfolk – altså mellemlange uddannelser. Og så kom man til rengøringsdamen, og der var sgu ikke en eneste af dem, der var gift med en, der havde andet end arbejdsmandsjob, og sådan var det. Og sådan er det vel stadigvæk.

Per demonstrerer igen her en klart hierarkisk samfundsforståelse. De faglige hierarkier i arbejdslivet tenderer til at forplante sig og reflektere sig i de samfundsmæssige sfærer i bred forstand, idet folk finder sammen med ligemænd – „krage søger mage“, medmindre de decideret „snobber opad“. Den sociale hakkeorden fra de faglige hierarkier bliver i den forstand til et sammenhængende billede eller en metafor for samfundsmæssig magt hos ham.

MIKROMAGT OG SELVMYNDIGGØRELSE

Per er samtidig meget bevidst om de magtmæssige potentialer, som knytter sig til den sociale magt, dvs. de personlige egenskaber og karakteristika, som kommer til udtryk i grupper og i sociale sammenhænge. Det gælder om at

kunne begå sig, og den personlige gennemslagskraft har stor betydning, mener han. Hvis man virkelig selv ønsker det, så kan man stort set altid komme igennem med det, man gerne vil, mener Per. Han fokuserer på de magtressourcer, som knytter sig til den sociale interaktion, selv om det ikke ligger for ham selv at udnytte eller stræbe efter disse. Han søger ikke magten.

Per: Man skal have engagementet. Nu har jeg jo aldrig haft det „problem“, at jeg har været vildt optaget af mine arbejder, så jeg er egentlig ret afslappet over for det. Jeg tror, det er sådan lidt venstrehåndsarbejde på en eller anden måde.

Per holder sig lidt på afstand og involverer sig ikke. Han „venstrehåndsarbejder“ og er ikke i besiddelse af nogen form for „trang“ til at gå forrest eller lede andre, siger han. Per har aldrig brugt sine egenskaber eller talegaver til noget konkret i retning af fx fagligt arbejde. Her er det meget sandsynligt, at handicappet og den dårlige hørelse spiller ind. Samtidig er det gennemgående, at han distancerer sig fra intrigerne på arbejdspladsen – han reagerer med tilbagetrækning, når magtudfoldelsen kommer for tæt på og bliver for nærværende. Det får ham også til at iagttage magtspillene på arbejdspladsen fra distancen, og med en videreførelse eller parafrase over Damgaard kunne man med Per konkludere, at „magten har de andre“ på institutionsniveau.

Dette ændrer imidlertid ikke ved, at det i Pers forståelse er vigtigt at være forberedt og velargumenteret, hvis man skal stræbe efter magten, eller hvis man omvendt skal forsvare sig imod den. Fx hvis man skal kunne matche myndighedernes og eksperternes paragraffer og specielle sprogkoder. Den engelske filosof Francis Bacon konkluderede engang i en berømt sætning, at „viden er magt“. Dette motto ville Per helt kunne tilslutte sig, men han ville måske nok alligevel foretrække en let omfortolkning af Bacon til: „Sproget er magt“. Således mener Per, at særlige sproglige udtryks- og omgangsformer i sig selv udgør en forudsætning for den, som higer efter magten. Her tænker han ikke specielt på den særlige sprog- og skriftform, som engang var udbredt blandt jurister og administratorer, og som Holberg parodierede så fortrinligt i Erasmus Montanus, nemlig den berømte (og berygtede) *kancellistil*. Denne findes knap nok længere, hævder Per – de færreste er nemlig intelligente nok til at beherske den. Derimod tænker han på det særlige „institutionelle sprog“, som dyrkes i offentlige systemer – eksempelvis på sygehuse og plejehjem. Her udbredes der særegne sproglige koder, som skaber en „uforståelighedens afstand“ og fremelsker dikotomien mellem „klient“ og „system“.

MAGTBASER OG HANDLERESSOURCER

Sprog og taleevner kan i sig selv gøre en forskel. „Det hjælper jo altid utrolig meget, hvis du kan *sproget* hos dem, der er over én“, siger Per. Sproget giver adgang, accept og anerkendelse, og dette er gældende på alle samfundsområder. Per har således fundet en tilsvarende mekanisme på universitetet, hvor bestemte manérer og skrivemåder belønnes, åbner døre og virker faciliterende:

Per: Det at skrive min opgave på universitetet, det er jo også et spørgsmål om at sætte sig ind i og så skrive på en måde, så kun ens lærer og kolleger de efterhånden forstår, hvad man skriver. Fordi det er sgu ikke ligefrem læsevenligt for andre. Jeg hørte en forelæsning af ham, der er blevet professor i semiotik. Det var ham, der oversatte Prins Henriks digte fra fransk, og han skriver en utrolig mængde artikler, og det skriver han selvfølgelig på „sproget“ der. Jeg tror nok, han er ret dygtig. Men jeg forstod ikke en kæft af, hvad han sagde. De fleste så lige så målløse ud, som jeg gjorde. Og det er altså også en vis form for magt. Altså alle siger, han er så dygtig, og det kan godt være, ikke også, men jeg ved det ikke. Men det påstås, at nogle af hans artikler bliver brugt på cand.scient.pol.-studiet til at demonstrere, hvor ulæseligt man kan skrive. Og jeg tror det gerne. Men den her opgave, jeg lige har afleveret, jamen der kommer jo helt automatisk alle de der engelske og amerikanske termer ind. Jeg kan faktisk skrive præcis det samme på dansk. Det gør jeg ikke, vel.

Pointen i det ovenstående er, at magten findes i sproget: Sproget kan skabe en distance, og distance er knyttet til magtpositioner. Det vedrører for Per især spørgsmålet om anerkendelse og adgang, som altså kun opnås, hvis man tilegner sig det sprog, som tales af dem, der sidder på magten eller fordeler ressourcerne. Magtperspektivet er for så vidt toledet her: For det første kan der tales om den magt, som ligger i det at signalere status og position over for omgivelserne, dvs. „Montanus“-effekten, hvor alene det at tale og skrive et akademisk sprog udtrykker en magtdistance. For det andet ligger der en magtmekanisme i det pres imod tilpasning og ensretning, som sociale miljøer rummer. Man forstår ikke tingene, men gør dem alligevel. Man gør det, som er *comme il faut*. Magtmekanismerne kan således være enten *manifeste* (knyttet til status) eller *usynlige* og *latente* (knyttet til tilpasning). Per har således gjort sig den simple (men vigtige) erfaring, at brugen af bestemte sproglige artikuleringer eller „diskurser“ udløser konkrete *belønninger*. Ved at sige eller skrive bestemte ting eller ved at anvende et særligt sprog opnår Per således lettere godkendelse af sine opgaver på universitetet eller konkrete ydel-

ser på socialforvaltningen. Magten er i denne forståelse usynlig – den ligger i bestemte strukturer og rutiner, som reproduceres og tilegnes. Eksemplerne viser imidlertid også, at Per kan tale abstrakt om magt. Han har blik for magtens symbolske dimensioner, og herunder magt som *tilpasning*:

Per: Det er ikke så lang tid siden, de fik en ny professor derinde. Det er åbenbart noget, folk går meget op i. Man skal jo helst ikke sige noget forkert derinde. Altså man lærer også meget hurtigt at rette ind efter, hvem de synes er nogle fjolser, og hvem de synes er, om ikke heltene, så i hvert fald nogen, det er værd at beskæftige sig med. Selv om man faktisk er uenig, så begynder du ikke at føre dig frem. Åge Henriksen fra litteraturvidenskab i København, ham henviser du kun til sådan, „nåh ja, så er der også Åge Henriksen“, ikke også. Du skal ikke sige noget der.

Per underlægger sig de fremherskende konventioner, men han kan dog sagtens ironisere over de forhold, som er typiske for universitetet. „De lever i en osteklokke“, siger han om de ansatte og distancerer sig herved også fra den fremherskende hakkeorden i denne verden. Han har i universitetsverdenen genfundet en række mekanismer og relationer, som minder meget om de hierarkier, han oplevede på sygehuset og plejehjemmet.

DEN STORE POLITIK OG POLITISK IDENTITET

Per er meget velorienteret og politisk interesseret. Han har været medlem af Socialdemokratiet i mange år og er det stadigvæk. Et engagement, som kan forekomme overraskende – i hvert fald i relation til antagelsen omkring hans „distance“ til det politiske liv og til mennesker i det hele taget. Der er dog ikke noget „i vejen“ med hans generelle samfundsengagement, om end han dog aldrig deltager i partiforeningen. Han er snarere „politisk“ på distancen. Per erkender, at det gennemgående er vanskeligt at få folk til at engagere sig i politiske forhold.

Per: Jeg tror, der er en eller anden form for nedvurdering af politikere i gang, og som jeg synes, at for eksempel fjernsynet også bærer. Efterhånden så er det jo sådan, at alle deres udtalelser er skåret ned til overskrifter. Og hvis folk de tror, det er det, det drejer sig om, hvis de går til et politisk møde, så kommer de sgu ikke. De gentager det hele til bevidstløshed. De har sådan nogle udtryk, som de gentager halve år ad gangen. Altså det er jo stort set enkeltsager, for du kan sgu ikke anskueliggøre en sammenhængende politik på fjernsynet, det er umuligt, det kan du dårligt nok i

avisen. Men det bliver sådan noget forurettet rasende noget fra den ene part, og så sådan lidt halvt forsvar fra den anden. Det bliver man træt af, men altså det er åbenbart det eneste, man får serveret.

Igen etablerer Per en distance – her til den „store“ politik, som er blevet reduceret til medieegnede slogans. Modsat magtforståelsen omkring det „nære“ er han ikke praktisk funderet i relation til opfattelsen af den „store“ politik. Her har han snarere en „medieret“ forståelse. Det er ikke hans egne, konkrete oplevelser, som er afsættet her, men derimod hvad han erfarer via medierne. Pers partimæssige engagement startede for mange år siden, fortæller han, da han på et vælgermøde i Århus hørte Svend Auken „jorde“ en politisk modstander så eftertrykkeligt, at han aldrig nogensinde har set en mand blive jordet så grundigt – men han gjorde det meget elegant og engageret. Per forklarer, at han blev betaget af Auken, fordi han virkede, som om han mente, hvad han sagde. Per var dengang „dødtræt“ af de mennesker, der gik i kedeldragt og træsko for at solidarisere sig med „det arbejdende folk“. „Jeg har altid hørt til dem, der synes, det er sjovere at være satellitstat under USA end Sovjetunionen. Så alt i alt så har jeg aldrig rigtig været ude på den venstre fløj“, siger Per. Igen optræder der en markant distance her i forhold til den arbejderklasseromantik og det „hykleri“, som Per oplevede omkring venstrefløjen i 70’erne og 80’erne. Medlemskabet af socialdemokratiet blev i sin tid besluttet, fordi Per så op til personen Svend Auken, hvilket måske også indirekte udtrykker en form for hierarkisk forståelse: nemlig at den „store“ politik er for de mennesker, som har særlige evner, karisma og talegaver. Politik er ikke for tøsedrenge, siger han. Pers foreningsdeltagelse er begrænset og foregår udelukkende i fodboldklubben, hvor han arbejder. Set i relation til hans „enspænder“-tilværelse, kunne man forvente, at han helt ville afholde sig fra sociale aktiviteter. Men dette er nu ikke helt tilfældet. Fx tropper han op til generalforsamlingen: „Man er jo en gammel cirkushest“, siger han. Men også her oplever han, at det er *Tordenskjolds soldater*, som styrer begivenhederne.

KONKLUSION

På trods af at Per er førtidspensionist, på trods af sygdom og handicap, lavindkomst og lavstatus jobs – så klarer han sig godt. Han fokuserer på det positive og er i mange henseender en *glad gris*, som han selv udtrykker det. Han er under videreuddannelse og er intellektuelt stimuleret (på universite-

tet), socialt stimuleret (i boldklubben), og så er han en handlekraftig person over for myndighederne. Per har gennemskuet nogle grundlæggende magt-mekanismer. Han ved, at disse eksisterer, om end han ikke sympatiserer med dem, men han har vendt dem til egen fordel i stedet for at indtage den afmægtiges rolle. Omvendt forholder han sig stadig distancerende til systemerne og institutionerne og opsøger dem helst ikke.

Distance er måske et centralt begreb i Pers univers: Dette gælder således distance i hans private liv (lukker sig selv ude fra omverdenen) – distance til kollegerne på plejehjemmet – distance (helt bogstaveligt) i forhold til studiet på Åbent Universitet – distance til den akademiske og „uvirkelige“ verden på Universitetet („livet i elfenbenstårnet“). Men også distance til systemerne, dvs. administratorerne, eksperterne og professorerne: De taler bevidst snobbet og uforståeligt. Og endelig er der distancen til kommunen og myndighederne („vi passer os selv“). Som vist kan der også tales om magtdistance i forhold til politik – eller til politik „på distancen“.

Per har en grundlæggende tiltro til de demokratiske institutioner. Han er selv medlem af et parti, og han tror på fordelene af Danmarks deltagelse i EU-samarbejdet. Men han har samtidig en vis desillusioneret følelse omkring det politiske demokrati: Det fungerer ikke rigtigt. Medierne blokerer kommunikationen, og det er Tordenskjolds soldater, man hele tiden ser på tv. Det hele bliver til „populisme“, og det bliver kogt ned til overskriftsform for at takkes de mediemæssige kanaler, og på den måde kan man ikke diskutere eller forholde sig til politik, mener han. Pers grundlæggende magtforståelse omkring de „fjernere“ relationer er ret entydig: Magten er for ham at se *i systemerne*: „Jeg tror ikke, der er nogen, der har magten, hvis jeg skal være helt ærlig. Jeg tror, det mere eller mindre kører af sig selv, og så er der nogen, der retter lidt en gang imellem. Altså det er da de samme, man ser i fjernsynet hele tiden, også fandme så man er ved at brække sig en gang imellem. Selvfølgelig er der et eller andet sted nogen, der bestemmer et eller andet om noget. Men jeg tror efterhånden, det her demokrati er ramlet så langt ud og blevet så splittet op i alt muligt, så man egentlig ikke kan tale om, at der er en, der sidder med nogen bestemt magt som sådan“, siger han.

Magten kan for Per at se vanskeligt lokaliseres. Der er ingen, der „sidder med den“ som sådan, siger Per. Magten er diffus, og den er iboende systemernes egenlogik. Han laver således en tydelig distinktion: På det nære plan er der tale om konkret magt (kan udpeges), mens der i relation til den store politik er tale om, at magten er diffus (kan ikke udpeges).

Der er for Per ikke tale om et klassebaseret „power image“ af samfundet baseret på en os/dem-forståelse eller et fjendebillede, hvor kapitalisterne har magten. I et kapitalistisk samfund bestemmer pengene ganske vist meget, mener han, men det er snarere pengene, som har magten „over os“. Modsat os/dem-forståelsen, så orienterer han sig gennemgående ved hjælp af hierarkier. Det er sådanne, han ordner verden efter. Magten findes først og fremmest i en række dominerende hierarkier inden for forskellige sfærer. Per har primært blik for de *faglige* og de *sociale* hierarkier, og først i anden række de *politiske* og *administrative* hierarkier. Han er også særdeles bevidst om forekomsten af de økonomiske hierarkier, men det er ikke primært disse, som organiserer eller strukturerer hans magtbilleder.

De *politiske* hierarkier er forholdsvis langt væk for ham – og dem tror han ikke så meget på: Politik er karakteriseret af enkeltsager på tv. De typer hierarkier, Per kender bedst, og som han har haft tættest inde på livet, er således de faglige og sociale hierarkier. Og disse fungerer i høj grad som struktureringsmekanismer i hans tilværelse. Per er et eksempel på en type, som i en vis udstrækning kategoriserer sin verden ud fra de nære relationer – hvor de strukturerende samfundsmekanismer bliver til en afart af det nære „written large“. Per henter – eller har udviklet – sine grundforståelser i en periode, hvor han arbejder på sygehuse og plejehjem. Her stifter han bekendtskab med de typer af hierarkier, som fylder meget i hans magtforståelse. Per oparbejder en klar fornemmelse af brugen af magt – og at den er hierarkisk ordnet. Arbejdspladsen er domineret af en udpræget vertikal arbejdsdeling – der er klare hakkeordener omkring kompetencer og arbejdsopgaver. Og dér, hvor de faglige hierarkier stopper, tager de *sociale hierarkier* over. Arbejdspladsen er nemlig samtidig kendetegnet af *sociale* dominansrelationer, gruppepres og rangordener. Internt i gruppen af plejepersonale oplever Per tydeligt, hvordan disse hierarkier træder i kraft og udfolder konkrete manifestationer af magt. I denne forbindelse ser Per (ikke overraskende i betragtning af den antalsmæssige overvægt i sektoren) især *kvinderne* som en gruppe, der sørger for, at magtrelationer kommer til at dominere de sociale sammenhænge.

Per bryder sig dybest set ikke om sine oplevelser inden for plejeverdenen. Han synes, det hele er præget af „kagl og råben“, og han distancerer sig herfra. Hans reaktion herpå er, at han – også i kombination med et handicap i form af dårlig hørelse – trækker sig delvist tilbage fra det sociale. Han distancerer og isolerer sig og antager næsten karakter af en enspændertype. Per har altså ikke en dikotom samfundsforståelse, som er baseret på klassemodsat-

ninger, men derimod overvejende en hierarkisk og statusbaseret samfundsforståelse. Han går dog ikke rundt med drømme om social opstigen. Per har selv oplevet hårde tider økonomisk. Han boede fx tidligere alene med børnene i tre år, mens de var teenagere, og han kun fik fortidspension. Per er dog heller ikke udpræget materialistisk anlagt. Det er snarere de indre værdier, der betyder noget for ham. Han søger fordybelsen og sandheden her. Han er intellektuel, og han er videbegærlig. Per klarer sig flot på sit nye studie, og han er gennemgående ret ressourcestærk og engageret (på sin egen facon vel at mærke). Han udfordrer systemerne, eller omgår dem, ved hele tiden at være ét skridt foran. Således anlægger han en individuel myndiggørelsesstrategi: Han læser. Han ved, at viden kan gøre en forskel – og han studerer cirkulærer og uddanner sig. Man får et indtryk af, at Per bevidst under-spiller sin intellektuelle formåen.

Samtidig udvikler han i et eller andet omfang en form for kynisme – som også præger hans syn på magten og samfundet i dag: Der er ingen, der styrer – det kan ikke styres – det kører sig selv. For Per er magten ikke nogen bestemte steder, den er i vid udstrækning placeret i systemerne – og den er i den forstand diskursiv. Man kan her næsten tale om et „deus ex machina“-billede af politik og magt: Det hele kører af sig selv. Per har en forholdsvis realistisk og nøgtern forståelse af magt, men en vis distance trives også i hans forståelse. Han anskuer ikke verden ud fra nogle klare demarkationer. Pers magtoptik, som i vid udstrækning er udledt af erfaringerne fra sundhedssektoren, handler meget om institutioner eller personer, som holder hinanden i skak, om end hans syn på plejesektoren af og til også kan forekomme lidt „bedaget“.

Per distancerer sig som nævnt fra det politiske („han er ved at brække sig“); fra myndighederne („de lægger sagen nederst i bunken“); fra det akademiske samt det snobberi, der knytter sig hertil („nåhr ja, så er der også Åge Henriksen“); og fra magtspillene i arbejdslivet („en gang imellem så bryder et plejehjem totalt sammen i strukturerne“). Der er i og for sig, isoleret set, ikke noget usædvanligt i dét at distancere sig fra diverse instanser eller grupperinger, som man enten ikke har tætte relationer til eller identificerer sig med. Det gør vi alle i forskelligt omfang. Men i Pers tilfælde er der dog tale om, at dette er iøjnefaldende. Forklaringen herpå skal, som anført, forventeligt ses i relation til hans fysiske skavank. Nedsat hørelse kan være et alvorligt handicap og en byrde at skulle leve med. På den anden side kan det også være en lejlighedsvis bekvem måde at skærme af for intrigerne på. Hvis man skulle sætte tingene lidt på spidsen, kunne man sige, at Per på mange måder

har indrettet en ideel tilværelse. Han har „skærmet af“ over for myndighederne (eller „systemet“), han er fri for magtrelationerne på arbejdspladsen, og han har delvist isoleret sig alene i hjemmet. Han passer sig selv og har således nærmest indrettet et perfekt *magtfrit rum* uden de velkendte dominansrelationer fra offentlige systemer, arbejde og familie.

ANNE PEDERSEN: MAGTEN TIL AT DESIGNE SIN EGEN TILVÆRELSE

INDLEDNING

Anne er 38 år. Hun bor i dag i en lille by på Hjemø sammen med sin mand og sønnen på halvandet år. Hun arbejder som freelance grafiker. For et år siden foretog Anne og hendes mand et stort skift i deres liv. De besluttede at lægge deres liv helt om, idet de ikke mente, at barnet ellers ville få de rette betingelser. De bestemte sig for at flytte til Hjemø, sagde deres job op og solgte huset i København. De kendte Hjemø fra ferier og havde forhørt sig hos folk, som boede der. Efterfølgende er de begge startet for sig selv, dvs. freelance og med egen virksomhed. De var enige om, at det skulle gøres på en måde, hvor de ikke var forpligtet til at skulle tjene en masse penge til et dyrt hus. Derfor ville de bosætte sig et sted, som var renoveret, men hvor de økonomisk ikke var så hårdt spændt for. Det giver samtidig en *frihed* til også at kunne fravælge opgaver, og det var netop en af ideerne med at ændre tilværelse, fortæller Anne.

DET NÆRE

Som barn boede Anne i Vestjylland, hvor hun gik i skole og senere i gymnasiet. Efter studentereksamen var hun ude at rejse og en tur på højskole. Herefter flyttede hun til Århus, hvor hun dansede modern dance og overvejede at bosætte sig i London som professionel danser. Hun søgte i stedet ind på Kunsthåndværkerskolen i Kolding, hvor hun studerede i fem år, heraf det sidste år i Holland med specialisering i konceptudvikling. Efter endt eksamen følte Anne et behov for mere „input“, og hun læste derfor et år på Jysk Åbent Universitet, hvor hun studerede kommunikation og formidling. Hun ville gerne være freelancer og havde i en kort periode et værksted sammen med nogle kolleger, men „kedede sig“ og fik i stedet job hos et stort tøjfirma i København. Her arbejdede hun efterfølgende i fem år og mødte bl.a. sin mand, som arbejder med musik.

Anne arbejdede som *artdirector*, dvs. at hun lavede grafisk arbejde til kataloger og emballager, samt var ansvarlig for den visuelle og grafiske del af det *brand*, som firmaet producerer.¹ Anne beskriver jobbet som et rigtigt „karrierejob“. Hun arbejdede meget – tjente gode penge, og sammen med manden købte hun et hus i Hellerup. De gik meget ud, rejste meget og levede en tilværelse, som hun betegner som: „double income, no kids“ med alt, hvad det indebar af sjov og fester. De levede et rigtigt „jetset-liv“ i tilknytning til mode- og musikverdenens fester og arrangementer.

På Hjemø foretager Anne sig ikke specielle ting i fritiden. „Vi har faktisk haft nok i os selv“, siger hun. De har fået sønnen, som skal passes, og friheden er ikke så stor længere. Hvis behovet for mere social aktivitet opstod, så ville hun bare få „det fikset“, som Anne udtrykker det. Det store spring fra København er nok båret af et ønske om at skifte livsstil, men derimod ikke af en trang til at dyrke en masse grøntsager, være selvforsynende eller leve økologisk, som man måske ellers kunne forestille sig. „Der er masser af grøntsager, man kan købe herovre“, siger Anne, „så det gider jeg ikke“. Men hun synes, at de lever sundere nu, idet de har mere tid til fx at lave mad. Tiden bruges heller ikke på at gå lange ture – „min kæreste er ikke sådan et rigtigt naturmenneske“, siger Anne. Alligevel nyder hun den smukke natur, fortæller hun, selv om hun også kan længes efter modeverdenen og de mere ekstravagante sider heraf, samt de oplevelser og rejser, som det tidligere arbejde indebar. „Der er mange muligheder ved at være herovre, men altså nogle gange kan det da også være sådan, at man bare savner at skulle flyve til Barcelona og fyre den af og tage nogle billeder. Sådan drømme mig lidt tilbage til inspirationsturene til New York. Men så går jeg så ud og køber nogle grøntsager i en bod. Det er sådan knap så eksotisk – de ture til New York var ligesom det ultimative sus“, siger Anne.

Der bor forholdsvis mange kunstnere på Hjemø, og Anne identificerer sig som en del af en iværksætter- og kunstnerkultur. „Der er en god energi herovre, og jeg oplever, at folk har gang i mange ting“, forklarer hun. På Hjemø er der dog ikke så meget „puls på gaden“. Her forpupper de kreative mennesker sig hjemme i deres respektive værksteder og skrivestuer. Anne er ikke for alvor startet med at arbejde efter fødslen, og hun har „slet ikke været ude og sælge sig selv endnu“, siger hun. Undervejs har hun dog lavet nogle småbrochurer, herunder ting for musikbranchen og teatre. Hun er især optaget af konkrete projekter, fx kampagner, hvor bestemte budskaber skal kommunikeres ud til mange mennesker. For nylig var hun med i et projekt, hvor hun med egne ord skulle „brande“ Hjemø: Hun sad hjemme og fik en

ide og gik så til én person, som så bragte hende videre til nogle andre – på den måde mærker man helt tydeligt, at der er kort afstand i et lille samfund, fortæller Anne. Det er ikke mindst tanken om at være selvstændig samt den frihed, det giver, som fungerer som drivkraft for Anne. Det tiltaler Anne at arbejde „small scale“. Hun mener, at bureaukratiet i en stor organisation kan virke hæmmende for kreativiteten. Der kan være langt fra skitse til resultat, hvilket ikke gælder som selvstændig.

POLITISK IDENTITET

En anden væsentlig forandring i Annes univers, selv om den måske optræder på et mere latent plan, er hendes relation til det politiske felt. Her er der tale om en spirende (lokal)politisk interesse. Man er på øen en del af så lille et samfund, at man kender lokalpolitikere, og man snakker med konkrete politikere ansigt til ansigt, fortæller hun: „Nåh, det er da hende den radikale der“. Relationen med politikere foregår ikke kun med mediernes mellemkomst. I den lokale avis er der samtidig masser af læserbreve, hvor folk giver deres mening til kende, og Anne har aldrig før været så godt orienteret, hvilket også har øget hendes interesse for det politiske, siger hun.

Anne er bevidst om, at familien på mange måder er „anderledes“ end de andre lokale, men også at de (på sigt) er „gode kunder“ i forhold til kommunekassen. Hun føler sig dog allerede mere forpligtiget på fællesskabet, end hun har gjort tidligere.

Anne: Man er kommet tættere på mange ting. Jeg har aldrig sådan på nogen måde interesseret mig for kommunalpolitik, fordi det har bare været for diffust for mig. Herovre er det jo sådan: „Nej tænk, siger han det, og det er da også for dårligt“. Altså der er mange ting, der sådan kommer tæt på, og man har en større forpligtelse til at sige sin mening. For eksempel så repræsenterer vi jo en type folk, som øen i princippet tjener rigtig mange penge på, fordi vi optager ikke nogen arbejdspladser herovre, men til gengæld så bliver der tjent nogle penge, som man betaler skat af. Det er jo sådan nogle, man gerne vil have herover.

Bemærkelsesværdigt fraværende i hendes univers er politisk-administrative autoriteter. Det er tilsyneladende ikke (magt-)positioner, som indtager nogen central rolle hos hende. Hun refererer til en enkelt konfrontation med en ansat i dagplejen, hvor hun oplevede, at vedkommende lige havde brug for at demonstrere sin (begrænsede) magt. Hun blev efterfølgende

både vred og forarget, og hun finder, at man godt kan komme til kort sådan i et lille samfund, fordi der visse steder sidder nogle folk, som ikke nødvendigvis udfylder den rolle, de burde. Det ville i hvert fald ikke være sket, hverken i Århus eller København, siger hun. Episoden er interessant, fordi den udtrykker den eneste konfrontation eller konflikt med myndigheder i bred forstand, som Anne omtaler. Den er sigende for hende, fordi hun tydeligvis ikke er vant til at have konflikter med systemet og myndighederne. Hun er ikke typen, som opsøger (politiske) konfrontationer.

I forhold til den „store“ politik fornemmer Anne en række forandringer efter det sidste regeringsskifte, og her hæfter hun sig især ved, at man skærer ned på bidrag til udviklingslandene. Men generelt har hun svært ved at se forskel på partierne. De fleste partier bevæger sig omkring det samme, mener hun. Derfor er det også fint, at Dansk Folkeparti kommer med ind, og man finder ud af, hvad de kan, siger hun – „så må de sgu falde igen“. Anne placerer ikke sig selv et bestemt sted på den politiske skala:

Anne: Jeg har aldrig sådan været partipolitisk. Da jeg var yngre, havde jeg sådan et princip med, at jo flere forskellige folk, der sad i regeringen og i Folketinget, jo bredere måtte diskussionen være. Så har jeg stemt sådan lidt i øst og vest, kan man sige. For eksempel stemte jeg radikalt sidst, fordi jeg syntes, at det var det parti og de folk, der kom tættest på det, jeg stod for. Og så fordi jeg ville gerne have, at Naser Khader kom ind.

Anne har tidligere haft det sådan, at hvis vinden blæste for meget i en retning, så stemte hun i den anden retning for at få lidt balance. Nu er hun kommet til et stadie, hvor hun har mere hold på sine argumenter, mener hun. Der er sket en vis politisk modning, som delvist kommer med livserfaringen, siger Anne. Det er ikke sådan, at hun tidligere ikke følte sig kapabel til at stemme, det interesserede hende bare ikke så meget. Jo ældre man bliver, desto flere perspektiver får man også i livet, forklarer hun: „Man begynder at tænke på sit barns opvækst og hans skolegang, og når man selv er kommet ud af sin uddannelsessituation, så får man fast arbejde, og så skal man have et hus, og man skal betale skat og forskellige ydelser. På den måde får man flere interesser i et samfund, når man bliver ældre“. Som gymnasiast var Anne meget venstreorienteret, fortæller hun – senere blev hun mere pragmatisk i forhold til det politiske. Det oprørske var måske ikke så dybtfølt, mener hun. Tidligere var politik for hende først og fremmest en del af en bestemt identitet og del af en ungdomskultur. Da hun startede på gymnasiet, blev hun mobbet, fordi hun var *disko'er* og havde kassebukser på, og

der gik ikke lang tid, så blev der lavet om på det, fortæller Anne. „Det var noget, man tog på sig for at sende et *signal* til omgivelserne“. Hun føler sig imidlertid ikke i dag i en position, hvor det venstreorienterede perspektiv helt giver mening for hende. „Hvis man som ung oplever modgang, så tror jeg også, at man måske får et andet forhold til at tage stilling“, siger hun. „Jeg havde det sådan lidt for nemt. På den måde var der ikke et dybtfølt behov for at vælge side“, forklarer hun. Den politiske identitet var på dette tidspunkt først og fremmest et *symbol* over for omgivelserne – identiteten kom til udtryk i en form for „oprør“. Det var blot ét blandt mange udtryk, som man kan anlægge i en periode, lidt tilsvarende den tøjmode, som man i en periode kan vælge at iklæde sig. Typisk er det i dag snarere store eller voldsomme begivenheder og „brud“ i tilværelsen, som vækker til eftertanke og politisk refleksion hos hende:

Anne: Sådan en begivenhed som 11. september, det har lige sådan rystet lidt i opfattelsen af, hvad er det for nogle værdier, der betyder noget for mig. Altså sådan noget som demokrati og parlamentarisme. Det er da nogle begreber, som bare var en selvfølge, det var da ikke noget, som jeg på nogen måde har tænkt på. Jeg har aldrig nogensinde troet, jeg skulle føle mig truet på de punkter. Jeg har fået en større bevidsthed, og det betyder mere for mig, men det er også en verden, der er i forandring. Jeg har hørt mine forældre tale om besættelsen, og nu kan jeg sådan måske begynde at forestille mig, hvor skrækkeligt det må være at føle sig truet på sin frihed. Folk, der gik ind i modstandsbevægelsen, altså der kan man fandeme tale om politiske holdninger. Det er sådan lidt blødsødent, når man sidder her og snakker om, at da jeg gik i gymnasiet, var jeg venstreorienteret.

I Annes billede af politisk identitet er man som ung idealistisk og rebelsk. Så bliver man voksen, og man bliver realist og pragmatisk. Man får „virkelige“ interesser i samfundet, i og med at man bliver lønarbejder eller erhvervsdrivende; i og med at man køber hus (får en stor gæld); og i og med at man bliver forældre (får et stort ansvar). Man får samfundsinteresser i takt med at man bliver bruger af flere samfundsmæssige institutioner (vuggestuer, skoler etc.) – og bliver fuldgyldig skattebetaler. Det er i og for sig en generel proces og udvikling, som Anne ser det. Mange politiske manifestationer er for Anne at se for letkøbte og utroværdige: Det er uforpligtende, mener hun, at hænge „Atomkraft Nej Tak“ i bilruden. Hun var glad for, at Naser Khader kom i Folketinget. Anne synes dels, at danskerne generelt er for snæversynede, dels at der er for få markante politikere. Hun foretrækker typer, som

er synlige, og som slår igennem lydturen. Det gør Khader. Han er „anderledes“, og han er ny. I forhold til den samfundsmæssige integration fornemmer Anne dog en vis *magtesløshed*: Hvad kan man gøre, spørger hun. „Man kan sætte sit kryds, men hvad mere kan man gøre i det daglige? Det er jo ikke sådan, hvis man møder én, at man siger: dav, skal vi drikke kaffe sammen“, påpeger hun.

I relation til den store politik er der en vis grad af afmagt hos hende i forhold til, hvad man overhovedet kan ændre eller gøre en forskel på. Anne føler sig her lille som enkeltperson. Til gengæld er der altså tegn på det modsatte i forhold til den „lille“ politik. Når Anne kigger tilbage, kan hun godt se på sin københavnerperiode som en tid, hvor hun i en vis grad gik rundt med *skyklapper* på og kun havde sin egen horisont foran sig hele tiden: Det gjaldt om at realisere sig selv, siger hun, men sådan er det ikke længere. Måske kan der her tales om en vis grad af politisk bevidstgørelse: „Jeg synes, at der er kommet lidt *større perspektiv* på“. Engagementet er afgjort til stede, og kommunikation og symbolik virker animerende for hende. Frem for at sælge modetøj vil hun gerne formidle holdninger, der „kan flytte noget“, siger hun, om end hun omvendt også skal have noget at leve af.

Anne: Jeg er optaget af at lave kommunikation. For eksempel en bærepose, som alle går rundt med, hvor der står „Føtex“. Så kan der lige så godt stå noget, som man kan lære noget af eller få nogle tanker i gang omkring. Og på den måde der kan jeg godt lide at arbejde med medier, som typisk er brugt i reklamebranchen til at promovere eller brande et bestemt mærke. Jeg synes, at der ligger meget symbolik i det med at bære noget videre, tage noget med, den er flersidet. Men altså mon ikke jeg også får noget modetøj ind over, så jeg kan tjene nogle penge?

Anne vil gerne selv definere sine arbejdsopgaver. Autonomien og friheden i arbejdet står som noget helt centralt for hende, men hun befinder sig alligevel i et dilemma mellem interessen for den holdningsprægende kommunikation og behovet for at få brød på bordet. Hvad angår politisk deltagelse og engagement, så fortæller Anne, at hun faktisk godt kunne se sig selv som aktiv i forhold til noget politisk på Hjemø, for eksempel en skolebestyrelse, men derimod ikke som aktiv i et parti. Hun har ikke *tålmodighed* til det, siger hun. Dette siger noget om, at Annes forventninger til politikerrollen er store, og hun mener ikke, at hun har tilstrækkelig viden og indsigt til at udfylde denne rolle.

Anne: Diskussioner synes jeg er meget interessant, men der vil simpelt-
hen være nogen, der er bedre til det end mig. Men det er måske også
noget med, at jeg har også nogle *forventninger* til politikere. Altså der skal
man være inde i mange sager. Hvis man sidder som folkevalgt politiker, så
synes jeg, det forudsætter en stor viden. Jeg kan jo godt sidde og have
nogle holdninger til ting, ud fra det menneske jeg er, men jeg synes, det er
noget andet at sidde som en folkevalgt. Så skulle jeg læse en masse ting op
om erhvervsforhold osv. Altså jeg synes, det er et *arbejde*. Det er i hvert
fald de forventninger, jeg har til de folk, der sidder derinde. Det kan godt
være, at de kommer nemmere om ved det end som så, men det vil være de
krav, jeg ville stille til mig selv i sådan en situation. Og der synes jeg, at der
er nogle andre ting, jeg hellere vil.

Anne distancerer sig fra det politiske liv – hun vil hellere beskæftige sig med
egne „projekter“ og med det nære. De folkevalgte har nærmest karakter af en
elite hos hende. Hvis man skal sidde og tage beslutninger, må man kunne sæt-
te sig grundigt ind i en sag, så man kan se nuanceret på den. Hun er selv
begyndt at følge mere med i politik, efter hun flyttede til øen, men hun fore-
kommer ikke som et udpræget politisk orienteret menneske. Hendes sam-
fundsengagement går primært via hendes arbejde og projekterne. „Jeg kunne
godt tænke mig at lave en kampagne for Røde Kors eller StopVolden eller et
eller andet for at støtte nogle af de ting“, siger hun. Anne er ikke fri for også at
have lidt af en materialistisk side, fortæller hun, uanfægtet at hun er „stået af
ræset“ – men hun synes omvendt ikke, at dette styrer hendes liv. „Jeg er sgu
lidt ambivalent, jeg kan godt lide at bruge nogle penge“, fortæller hun. Der
kan dog som nævnt tales om en vis grad af politisk læring i forhold til Anne.
Hun ser sig selv grundlæggende som en magtfuld aktør i sit eget liv. Hun
føler, at hun kan øve indflydelse på forholdene, hvis hun har ønsker om det.

Anne: Jeg kan jo godt lide det synspunkt, at vi alle sammen er den aktør i
vores eget liv, der er den mest magtfulde. Der er bare nogen, der forvalter
det bedre end andre, og dem der er dårlige til at forvalte, dem synes jeg
virkelig, man skal hjælpe. Altså ideen om, at hvis der er noget, du er util-
freds med, så må du selv lave det om, det synes jeg sgu er et meget smukt
synspunkt. Det giver både power og respekt og ansvar.

Fundamentalt mener Anne, at man er sin egen lykkes smed, om end der også
kan spores en vis ambivalens her: På den ene side er man som individ den,
der skal være ansvarlig for sit liv, og den, det hele udspringer fra. Og på den
anden side synes hun, det er vigtigt, at staten træder ind og hjælper dem, som
ikke kan klare sig selv.

SAMFUNDSFORSTÅELSE

Anne har en forholdsvis hierarkisk forståelse af samfundet, om end hun registrerer en stor og bred mellemklasse. Hun har dog en klar fornemmelse af, at der er ved at ske en forskydning, således at der bliver større skel. Især IT medfører en opdeling i samfundet og skubber til denne udvikling, mener hun.

Anne: Bare det med internettet, synes jeg, i den grad også skiller vandene. Vi er nogen, der sidder og zapper rundt på det net hele tiden og oplever hele tiden nye måder at gøre ting på. Og så er der nogen, ikke nødvendigvis fordi de er dummere eller mindre begavede, men de sidder bare i nogle andre funktioner, som ikke har den mulighed. Altså jeg køber jo ting i England via nettet, og min verden ser bare anderledes ud.

For Anne virker globalisering langt fra som et fremmed begreb. Hun følger udviklingen. Heri ligger der imidlertid samtidig et skisma i forhold til hendes tilværelse. På den ene side vil hun gerne gear ned, stå af ræset og flytte fra storbyen, og på den anden side står hun samtidig hele tiden „på“, idet hun konstant er koblet op på internettet; handler via internettet, læser avis på nettet osv. Hun er både „on and off“. Hun vil måske nok gerne stå af ræset, men hun ved samtidig også med sig selv, at det kan hun ikke, hvis hun vil undgå at blive kørt bagud af den samfundsmæssige udvikling. Denne forestilling trænger hende i en vis forstand hele tiden tilbage mod „ræset“. „Hvis der ikke var noget, der hed internet, så havde vi ikke boet her. Det er helt klart, nettet giver os en mulighed for at være linket på. Man bestemmer bare selv, om man vil være linket på, det er måske den store forskel“, forklarer hun. For Anne er det vigtigt hele tiden at vægte autonomien og valgfriheden. Man kan som selvstændig i princippet bestemme, hvornår man er „koblet på“, og hvornår man ikke er det. Dette vedrører igen et helt centralt element, nemlig hvad det er for et *signal*, man som individ sender til omgivelserne. I den forbindelse er begreberne tid og livsstil vigtige temaer for hende:

Anne: Da vi boede i Hellerup, da brugte vi gerne tre kvarter hver vej til arbejde. Det er halvanden time om dagen i transport, og her: tre en halv time, så står jeg inde på Kongens Nytorv. Men psykisk er der langt længere. Det er sgu noget mere pittoresk at tage færgen og sejle over. En vintermorgen når solen står op, det er så smukt, frem for at sidde på Helsingør motorvej. Så er der, bare når man kommer til København og skal finde parkering, man bruger simpelthen så meget tid på at køre fra den ene ende til den anden. Og det er dødssygt, det er jo bare minutter af det gode liv, der bliver brugt på noget dødssygt. Og ligegyldigt hvem man snakker

med i København helt generaliserende: bare så travlt hele tiden – altid. Og hvorfor? Altså det er jo bare blevet sådan en „pacen“. Når jeg er herovre, så går jeg ned til vores dagplejemor, hvis jeg ikke kører, to minutter i ni, og det er ikke engang sikkert, jeg møder nogen på vejen.

Tid er et løsen i det moderne samfund og et vigtigt statussymbol. Tid giver anseelse – og det ultimative er *fritid*. Transporttid er spildt tid i denne opfattelse, og tab af tid er det samme som tab af frihed. Tid er et af nutidens centrale omdrejningspunkter. Det er måske lige så vigtigt som kapital, hvad angår symbolværdi. Anne fortæller, at hun nogle gange godt kan savne København: „Det er sgu meget fedt at komme over og mærke noget puls; folk, der kører for stærkt og dytten og hujen“. Annes blik fanges af *kontraster*. For hende er tid og frihed de vigtigste værdier. Dem holder hun frem over for „karrriererytterne“ og „lønslaverne“, som er *fastlåste* og er uden selvbestemmelseret. De er fastlåst i relation til deres arbejds- og livsform, men ikke nok med det: De sidder også helt konkret fastlåst i bilkøer på motorvejene uden for København uden at kunne gøre noget. De er billedligt talt afmægtiggjorte, mens Anne omvendt nyder friheden på landet, hvor der både er bevægelsesrum og masser af tid. Trods anprisningerne så virker Anne alligevel på visse områder lidt tvetydig omkring sin nye tilværelse, og på det latente plan er hun måske alligevel ikke sikker på, at hun har valgt rigtigt. Fx har familien beholdt en lejlighed inde i København, som står klar, hvis nogen har et engagement, noget arbejde eller bare trænger til „at tage derover og få lidt af byen“. Så båndene til fortiden og storbyen er langtfra kappet.

MAGTFORSTÅELSE

I relation til bestemmelse af magten og den overordnede styring af samfundet, så peger Anne først og fremmest på politikerne og de parlamentariske rammer, selv om også de økonomiske faktorer tillægges en central plads:

Anne: Altså vi har jo nogle folkevalgte politikere, der sidder i en regering, som laver nogle love. Men altså så tror jeg da også, at der er meget, der er dikteret af et økonomisk system, at der er nogle varer, der udbydes, og en efterspørgsel og nogle indtægter, som også styrer meget. Sådan en som Bill Gates, synes jeg, har alt for meget magt. Det er sådan det mest tragiske billede af det frie markeds kræfter, og det er jo en af de ting, som er den største trussel. Hvis der havde været nogle flere på det marked, så tror jeg, at vi havde været længere fremme med vores it.

Det synes lidt vanskeligt for hende at definere et magtcentrum – det er lidt politikerne, og det er lidt økonomien. De store markedsaktører har i hvert fald magt, siger hun. Hun opfatter dog ikke bestemte grupper i samfundet som specielt indflydelsesrige:

Anne: Nej, det synes jeg ikke. Man kan da godt sige, der er nogen, der måske kunne synes at have stor indflydelse. Hvis man ser sådan en hel aktuel Peter Brixtofte. Der er ingen tvivl om, han har fået hans egne gode ideer igennem, men altså tingene har så også en ende. På et tidspunkt, hvis det ikke hænger sammen lovmæssigt, så får tingene på et eller andet tidspunkt en ende. Jeg har en tro på, at i vores samfund, at det på en eller anden måde, så hænger det sgu meget godt sammen.

Anne fornemmer en grundlæggende retfærdighed i samfundet. Det kan godt være, at der er nogen, som ikke har helt reelle hensigter, men der er grænser for, hvor vidt det kommer, siger hun. Demokratiet og det politiske system er basalt set retfærdigt. Anne er pluralist, og hun besidder et meget positivt syn på samfundet. Der findes en „højere retfærdighed“, mener hun. Anne bliver her næsten fatalistisk. Den store politik kan man som lægmand alligevel ikke ændre på. Der er dog tale om en opfattelse, som er funderet på et rimeligt tillidsfuldt syn på demokratiet. Samfundet er simpelthen så reguleret, at der er grænser for, hvor meget man kan slippe af sted med. Det går alt i alt meget godt, er hendes vurdering.

KONKLUSION

Anne arbejder i en branche, hvor signalværdien i de materielle ting betyder meget. Alligevel er det familien og det nære, som er det vigtige for hende lige nu. Det materielle er noget ekstra, det er *toppings*, siger hun. Det er således i forhold til det „nære“, hun orienterer sig. De „store“ samfundsanliggender er interessante nok for hende – „det ville fx være fint at lave et *projekt* for Røde Kors“ – men det er ikke her, engagementet ligger. Til gengæld har hun en meget tolerant tilgang til sine medmennesker. Hun vil gerne hjælpe de svage, og hun er tillidsfuld i forhold til systemet og demokratiet. Hun hylder mangfoldigheden og pluralismen i det store demokrati. Ellers er det mest det nære og det lille demokrati, som optager hendes liv.

Myndiggørelsen på det personlige plan finder overvejende sted i det lokale. Det store demokrati er lidt diffust: „Hvad skal man gøre“, siger hun, „ud over at sætte sit kryds?“ Den personlige forandring skal i Annes tilfælde pri-

mært findes i projekterne. Det er i disse, at man realiserer sig selv. Hun drømmer i det stille om noget stort, og måske er hun også i et eller andet omfang indkapslet af mode- og designerverdenens drøm om berømmelse. Hun får sin magt og sine muligheder via sin iderigdom. Hun går efter forandringer gennem sit arbejde og familien. Hun er en moderne projektmanager. Når hun er færdig ét sted, så er det videre til det næste. Medlemskaber er statiske, hvorimod projekter udtrykker udvikling og bevægelse.

Anne oplever de samfundsmæssige anliggender lidt på afstand. Hun vil gerne „stå af ræset“, men samtidig være selvstændig og kreativ på Hjemø. Dette er således mere eksotisk, udtryksfuldt og originalt i hendes øjne end at bo i en forstad til København. Her er der skrivestuer og forfattere. Alligevel kan man godt sige, at hun vurderer forholdene ud fra sin Københavnermålestok. Hun har langtfra ændret fokus i forhold til det *blik*, hun anskuer verden med. Dette er stadig i stort omfang rettet ind efter storbytilværelsen samt modeverdenens fashionable og ekspressive sider: „Jeg elsker folk, der fører sig frem. Jeg synes, det er fedt, der er nogen, der er *for meget*“, siger hun. Der er ingen begrænsninger, ingen tvang – og der er ingen autoritet, som lægger låg på oppefra for Anne. Man er sin egen lykkes smed – og man kan altid lave et eller andet; finde på noget; starte et projekt. Hun søger friheden og selvrealiseringen i dét perspektiv. Anne har en høj grad af autonomi, og hun anskuer verden ud fra sin egen horisont. Hendes magt er at udforme og realisere projekterne.

Anne stemmer, med sine egne ord, lidt i øst og i vest ved valgene – hun fanges ikke af politiske modsætninger. De siger hende ikke rigtigt noget. Hun ser nemlig ikke verden sådan. De primære modsætninger, som hun ser (måske som en konsekvens af designerens blik) er: ny/gammel eller original/kopi eller det at være „på“ eller „ikke-på“. Hun ser i vid udstrækning verden som enten stilstand eller fornyelse. Derfor er Naser Khader også i situationen en god nyhed. Han er i sig selv et symbol, der repræsenterer fornyelsen, når de „gamle“ koncepter (politikere) og ideer er blevet for slidte og uinteressante.

Os/dem-modstillinger er ikke fremtrædende hos Anne, de er nærmest fraværende. Når hun møder magten, i form af bureaukratiet og systemet, så er det systemtænkning versus kreativitet, hun oplever (fx i dagplejen). „Vi“ og „de“ er i så fald projektmanagerne og systemmenneskene. Eksempelvis bureaukratiet i sit gamle firma oplever hun også som et negativt aspekt. Anne er decideret pluralistisk – og slet ikke særligt politisk anlagt. Tilværelsen og horisonten rettes ind efter de brudflader, som opstår i tilværelsen: fx

det at få barn eller rykke teltpælene op og starte „forfra“. På dette område etablerer hun en os/dem-dikotomi omkring tid og karriere i form af henholdsvis de frie og autonome, som er stået af ræset, og så på den anden side de karriere-mindede og lønslaverne, som ikke er. Hun har en livsstilsbaseret tilgang til samfund og magt. Livsstilen er indgangen til forståelse af samfundet (fokuserer på status; jf. Lockwood, 1966) og magten (fokuserer på egen myndiggørelse og autonomi). Politik er forholdsvis uproblematisk for hende. Den lille politik er ret konkret og opleves især via de serviceydelser, hun møder i det daglige, og de skal bare være i orden. Det „nære“ i politikken har samtidig fået en vis betydning for hende. Her kan man nemlig få tingene til at ske: Man skal bare lige snakke med en eller to personer, så sker der noget. I forhold til den „store“ politik er hun mere resignerende. Ideologisk er hun til det hele på én gang: Man genfinder her dels utilitaristen eller liberalisten: „Man er sin egen lykkes smed“ – dels socialisten: „Vi skal værne om dem, der ikke kan klare sig selv“. Hun kan rumme det hele. Anne søger nemlig hele tiden *at balancere*. Hvis tingene går lidt for meget i én retning, så trækker hun i den modsatte retning.

Hendes *blik* på samfundet opfanger først og fremmest synlige udtryk eller tegn i det offentlige rum. Sådan ser hun egentlig også på magten – den er ikke nogens – men den konstitueres og fortolkes via bestemte og ofte tidstypiske signaler og virkemidler. Det kendetegner også de forskellige aktører, som Brixtofte eller Thorsen, der i en periode dominerer scenen eller træder frem på skærmen. I sit nære liv søger hun balancen mellem modeverdens tilbud om et liv i „sus og dus“ og sin egen normativitet om at give sønnen en ordentlig opvækst. Og i forhold til sit arbejdsliv søger hun balancen mellem projekter, der udelukkende er „sjove“, og projekter, der giver „smør på brødet“. Hun kan både søge idyllen og give sit barn en tryk og god opvækst, samtidig med at hun udfolder sig selv, og på bare tre en halv time kan hun være fremme i København. Og ellers er der internettet. For Anne (og for hendes selvopfattelse) er den virtuelle verden her helt afgørende. Hun kan herigennem følge med i det hele, uanset hvor hun bor. Denne verden betyder så at sige, at hun kan være både „on“ og „off“ på én gang.

Anne søger i høj grad selvrealiseringen og sin egen myndiggørelse, frem for at rende efter parnasset af trendsættere i hovedstaden. På den anden side kan der ikke tales om et fuldstændigt „afhoppnummer“. Hun er nemlig aldrig blevet „rigtig“ øbo eller bondekone. Dette skyldes måske hendes forsøg på at designe sin tilværelse optimalt: Dette angår således *best of both worlds*, hvor man både kan og vil det hele.

NOTE

- 1 „Brand“: Varemærke. Udtryk, som især vedrører markedsførelsen af produkter. Henfører til produktets image og dets symboler. Signalerer fx også livsstil, etik og moral.

LISE BAGGE:

MAGTEN ER DEN LILLE FORSKEL

INDLEDNING

Lise er tyve år og går på studenterkursus i Aalborg. Tidligere har hun været på den fri ungdomsuddannelse i tre år, hvor hun især dyrkede de kunstneriske færdigheder. Hun har også arbejdet i en børnehave for flygtningebørn, og hun har været på højskole. Forrige år var hun i Mellemerika i tre måneder i en „politisk brigade“ i Guatemala, hvor man lavede solidaritetsarbejde i en landsby, og derefter arbejdede hun et halvt år som koordinator på et projekt for gadebørn. Hun vil gerne i gang med at læse spansk, helst på Aalborg Universitet, som primært har fokus på Latinamerika. Lise bor i dag alene i lejlighed.

DET NÆRE

Lise er vokset op i Aalborgforstaden Gug. Hendes far er tømrer, og moderen er skolesekretær. Hun har to søskende og er selv lidt af en efternøler. Hun har haft en ganske almindelig opvækst, siger hun, med en storebror, som har rejst meget og været en stor inspiration på det felt. Lise var på efterskole i 10. klasse (under det alternative uddannelsesforløb). Hun fortæller, at hun ikke på dette tidspunkt følte, at hun havde lyst til at komme i gymnasiet. Hun følte sig ikke klar til det. Hun mener til gengæld, at hun kan finde et større engagement i skolen nu, fordi hun kan se tingene fra en anden vinkel, som ikke kun er fra lærebøgernes vinkel. Turen til Mellemerika fylder meget i hendes univers. Lise var kun sytten år, da hun rejste af sted. Hun synes, det har været meget spændende, og der går nærmest ikke en dag, hvor hun ikke tænker over indtrykkene. Lise var på turen privat indkvarteret hos forskellige værtsfamilier. Hun studerede også spansk og rejste rundt på egen hånd. Hun vurderer, at hun på nogle punkter måske var for ung, da hun rejste, men hun havde brug for at komme ud og opleve. Hun har altid haft en idealistisk tanke om at ville til et uland, fortæller hun. Lise tog af sted med en forestil-

ling om, at hun nu skulle ud og gøre en „forskell i verden, beskedem eller ej“. Indem man rejser ud, har man et rimeligt *idealistisk* billede af den fremmede kultur“, fortæller hun. Dette forhold er blevet mere nuanceret, hun er blevet mere *realist*. Omvendt sætter det den danske kultur i relief, og Lise føler sig på nogle områder kritisk over for den danske kultur. Danskere er meget præget af „alles kamp mod alle“, synes hun. Et buseksempel er fx meget sigende for, hvordan folk omgås hinanden. „Man skal helst ikke lade andre komme ind på livet af én. Danskerne vil helst holde en distance – man har nok i sig selv. I Guatemala tager man enhver chance for at tale med sidemanden. Det gør vi aldrig herhjemme“, siger hun. Lise mener, at danskerne udfolder en *individualistisk kultur*.

Lise rejste med *Mellemamerikakomiteen*, og hun arbejdede under sit tre måneders ophold i en „*politisk brigade*“, hvor man lavede „solidaritetsarbejde“. Hun forklarer, at den primære opgave var at arbejde i en landsby og hjælpe de lokale med at udgrave pladsen til en skole. Samtidig var hensigten også at give lokalsamfundet et indtryk af, at danskerne godt var klar over, hvad der skete i området, samt at støtte den indianske del af befolkningen og deres kamp for retten til egen jord. I den forstand havde de, ifølge Lise, en international, politisk funktion:

Lise: Det politiske er, at vi støttede venstrefløjem. Den landsby, vi boede i, havde fået støtte af en bonde- og indianerorganisation i Guatemala til for eksempel at gå ind i en retssag med den godsejer, hvor de [lokale] tidligere arbejdede, og løsrive sig, fordi han i flere generationer havde underbetalt dem. Den organisation er ikke særlig velset i forhold til regeringen i Guatemala, men altså man går ud og har et åbenlyst samarbejde med dem.

Der bliver hvert år sendt en brigade af sted, som består af tolv danskere. Som brigadist er der mulighed for at arbejde i forskellige organisationer i Guatemala eller arbejde med fx børn eller miljøprojekter. Det var i den forbindelse, at Lise fik kendskab til et projekt for gadebørn, som hun senere vendte tilbage til. Hun opfatter sig samtidig næsten som en slags demokratiets „vogter“, hvor hun mener, at de unge frivillige har en art observatørrolle. Det kan være farligt for de lokale åbenlyst at arbejde sammen med græsrodsbevægelserne, som arbejder for, at de fattige kan få deres egen jord. Men de unge vesterlændinges tilstedeværelse reducerer myndighedernes tilbøjelighed til at gribe ind, fortæller Lise. Man gennemgår i Danmark en grundlæggende skoling, før man rejser derover. Der lægges vægt på, at de unge, som rejser ud, har erfaring med oplysningsarbejde, og at de kan tale spansk, siger

hun. Derfor var de på tre ugers højskoleophold, inden de tog af sted, både for at lære hinanden at kende, men også for at få viden om Guatemala som land, dvs. kulturelt og historisk-politisk. Lise har indtryk af, at der er meget bureaukrati, spild og ressourcetab i mange frivillige organisationer. Hun fortæller, at hun kan blive forarget, når hun hører om store administrationsgebyrer som fx Mellemfolkeligt Samvirke tager. „De markedsfører sig selv som en organisation, som sender folk ud i den virkelige verden i solidaritetsprogrammer, og så bliver mange af pengene i stedet brugt til administration“. Problemet optræder dog især i Mellemfolkeligt Samvirke, mener hun, ikke „hos os“. Mellemamerikakomiteen er en frivillig organisation, som koordinerer fremtidige brigader og foredrag og oplysningsarbejde i Danmark. Det foregår mere på græsrodsplan, siger Lise. Det var interessant for Lise at være brigadist, men også rart at slippe for de bånd, som er knyttet til det at rejse ud med og repræsentere en formel organisation som Mellemamerikakomiteen. Derfor følte hun det også som lidt af en frihed senere at rejse på egen hånd. Når man ikke opsøger turistattraktionen, men derimod tager ud på landet og møder lokalbefolkningen, så kommer man ind på livet af dem på en helt anden måde, fortæller hun.

I sin fritid arbejder Lise i dag bl.a. på „Skopet“, som er et lokalt musik- og kulturblad. Hun har bl.a. skrevet artikler om kulturmødet mellem danskere og udlændinge, om sit ophold i Guatemala og om Amnesty International, som hun også er medlem af. Lise klarer sig økonomisk på SU og har ved siden af haft rengøringsarbejde. Hun har noget privatundervisning, hvor hun underviser en skotsk mand, som er ingeniør og bor i byen, i dansk. Når hun har tid tilovers, vil hun gerne høre foredrag, se film eller prøve at holde sit spanske ved lige. Hun har også selv været ude og holde foredrag i forbindelse med sit arbejde med gadebørn for at samle penge ind til projektet. Lise holdt eksempelvis et foredrag på Hotel Hvide Hus for Rotary. De ønskede at støtte projektet og for ligesom at sige tak, så kom hun og fortalte om, hvad pengene var blevet brugt til, og viste nogle billeder. Lise har travlt og er hele tiden i gang. Hun ville også gerne have tid til at male og skrive.

POLITISK IDENTITET: DELTAGELSE OG ENGAGEMENT

Lise kan siges at repræsentere en *livspolitisk identitet* (Giddens, 1990). Hun interesserer sig meget for politik, og hun forsøger at få læst aviser og set nyheder, bl.a. for at have et udgangspunkt for diskussioner i samfundsfag.

International politik har hendes interesse, men her primært med fokus på Mellemerika. Lise er således medlem af Mellemerikakomiteen, og hun er også medlem af flere forskellige foreninger og organisationer. Lise har været medlem af Dansk Vegetarforening og har været med til mange Attac-møder og lignende, men det har været meget „on and off“, siger hun. Mens Lise har et forholdsvis stort foreningsengagement, så afviser hun til gengæld, at hun nogensinde kunne finde på at gå ind i et parti og arbejde for en bedre verden herigennem.

Lise: Hvis du skal vedkende dig et parti, så skal du også faktisk kunne stå inde for deres partiprogram et hundrede procent, og det tror jeg ikke, jeg ville kunne med nogen partier. Hvis du ser på hele det politiske spektrum, ja så kan du jo nærmest vedkende dig én ting, i hvert fald, ved hvert eneste parti. Jeg kan sikkert også godt se noget fornuftigt i Dansk Folkepartis politik omkring hjemmehjælp, det skulle da ikke undre mig. Eller jeg kan se noget fornuftigt i andre partiers miljøpolitik eller et eller andet.

Livspolitikken forekommer plausibel som fortolkningsramme for Lises mere grundlæggende politiske identitet. Hun afviser partimedlemskab. Politiske partier og den politiske højre-venstre-skala har traditionelt været koblet op på en emancipatorisk politisk horisont, og samtidig forbindes partimedlemskab typisk med det at påtage sig en bestemt og stationær identitet, hvilket harmonerer meget dårligt med et *livspolitisk sigte*. Hun har en meget åben tilgang til de politiske partier og deres partiprogrammer – der er noget godt hos dem alle. Frem for partier vil Lise derfor hellere deltage i en organisation, som har ét primært mål, fx en organisation som Amnesty International, som har menneskerettighederne på dagsordenen, og som er „upolitisk“, forklarer hun.

Lise: Altså der er også mange, der går ind i lokalpolitik, men jeg synes bare det er vigtigt at fastholde, at verden er større end Danmark, og der er nogle områder i verden, som fortjener mere opmærksomhed, end danske medier kan give. Det overrasker mig gang på gang, hvor lidt fokus der egentlig bliver sat på ulandsproblematik og sådan noget i danske medier. Så skal man selv vælge medier for at få det, og så bliver det meget ensidigt. Altså bare for eksempel i dag har jeg forsøgt at finde noget om NAFTA, frihandelsaftalen mellem Canada, USA og Mexico inde på nettet, og det er utroligt svært at finde noget egentligt *for* det. Alt, hvad der ligger derinde, det er *imod* det. Det er organisationer, græsrodder og sådan noget, som har lavet hjemmesider, som taler imod det, og det er meget unuanceret.

Lise demonstrerer her et interessant syn på information, medier og nyheder generelt: at de er „biased“, partiske, unuancerede osv. Man kan således sagtens finde frem til den information, man vil have, men den er selektiv og farvet, mener hun. Alt efter hvilken informationskanal, man vælger, får man det at vide, man gerne vil høre. Pointen er her, at hun gerne vil være nuanceret og *selv* kunne træffe et valg med hensyn til holdninger. Hvis Lise fx har set, hvad græsrodderne mener om Verdensbanken, og ønsker at kende det modsatte synspunkt, så går hun ind på Verdensbankens hjemmeside for at få deres syn på sagen. Hun vil gerne se både „for“ og „imod“ og så derefter komme frem til, hvad hun selv mener, i stedet for at overtage en „færdig“ mening om tingene. Hun forsøger at være alsidig, neutral og objektiv og vil ikke have holdninger påduttet. Hun tager selv stilling, uden at nogen behøver at agere dommer for hende. Græsroddernes argumenter er lige så ensidige som de modsatte, mener hun. Hun søger hele tiden at balancere og at udligne synspunkterne.

Hvis man bare lader stå til, fordi man tror, at man alligevel ikke kan gøre en forskel, så kan man jo ikke udrette noget som helst, siger hun. Lise tror ikke, at hun på nogen måde kan redde verden, men hun vil gerne arbejde for at ændre tingene en lille smule til det bedre. I tråd med det livspolitiske perspektiv er det tydeligt, at Lise vil vælge og vil handle. Hun trives i, hvad man kunne kalde *tidsbegrænsede, funktionsbestemte fællesskaber* (Andersen, 2001). Lise synes, det er vigtigt at være aktiv, at involvere sig og give udtryk for sine holdninger og værdier. Men engagementet er „on“ og „off“; hun vil selv bestemme og vælge i forhold til tidspunkt, omfang osv.

Lise er ikke materialistisk anlagt. Hun tænker ikke i første række på arbejde som hverken et sikkerhedsnet eller som en kilde til velstand og materielle goder. Det er derimod en afgørende kilde til *frihed*; til livsmuligheder og selvrealisering. Hun søger oplevelser, udfordringer og frihed. Hun vil stimuleres. Det er tydeligt, at hun har holdninger og gerne vil signalere vilje og handlekraft, jf. udfoldelsen af livspolitik.

LIVSPOLITIK OG DET RENE FORHOLD

I forbindelse med den fri ungdomsuddannelse og med sit arbejde på „Skopet“ har Lise brugt et halvt år på at skrive henholdsvis et projekt og en artikel om en dødsdomt fange i Texas med udgangspunkt i egen brevveksling. Lise syntes, at det var interessant at komme bag statistikkerne og se det menneskelige. Det „tricky“ er, at man jo ikke ved, hvornår han skal henrettes,

fortæller hun. Fangen er mexicaner. Der ville ikke være så stor kulturel forskellighed, hvis man fx skrev med en amerikaner, forklarer Lise.

Lise: Det er jo vitterligt et samfund, som lever på dødsgangen. Det er jo faktisk en verden for sig selv, uden for vores verden. Mange mennesker spørger mig da, hvorfor i alverden jeg gider at bruge min tid på det. Jamen det gider jeg, fordi at det er jo „give and take“. Altså jeg giver noget, men får også selv så meget igen. Det at få indblik i en fyr, der sidder og venter på at dø, altså hans liv, hans verden, hans tanker. Jeg føler mig meget privilegeret, og så kan man så selvfølgelig spørge sig selv om, hvorfor jeg ikke vælger at bruge min tid på ofrenes familier, eller hvad man nu kan sige. Men stadigvæk så er det ikke min opgave at tage stilling til, om han er skyldig eller ej.

Det er naturligvis i sig selv interessant at betragte, hvordan Lise forsøger at undgå at skulle tage stilling til selve skyldsspørgsmålet samt de moralske aspekter omkring dette. „Det er ikke min opgave“, siger hun. Men det mest interessante i denne forbindelse er, hvordan Lise – næsten som en *antropolog* – orienterer sig mod nye verdener, som hun ikke kender i forvejen, ud fra en tilgang, som stiller spørgsmålet: „Hvordan leves livet her“? Hvad er fx det menneskelige aspekt ved at være dødsdømt fange? I en Giddens-terminologi er det værd at notere, hvordan relationen til den dødsdømte eksemplificerer „det rene forhold“ (Giddens, 1991). Det er „give and take“, som Lise selv formulerer det: Han giver noget og får noget igen – og det samme gør Lise. Der er tale om en type social kontrakt baseret på „noget for noget“. Ifølge Giddens' teori vil en sådan relation afsluttes, når den ene part ikke længere føler, at vedkommende får noget ud af relationen (eller naturligvis når bøddelen kommer dem i forkøbet).

Lise: Han er dømt for en, altså en voldtægt af to piger på 15 og 16 år og så også drabet på dem. Han siger selv, at han ikke benægter at have været til stede, da forbrydelsen fandt sted, men at han ikke tog del i den. Og jeg har selvfølgelig været i et stort dilemma i forhold til det, fordi jeg netop synes, at et eller andet sted så er der sgu forskel på gerningers karakter. Og hvor jeg synes så absolut, at voldtægt er en af de allerværste, om ikke den værste. Især på sådan to unge piger. Så det er forfærdeligt, ingen tvivl om det, og det kan på ingen måde retfærdiggøres. Men på den anden side så kender jeg ham for den, han er der nu og her, ikke. Altså vi har haft mange heftige diskussioner via brevene ikke også, som hvordan det kan retfærdiggøres, at man siger, man ikke tog del i det, men var til stede: „Jamen du kunne have forhindret det“, og sådan nogle ting.

Altså nogle gange er jeg træt af at få at vide, at man er naiv og godtroende, fordi man korresponderer med en dødsdømt. Det synes jeg så absolut ikke, man er. Men måske man bare udvider sin horisont en lille smule.

Lise er imod dødsstraffen og kunne i forhold til sit moralske dilemma omkring skyldsspørgsmålet – sidder jeg og deler min personlighed med en bestialsk morder? – umiddelbart her henvise til det altruistiske aspekt ved sin handling: Han er et medmenneske, uanset hvad der er sket. Det gør hun interessant nok ikke. Hun indgår derimod i relationen, fordi det er „spændende“: Man udvider sin horisont. Ovenstående illustrerer vel glimrende hendes (livspolitiske) tilgang: Her er der et projekt og en udfordring. Og efterfølgende er man, om ikke andet, erfaringen klogere. Lise ønsker ikke direkte at tage stilling til, om fangen er skyldig. „Han har højst sandsynligt gjort det“, siger hun, men han har ifølge Lise ikke engang fået lov til at få foretaget en dna-prøve, der kunne bevise, om han tog del i voldtægten: „Hvis de er så overbeviste om, at han er skyldig, hvorfor undersøger de det så ikke bare?“ Igen forsøger Lise at balancere og derigennem håndtere sit dilemma. Sagen kan ses fra flere sider, mener hun. Fangen prøver lige for tiden at samle penge ind til at betale en advokat.

Lise: Altså han har en eneste gang i de faktisk efterhånden adskillige år, vi har skrevet sammen, spurgt, om jeg havde et beløb til rådighed, altså det var næsten ligeegyldigt hvad, men alt kunne hjælpe, ikke. Hvor jeg så sådan gik og tænkte over det længe, om jeg ville være med til det. Og det kan godt være, at hvis situationen var anderledes, hvis jeg havde store beløb til rådighed, at jeg ville have støttet ham. Men faktum er bare, at for det første har jeg ikke råd til det, og for det andet så ved jeg ikke, om jeg har lyst til det. Derfor tilbød jeg ham min sådan praktiske hjælp. Han har fået lavet en hjemmeside omkring sin sag, at jeg kunne hjælpe med at oversætte og sådan nogle ting. Så på den måde var han jo en god sådan insiderkilde til min artikel i *Skopet*.

Igen fremstår essensen af det „rene forhold“ og det livspolitiske sigte klart af det ovenstående: Jeg får noget ud af relationen – det er spændende og en udfordring, hvilket måske er meget betegnende for Lises personlige engagement og i det hele taget tilgang til samfundsmæssig deltagelse. I det følgende ses der nærmere på, hvordan Lises samfunds- og magtforståelse er konstrueret.

SAMFUNDS- OG MAGTFORSTÅELSE

I Lises samfundsforståelse er der et billede af magt, hvor det overvejende er toppolitikerne i Folketinget, som bestemmer, og hvor der kan udpeges to grupperinger – en elite og en masse – over for hinanden. Der er ikke tale om en dikotom forståelse (som hos Lockwood), men dog om en klar markering af afstand mellem folket og de styrende. Alligevel er der en meget tydelig bekendelse til det demokratiske, politiske system.

Lise: De politikere, som har deres hovedsæde på Christiansborg, har i højere grad sådan fjernet sig fra befolkningen. De er ikke klar over, hvad det er for nogle ønsker, den danske befolkning egentlig har. Det er selvfølgelig en stor generalisering. Men jeg tror, det er meget svært for en politiker på Christiansborg med stabil indtægt og i det hele taget en sikker fremtid at vide, hvordan ser det egentlig ud i en landsby i Danmark: Hvordan er hjemmehjælpen, hvordan er sygehusene? Altså de træffer nogle beslutninger, men de er ikke klar over, hvordan det egentlig er, reelt. Der er jo også meget stor modstand i befolkningen i forhold til den politik, de fører på Christiansborg. At den ikke modsvarer befolkningens behov. Altså så der er den elite-masse. Men samtidig vil jeg så sige, at vi har langt, langt mere åben debat om, altså i det hele taget ytringsfrihed. Man kan give sin mening til kende, ikke, og det er ikke tilfældet for eksempel i ulande, hvor det er meget uheldigt at vedkende sig sin sympati for for eksempel venstrefløjen.

Magten er ikke specielt konkret for Lise. Hun fokuserer mest på magtdistan-
cen mellem politikerne og den almindelige befolkning. Ellers er hendes fokus omkring sociale skævheder mest sporet ind på ulighederne mellem i-
og ulande. Hun er global i sit politiske orienteringsunivers, og hun har en udpræget retfærdighedssans. Verden bliver hele tiden mindre, og dette forhold ændrer den generationsbestemte tilgang til politik. Ungdommen er mere rettet ud mod verden, fordi den har fået så mange nye muligheder, og det er blevet lettere at rejse ud, siger Lise. Selv om der foregår uretfærdighe-
der mange steder rundt om i verden, så kan der som nævnt sagtens peges på problemfelter i Danmark, mener hun. Politikerne træffer beslutninger, som ikke virker i praksis. „De virker måske inde i folketingssalen, men det er ikke noget, befolkningen reelt ønsker“, siger Lise, og henviser til Poul Nyrups åbningstale i Folketinget [dagen før interviewet, red.]:

Lise: 70-80 pct. handlede om terroren i USA, og jo det var skrækkeligt, men han brugte så kort tid på at snakke om for eksempel forældreorlov eller miljøpolitik. Og så snakkede han lidt om indvandrere og flygtninge-

politikken, men det er slet ikke, jamen hvad for nogle prioriteringer har de egentlig reelt? Altså tit så er det jo meget sådan nogle basale ting, som optager befolkningen: Jamen har jeg mulighed for at få en ungdomsbolig? Kan jeg få en ordentlig behandling på sygehusene? Får min mor en ordentlig behandling, når hun skal på plejehjem og sådan nogle ting. Men om terroren: Jeg tror, at sådan generelt den danske befolkning har svært ved lige at se umiddelbart, hvordan det påvirker dem. Det er jo egentlig rimelig grotesk, som Dansk Folkeparti også peger på, at jamen ældre skal også behandles ordentligt, ikke. Der burde også måske gøres noget mere ved uddannelsessystemet, og hvad med ligeløn for eksempel og sådan nogle ting? Ligestilling kunne jeg også godt tænke mig, der blev gjort noget mere ved.

Uligheder og uretfærdigheder i verden er for Lise overvejende en konsekvens af politikernes beslutninger (jf. også næste afsnit). Derfor handler det om at lave bedre politikker og arbejde for social udligning og retfærdighed. Det gælder om at lytte til alles røster. Lise er således *universal* i sin tilgang til magten og det politiske. Hun tænker på behovene for andre grupper i samfundet. Der er her ikke tale om, at hun snævert tænker på sig selv og egne interesser, men derimod fx også på de fremmede og de ældre.

M A G T M E K A N I S M E R

Lise peger også på ligestilling som et centralt aspekt, når der tales om samfundsmæssige skævheder og uretfærdigheder. En af de mere klassiske uligheder vedrører nemlig køn. Hermed peges der også i retning af nogle mere skjulte og underliggende magtmekanismer.

Lise: På trods af de fremskridt, der er sket, så synes jeg da stadigvæk, at der er et stort skel mellem mænd og kvinder ud over de åbenlyse selvfølgelig. Altså det bedste eksempel er jo stadigvæk det der med lønnen. Og stadigvæk den der traditionelle opfattelse af, at det er jo trods alt stadigvæk kvinderne, hvis man ser på statistikkerne, som er hjemme ved børnene, som vælger at tage forældreorlov, som stadigvæk har det huslige arbejde og sådan noget. Det er ikke noget, jeg kan gøre noget ved. Det handler om en holdningsændring.

Lise peger her på nogle strukturelle, kønsmæssige uligheder og betoner behovet for holdningsændringer. „Her kan jeg ikke gøre noget“, bemærker hun. Det er især mændene, som må flytte sig. Hvis loven siger, at man skal

give det samme for det samme stykke arbejde, hvorfor fungerer det så ikke i praksis, spørger hun. Lise tror, at kvinder er meget eftergivende og derfor ikke har tiltro til, at de har krav på det samme. Hun har selv oplevet kønsproblematikken på egen krop via sit rengøringsarbejde:

Lise: Jeg gik og fik så ondt af de kvinder, som har været måske tyve år i rengøringsbranchen og har smadret deres ryg, ikke, og måske bliver nedslidt, ja både fysisk, men sgu nok også et eller andet sted psykisk. Og jeg tror, at de hotelgæster ikke ville have talt til mig på samme måde, hvis jeg havde været en fyr. Og på den måde så synes jeg da mange gange, at det er et kvindety-pisk job, og det er ikke særligt velanset. Man føler sig måske lidt set ned på.

For Lise er der nogle mere overgribende, holdningsmæssige mekanismer på spil, når hun afdækker de kønsbestemte typer af diskrimination og strukturelle mekanismer, som skaber uligheder, og som rengøringselskabet eksempelvis overfører ved kun at ville ansætte kvinder. Lise har selv oplevet de kønsbetingede uligheder, men har dog aldrig overvejet at gå aktivt ind i fx kvindepolitiske spørgsmål eller kvindesagsforeninger.

Lise: Jeg synes ikke, jeg har noget behov for at gå ind i en forening, fordi at jeg ligesom alligevel forsøger at give min mening til kende bare sådan rent dagligdagsmæssigt. Det er bare nogle prioriteringer, og så kan man måske godt sige, at så har jeg bare valgt at fokusere meget på arbejdet i ulandene og dødsstrafproblematikken, og så har jeg måske ikke prioriteret det andet så højt. Jeg synes stadigvæk, det er væsentligt, men jeg føler bare godt, at jeg kan kæmpe den kamp sådan på egne præmisser.

Lise forfølger primært det individuelle perspektiv og livspolitikken, men oplevelsen af ulighed (mellem kønnene) resulterer ikke i afmagt hos hende. Hun vil dog hellere give udtryk for sin mening „i det daglige“, frem for at engagere sig direkte. Kvindekamp og kvindepolitik kan siges at være en *emancipatorisk* politik. Det gælder en kamp imod ulighed og uretfærdighed og falder dermed ikke direkte inden for det livspolitiske syns- og orienteringsfelt. Lise er faktisk selv i stand til at give en glimrende analyse af udviklingen fra emancipatorisk politik til livspolitik med inddragelse af en række politiske og institutionelle forandringer, som danner grundlaget for social sikring via velfærdsstaten, hvilket fremmer livspolitikken:

Lise: Vi lever i et land, hvor vi har gratis lægehjælp og uddannelsessystemer, og vi har et socialsystem. Og i og med at vi så ikke skal tage så meget

hånd om os selv, jamen så begynder man at rette blikket indad, ikke. Selv om vi ikke har arbejde, så kan vi sagtens overleve. Der bliver skabt et overskud til at kigge indad – i stedet for at fokusere på, hvor man skal få penge til aftensmaden til sine børn.

Velfærdsstatens udvikling har skabt *betingelserne* for livspolitikken. Lise synes dog grundlæggende ikke, at vi har et retfærdigt samfund. Det emancipatoriske *blik* er altså ikke fraværende hos hende.

Lise: Der er nogle mennesker, der har større muligheder end andre. Også måske et indtryk af, at der er en eller anden indspist elite, som holder hånden over hinanden. Det behøver ikke engang være sådan politisk, men måske også virksomheder. Og altså der er en over- og underklasse i Danmark, det er der da helt klart. Der er heldigvis også en stor middelklasse, men vi lever da ikke i et ligeligt samfund. Sådan er virkeligheden jo. Og så bliver der, især i den vestlige verden, sådan en eller anden darwinistisk „survival of the fittest“. „Her kommer jeg“, og så skal man helst have rundsave på albuerne for at få skubbet sig frem, og så er det lidt lige meget, om man taber nogen på gulvet et eller andet sted. Og der burde systemet jo så samle folk op. Men der er jo en grund til, at der står nogle hjemløse nede på banegården, ikke.

Samfundet er for Lise præget af en individualistisk *alles kamp mod alle*. Der findes en „indspist elite“ i samfundet, siger hun. Magtmekanismerne, som er både politiske, økonomiske og sociale, resulterer i en social lagdeling og en skæv magtfordeling. I landene i Latinamerika oplever man modsætningsvis en større fællesskabsfølelse, fremhæver hun. Undertrykte grupper formår ofte at opleve en form for fællesskab i deres minoritet. Flygtninge herhjemme grupperer sig ifølge Lise, fordi de trods alt kan finde en fælles identitet, hvorimod danskere er egoistiske og udfolder en individualistisk kultur. Bortset fra det med kønsproblematikken, så udgør relationen til politikerne tydeligvis den væsentligste kilde til en dikotomi hos Lise mellem et „os“ (befolkningen) og „dem“ (politikerne). Men nogle meget markante positioneringer er der dog aldrig for alvor optræk til. Til gengæld er der nogle centrale aspekter i relation til medierne i hendes magtforståelse:

Lise: I transmissionen fra Folketinget i forgårs var der nogle, der forsøgte at hænge bannere op inde i salen, og det blev selvfølgelig forpurret med det samme. Og det er egentlig et meget godt billede på, at statsministeren

står og taler til folket om rigets tilstand, mens at en repræsentant fra befolkningen forsøgte at komme til orde inde i folketingsalen. Fordi hvis man siger noget udenfor, jamen så er det bare ligesom at tale for døve øren. Det svarer til at sende et læserbrev for eksempel til *Berlingske Tidende* eller *Jyllands-Posten*. Det ville blive sorteret væk.

Lise forsøger at opstille et billede på skellet mellem en elite og en masse via sit eksempel fra Folketinget. At hun har hæftet sig ved situationen på tv, hvor en ung aktivist i Folketinget hindres i at udtrykke sin holdning, er måske ikke så overraskende. Det er for så vidt mere interessant, at hun prøver at skabe et billede af lav gennemslagskraft i den politiske *offentlighed* („man taler for døve øren“) samt af *gate-keeping* i medieverdenen, hvor bestemte synspunkter bevidst holdes ude fra debatten. Vi har ganske vist ytringsfrihed, mener hun, men ikke en fri offentlighed, og der er stadigvæk nogle medier, som vil sortere i tingene.

Lise: Så selvfølgelig kan man da godt mange gange føle, jamen det gør ikke nogen forskel. Jeg kan jo ikke få afskaffet dødsstraf, fordi jeg skriver med en fyr derovre. Men hvis jeg ikke gjorde, så ville der slet ikke ske noget. Jeg vælger at skrive det projekt, så der er nogle mennesker, der læser det. Jamen jeg kan da kun håbe på, at der er nogen, der ændrer mening. Fordi det var ikke min oprindelige tanke, men at skabe et nuanceret billede.

Lise lancerer flere billeder af magt. Der er strukturelle magtmekanismer på spil, både i *det nære* (fx vedrørende kønsproblematikken) og i den „*store politik*“ (fx magteliterne). Magthaverne styrer og kontrollerer samtidig offentligheden. Derfor engagerer folk sig heller ikke (de får aldrig noget at vide), og derfor bliver der truffet de forkerte beslutninger. I den forstand kan man tale om politisk *afmagt* i samfundet. Lise synes nemlig i den forbindelse, at der er mange mennesker, som har trukket sig tilbage og har rullet gardinerne for, tændt for fjernsynet og gennemgående passer sig selv. De har resigneret i forhold til demokratiet. Der er forbavsende få mennesker, som engagerer sig, mener hun. Det skyldes ikke kun, at de ikke er interesserede, men også, at de ikke får viden og information om, hvad der sker. Det er ærgerligt, synes Lise, at folk ikke har et lidt mere nuanceret billede af verden. Desværre forsøger magthaverne og medierne at kontrollere debatten og informationen. Alligevel er den centrale pointe her, at Lise *ikke* selv rammes af afmagt og umyndiggørelse, og der er måske også en tendens til, at hun lidt „over-

spiller“ oplevelsen af magtdistance. Hun insisterer til gengæld på at engagere sig og gøre en forskel i verden, om end beskeden.

K O N K L U S I O N

Rejsen til Mellemamerika fylder meget i Lises univers. Den står som en af livets helt store oplevelser og fungerer også som et dominerende omdrejningspunkt i hendes tilværelse: Hun orienterer sig meget efter en „hjemme/ude“-modstilling: fx græsrodde „ude“; græsrodde „hjemme“ eller buskultur „ude“; buskultur „hjemme“ osv. Der findes samtidig en række vigtige demarkationer i hendes verden, som bl.a. handler om engagement og deltagelse, hvor hun tydeligt afgrænser sig selv fra de personer, der ikke gør noget ved tingene. Det gælder fx hendes kritik af Mellemfolkeligt Samvirke: Her går det hele jo op i administration og bureaukrati. Tilsvarende er der dem, der handler og deltager aktivt vs. dem, der ikke gør. Dem, der laver frivilligt arbejde vs. dem, der ikke gør. Man skal nemlig kunne gøre noget selvstændigt i tilværelsen, mener Lise. Selvstændighed er en central værdi for hende, derfor laver hun også en demarkation i forhold til politiske partier: De fratager således én friheden – her kan man nemlig ikke være sig selv, da de jo har et bestemt partiprogram, som man skal kunne identificere sig med. Livet drejer sig for Lise om at udvide sin horisont, hvilket sker gennem handling. En meget afgørende modstilling kommer derfor til at udgøres af de „aktive“ og de „passive“. Det kan godt være, at der ikke kommer så mange mennesker fx til et debattmøde, men i det mindste så får man underbygget det fællesskab, som man har inden for gruppen, mener hun. For Lise er det vigtigste således, at man får markeret sig og får vist flaget.

Det foregående tegner et billede af en reflekteret og meget sammensat person. Lise er et både aktivt og engageret menneske. Hendes tilgang til det politiske er dog langtfra entydig. Det falder ikke helt let for hende at forholde sig til en elite/masse- diskussion ud over at betone problematikens eksistens. Politikken på Christiansborg er lidt langt væk for hende. Sat en lille smule på spidsen kunne man måske tale om, at Lise opfatter sociale og politiske fællesskaber og institutioner som en slags „Robinson Ekspedition“. Det handler om at overleve („alles kamp mod alle“), og det handler om at tilgodese en række basale behov. Lise vil gerne deltage, og hun vil gerne opleve fællesskaber, men dette foregår alligevel inden for en individualistisk ramme, hvor hun helst skal føle, at hun får noget ud af deltagelsen. Lises blik er rettet ud mod verden – og her er hun en aktiv identitet. Karriere-

drømme er ikke lige hende – hun er ikke afgørende orienteret i den retning. Det drejer sig ikke om at komme opad i hierarkierne (som hos fx Lockwoods „privatiserede“ arbejder), men netop om personlig udvikling (som hos fx Giddens).

Statsministeren, som symboliserer og personificerer magtens ypperste, snakker ikke om dét, som folk interesserer sig for. Han burde lytte til folkets reelle ønsker, mener hun. Det er nemlig især det, politik handler om: de basale behov. Lises politiske orientering er knyttet til nogle meget konkrete punkter, og hun er ikke abstrakt, når det gælder politik. Hun vil ikke bindes til et politisk parti – hun vil hellere have sin frihed; og så i øvrigt hellere deltage i forhold til enkeltsager. Lise ser et samfund med uligheder (og med mandsdominans), hvorimod mange magtmekanismer ikke er umiddelbart synlige (bortset fra statsministeren, som holder åbningstale i tv). De skjulte magtmekanismer er på spil i relation til mediernes magt til at kontrollere offentligheden, men de er ikke fremtrædende i al almindelighed.

Lise præges af en grundlæggende idealisme. Man kan samtidig notere en vis vrede, indignation og ungdommelig sans for uretfærdighed hos Lise. Hun har således (heldigvis) endnu ikke fået cementeret den grånende langmodighed eller basale kynisme og resignation, som ofte kendetegner dem, som er ældre, og som ikke formår at bevare en forandringsoptimisme eller tro på et retfærdigt samfund. „Jeg bliver rigtig harm“, siger Lise. Hun er engageret, men måske snarere med afsæt i et livspolitisk sigte, som handler om at udvikle sig og udvide sin horisont, end med afsæt i et emancipatorisk sigte, som handler om at bekæmpe magteliter eller bekæmpe grundlæggende uretfærdigheder i verden. Med sit livspolitiske afsæt er det ikke (nødvendigvis) de store og „tykke“ fællesskaber, Lise søger, hvor man står samlet og er fælles om at mene det samme om alt (Barber, 1986). Hun vil hellere „nuancere“, hun vil balancere osv. frem for at være koblet op på en fælles værdimæssig horisont. Hun vil gerne have præsenteret alle aspekter og vinkler i en sag: Det gør det nemlig lettere at reflektere og træffe de „rigtige“ valg. Det hele behøver ikke at blive udtrykt i firkantede, udenadlærte paroler. Det er svært for hende at forholde sig til folk, der bare har overtaget et bestemt værdisæt.

Samfundet er for Lise ikke kendetegnet af klare, identificerbare konfliktlinjer, klasserelationer eller dertil knyttede kollektive mobiliseringer (ud over antydningvis dem, der vedrører køn). I visse henseender har identitet erstattet ideologi som kode for politiske kampe hos hende. Ideologierne er nedtonet (også uanfægtet at hun „arbejder for venstrefløjen“ i Guatemala) –

der er en tendens til, at modsætninger i det politiske landskab „brydes“ gennem andre, identitetsmæssige prismer, som ikke nødvendigvis bygger på klasesamfundets velkendte „os/dem“-dikotomier, men som snarere er ordnet omkring forestillinger og langt mere individuelle fortolkninger af „mig“ og „det andet/de andre“. Kaos truer på mange måder i et univers, hvor mere og mere bliver til politik, men hvor politik samtidig bliver mindre og mindre *profileret*. Det moderne individ er på mange måder en problemfyldt størrelse, som må håndtere vedvarende processer, som handler om at sammensætte livets mange erfaringer og oplevelser. Lise har afgjort elementer af en venstreorienteret, aktivist- eller græsrodsidentitet i sig, men hun er ikke en typisk eller klassisk græsrodsidentitet. Lise er heller ikke egoistisk orienteret, men er derimod individualistisk, refleksivt orienteret. Hun kendetegnes af en identitet, hvor det handler om være dynamisk og i bevægelse – om konstant at forsøge at udvikle sig. Lise tror – trods magteliternes dominans – på, at det nytter noget at handle.

MOGENS BJERRE: MAGTEN ER I HOVEDSTADEN

INDLEDNING

Mogens er 59 år og landmand. Han har en gård ved Mejrup uden for Holstebro, hvor han driver en produktion af slagtesvin og mink. Han er gift og har tre børn, som alle er flyttet hjemmefra.

Hans kone er udearbejdende. Foruden landbruget har Mogens altid været aktiv i de ting, der sker i lokalsamfundet, ligesom han generelt er særdeles interesseret i samfundet. Han har været meget engageret i foreningsarbejde, især inden for Dansk Gymnastik- og Idrætsforening, hvor han har været hovedkredsformand og amtsformand. Han har også været aktiv i Holstebro valgmenighed, hvor han har været formand i ti år. I dag arbejder han for Holstebro højskoleforening. I sin fritid spiller han desuden lidt golf og kører motorcykel.

DET NÆRE

På bedriften skiftede Mogens fra kreaturer til svineproduktion i 1973, og for ti år siden startede han med minkavl. Mink er en dejlig beskæftigelse, siger Mogens, fordi det ikke er så hårdt arbejde. „De er gode at blive gamle sammen med, og så er det altid rart at have to produktionsgrene, der kan opveje hinanden i gode og dårlige tider“, siger han. Han holder på, at man skal sprede sine aktiver, så er man ikke så sårbar. Minkavlerne har været meget fremme i pressen på det seneste. Dyrevelfærdsaktivister har angrebet besætninger og sluppet minkene fri. Den type aktioner er ikke nået til Vestjylland, fortæller Mogens, men det berører ham meget. Avlerne følger jo lovgivningen, og minken har det godt, forsikrer han. „Vi har de største bure til minkene i Europa“. Minken er avlet frem til at være et produktionsdyr, og det er en misforståelse at lukke mink ud i naturen, hvor de ødelægger floraen og slet ikke kan begå sig, forklarer han. Så avlerne sover lidt let om natten, når de hører om disse aktioner. Derfor har de også lavet

et netværk i form af en telefonkæde, så de kan hjælpe hinanden om nødvendigt.

Mogens synes generelt, at det er godt at være landmand i dag, også set i forhold til 60'erne og 70'erne. „Men vi er nok også lidt privilegerede, fordi vi havde jo inflationen med os og har haft råd til at gøre nogle ting“, siger han. Mogens' kone har haft job ved siden af, og det har betydet, at de har kunnet have en fast medhjælper på gården.

Mogens: Vi har begge to kunnet gøre de ting, vi havde lyst til. Min kone er også opvokset i dette fødehjem. Vi synes, det har været en fantastisk god livsform at være landmand, fordi vi er vokset op med de ting, der gror omkring os. Det er ikke altid, der har været mange penge i det, men vi har jo sådan set klaret det. Det giver jo også nogle værdier, at man sommetider skal stå sammen for at få det til at gå rundt, og så det her med, man er sammen med sine børn. De er omkring én, de hjælper én, og vi gør ting sammen. Vi har egentlig syntes, at det har været en fantastisk livsform.

Mogens har altid dyrket gymnastik og har deltaget i ungdomsarbejde i den forbindelse. Gymnastik er som sportsgren tæt forbundet med foreningsarbejde, højskole- og landbokultur. Mogens har været hovedkredsformand for DGI, og senere blev han amtsformand for hele Ringkøbing Amt, hvor der var 60.000 medlemmer. Dette foregik, mens han var ung landmand, og da havde han selvfølgelig travlt, fortæller han. Til gengæld gennemgik han en værdifuld praktisk oplæring i foreningsarbejde. Tilbage i 60'erne var Mogens med til at starte de såkaldte „repræsentationshold“, hvor man samlede de bedste gymnaster i hvert amt på særlige hold og arrangerede opvisningsstævner både herhjemme og i udlandet. Det var forløberer for det, der kaldes „verdensholdet“ i dag, bedyrer Mogens. Han er også kendetegnet af stor rejse-lyst, og han har været i mange lande både privat og i idrætsregi. For nylig kørte han tværs over USA på motorcykel – på Route 66.

Mogens er medlem af en del forskellige foreninger – han har altid haft lyst til at blande sig og få ting op at stå. Hvis man tror på noget, siger han, så er det værd at arbejde for det. Mogens er „født“ ind i den lokale valgmenighed – hans forældre og svigerforældre har altid været medlemmer. Kirkearbejdet har således altid været tæt på Mogens og familien. Mogens afløste sin far i bestyrelsen for menigheden, og senere blev han formand for hele Holstebro valgmenighed. Mogens opfatter valgmenigheden som en del af højskolebevægelsen, som startede i 1880. Når man bor i Vestjylland, forklarer han, så har

Indre Mission været stærkt prægende, og der var valgmenigheden oprindeligt del af en frigørelse. Valgmenigheden er en frimenighed, siger Mogens: „Vi vælger selv vores præst og kræver kontingent ind“. For Mogens er valgmenighed, højskoletanken og foreningsarbejde tæt beslægtet med hinanden. Det er de samme grundholdninger, de er udsprunget af, forklarer han. Mogens er således „klassisk“ grundtvigianer.

P O L I T I S K I D E N T I T E T

Mogens er medlem af Venstre og har været det siden 20-års-alderen. For ham er dette en naturlig forlængelse af foreningsarbejdet og den (højskole)tradition, som er beskrevet ovenfor. Det var Venstre-folk, der var med til at starte højskolebevægelsen, forklarer Mogens. Tilbage i 1880'erne var Venstre faktisk et „provo“-parti: „Det må have været spændende at være Venstremand dengang. Der var der rigtig nogle ting at tage fat på“, filosoferer han. I dag kan han godt blive lidt træt af Venstre. Han synes, det er for stift, og at der mangler visioner. Ved det seneste amtsrådsvalg stemte Mogens tilmed på en kandidat uden for partiet, fordi han syntes, at denne person bedre harmonerede med hans egne holdninger. Venstre er i stigende grad blevet et lidt fjernt parti for ham.

Mogens har tidligere været formand for den lokale Venstreforening. Han har også været opstillet til kommunalvalget. Der manglede en kandidat på listen, forklarer han spøgende. Han synes, at lokalpolitik er spændende, og det er især skoleområdet, som interesserer ham. Mogens har således siddet i både skolenævn, skolekommission og i det kommunale ungdomsskolenævn i Holstebro som repræsentant for Venstre. Mogens er således lidt af en ankerperson organisatorisk, og han har altid haft meget med politik at gøre. Ikke overraskende er hans yndlingssemner (i god grundtvigiansk ånd) relateret til spørgsmål vedrørende uddannelse.

Mogens var glad for at sidde i de nævnte organer, selv om han også oplevede – især som forældrevalgt i skolenævnet – at „løbe panden imod en mur“ i forhold til lærerne og deres fagforening. Det var meget „stift“ og svært at lave nye tiltag, siger han. De faglige organisationer bremser udviklingen. Han afgrænser sig her tydeligt i forhold til de professionelle faggrupper og specielt deres interesseorganisationer. De er således ikke tilstrækkeligt lydhøre eller villige til at ændre kurs, mener han.

Der er altid blevet diskuteret politik hjemme hos familien Bjerre. Mogens og hans kone repræsenterer to forskellige politiske partier, og de bruger

meget tid på at diskutere, fortæller Mogens. Tilsvarende har de altid diskuteret meget med deres børn.

Mogens: De er jo altid – det skal de jo være, lidt provo som unge, men altså, som de bliver ældre, så rykker de jo lidt til højre. Det kan så være en skam, synes jeg sommetider. Der er også nogen, der siger, at „hvis de ikke er røde som grønne, så bliver de for tidligt grå“. Og vi kan godt lide at diskutere med vores børn om samfundsting. Vores yngste pige er startet på statskundskab. Det er en herlig uddannelse, og jeg synes, det er spændende at diskutere, når hun har nogle opgaver.

Åbenhed, nysgerrighed og diskussionslyst er grundlæggende værdier for Mogens. Han kan også lide at høre foredrag, især om samfund og historie. „Jo mere man får at vide om forskellige ting, desto mere nysgerrig bliver man“, siger han. I valgmenigheden i Holstebro afholdes der hvert år *marts-meningsmøder* for alle interesserede. Der afholdes her en række foredrag hver dag i tre dage, hvor ca. 100 mennesker er samlet. Møderne er en 80 år gammel tradition, og deltagerne er typisk grundtvigiansk-orienterede og interesserede i uddannelsespolitik og samfundsproblemer.

SAMFUNDSFORSTÅELSE

Tilbage i 1880'erne var der drev og udvikling i samfundet, mener Mogens. Man lavede højskolebevægelsen, andelsmejerierne og meget andet. Der skete noget, som der var perspektiv i. Når man ser på samfundet i dag, så synes Mogens, at vi trænger til noget visionært. Venstre og Socialdemokratiet kører jo næsten den samme politik i dag, hævder han. Det er næsten ved at være sådan, at folk stemmer på dem, der pumper flest penge ud af statskassen, og så har det ikke længere noget med demokrati at gøre, siger Mogens. „Folk er blevet for materialistiske, og vi har fået et hårdt arbejdsmiljø med stress. Når unge mennesker i dag har taget deres uddannelse, så stifter de hjem og køber hus, og derved har de bundet sig hårdt i mange år frem, i stedet for at se verden og opleve nogle ting, inden de skal stifte hjem“, fortæller Mogens. Når man stifter et hjem, så har man lagt et livsmønster fremover. Man har bundet sig økonomisk – og det beskærer friheden, siger han. Det er igen her den individuelle frihed samt mulighederne og viljen til at opsøge viden, oplysning og oplevelser, der betones hos Mogens. Det er det grundtvigianske dannelsesideal, der viser sig.

Mogens ser demokratiet som kendetegnet af, at alle lige skal have „snabelen ned i statskassen“. Det er i dag flertallet af befolkningen, som er på over-

førselsindkomst og lever af statsapparatet, siger han. „Folk bedrager som aldrig før, uanset om de tjener en halv, en hel eller tre millioner. Alle vil have mere i dag. Det er mentaliteten i Danmark“. Sociallovgivningen er i udgangspunktet god nok, hvis ellers den blev administreret således, at kun dem, der har brug for det, fik hjælp. Men i dag vil alle have del i kagen, synes han, også mennesker, som nemt kunne klare sig selv: Før i tiden var holdningen, at man skulle klare sig selv – der var mennesker i Vestjylland, der ikke engang ville have folkepension, for de ville klare sig selv, fortæller Mogens. I dag spørger folk: Hvordan kan jeg få mest ud af stat og kommune, og mange er parat til at leje et værelse og tage en adresse bare for at få ekstra børnepenge, mener han: „Det er jo en hel proces, der skal laves om. Det er jo folks holdning, at vi er så hårdt beskattet i dag, at vi også skal have noget tilbage igen“.

I gamle dage søgte folk altså uafhængigheden fra staten. I dag forsøger folk at *udnytte* staten. Danmark er blevet en befolkning af snydere, mener Mogens. Man omgår fællesskabet og lukrerer uden tanke på andet eller andre end sig selv. Folk er blevet mere begærlige. Moralen har det ikke for godt i dag, og det er en kedelig udvikling, siger han, samtidig med at han er åben over for at imødekomme mennesker, der reelt har brug for hjælp. Eksempelvis bryder han sig ikke om indvandrerdebatten: „Vi hjælper indvandrerne bedst ved, at vi kunne tilbyde dem et job, når de kom, og sådan at de i hvert fald kunne få lov til at arbejde. Jeg synes, det er vanvittigt, når vi ser ingeniører og læger, at de faktisk fortsætter til et andet land, fordi de ikke kan få job i Danmark“, siger han.

Mogens' demokratiopfattelse og livsindstilling er grundlæggende indbefattet af forestillingen om „det levende ord“ – han er tilhænger af debat og dialog. Mogens har en tolerant livsindstilling. Grundværdien er, at alle røster skal høres – dette ses bl.a. også i traditionen for foredrag og debat. Argumenter skal prøves gennem diskussion og med gensidig anerkendelse af hinanden. Herved kan man nå frem til nye typer af indsigt og forståelse. På det individuelle plan handler det for Mogens om at tage ansvar for sit eget liv – men også om at bruge dette fornuftigt og få noget ud af livet gennem søgen efter oplevelser og viden. Mogens ser grundlæggende positivt på samfundet: Der er en lav grad af ulighed her i landet. Men han ser altså også dystre fremtidsperspektiver. Den sociale udskilning vil fx øges i udviklingen mod videnssamfundet, tror han. „Vi har jo stadigvæk mange i skolen, der ikke kan følge med. Førhen der kunne landbruget bruge en del af dem, industrien kunne bruge en del af dem, hvor de så fik et meningsfyldt arbejde, hvor de

fik lov til at bruge deres hænder. Dem er der ikke for godt plads til i dag, hvis de ikke kan være med på edb-området. Og der kan vi komme til at tabe mange“, forklarer han. Vi skal i det følgende prøve at se nærmere på, hvordan Mogens konstruerer sin forståelse. I det følgende skal der derfor – med afsæt i Giddens (1984; 1991) – introduceres et teoretisk begreb om praktisk erfaring eller *praktisk bevidsthed*, som kan modstilles med *symbolsk bevidsthed* eller abstrakt og ekspertbaseret viden (jf. kapitel 1).¹

PRAKTISK BEVIDSTHED KONTRA ABSTRAKTE SYSTEMER ELLER SYMBOLSK BEVIDSTHED

I senmoderniteten tvinges individet som vist, ifølge Giddens, hele tiden ud i at skulle foretage valg, dvs. at handle reflektivt. Dette afføder et behov for ontologisk sikkerhed og for en praktisk funderet hverdagsviden, som Giddens kalder for *den praktiske bevidsthed*. Praktisk bevidsthed vil sige at kende de regler, rutiner og strategier, hvoromkring det daglige, sociale liv er konstitueret i forhold til tid og rum (Giddens, 1984:90). Begrebet kan sættes over for abstrakte systemer, fx ekspertsystemer. Den praktiske bevidsthed medvirker til at reducere usikkerhed og „styre os igennem“ en hverdag præget og kendetegnet af uvished og risici. Omvendt er systemerne medvirkende til at gøre tilværelsen lettere og mere nuanceret ved at bibringe os indsigt, kompetencer og ideer.

I den konkrete dagligdag anvender vi ureflekeret et mål af både praktisk bevidsthed og systemisk eller ekspertbaseret viden. Dette gør vi helt naturligt. Der vil dog formentlig altid være en tendens til, at forskellige personer har en „skæv“ fordeling af de to komponenter: Det tipper oftest til fordel for den ene frem for den anden. Vi har altså alle i et eller andet omfang begge sider i os – også uanset de to positioner i deres rendyrkede form grundlæggende har et modsætningsforhold til hinanden. Personer, der færdes i

FIGUR 9.1.

Praktisk og symbolsk bevidsthed

abstrakte systemer, ser ofte den praktiske bevidsthed som „enfoldig“ og „ureflekteret“, mens „systemmenneskene“ omvendt opleves som verdensfjerne og teoretiske i den anden lejr. Begrebet fremholdes her, fordi Mogens er et mønstergyldigt eksempel på en type, som evner at balancere mellem de to idealtyper og samtidig også have en relativt klar bevidsthed om, fra hvilken position han konkret taler. Dette skal der gives illustrationer af i det følgende (samtidig med at udfoldelsen af hans magtforståelse gradvist påbegyndes).

Mogens: Det er blevet mere en fabrik at være landmand, og den offentlige debat er jo også hård ved én. Vi føler sommetider, at der er gået politik i landbruget. Vi har en produktion her, og vi går meget på kursus og møder, og vi prøver på at indrette vores produktion efter de lovgivninger vi har, så vi tilgodeser dyrene på forskellige niveauer. Men det er så forbiuret svært. Jeg kunne godt give mine grise dobbelt. Men hvis nu de skulle have halm, og de skulle have dobbelt så meget plads, så ville fødevarerne blive lidt dyrere. Jeg er nødt til at sige: Jamen jeg har nogle udgifter her, og vi skal så også leve normalt. Forbrugere, de kræver nogle ting, men de vil ikke betale for det, de kræver. Og vi synes nu også, at den debat er lidt hård ved os, og den er altså ikke helt korrekt altid. Der er ingen institution i Danmark, der gør så meget ud af kost til mennesker, som vi gør til dyrene. Vi analyserer forskellige aldersgrupper fuldstændig, sådan de er optimeret med vitaminer og mineraler. Så det er lidt frustrerende at være landmand i dag.

Ovenstående citat belyser på fornem vis modstillingen mellem de to typer af bevidsthed og nogle centrale dilemmaer, som Mogens og andre moderne landmænd må håndtere i dag. Landbruget er blevet en fabrik. Det er trukket i retning af at blive styret via ekspertsystemer: Der er regulativer for alting (systemkontrol), og alting er analyseret ned til mindste detalje for at optimere produktionen (via videnssystemer), forklarer han. Det sidste er isoleret set godt nok, mener Mogens, fordi mange af tiltagene fremmer dyrenes velfærd, men det kolliderer alligevel konkret med et andet hensyn, nemlig et markedsøkonomisk. Ekspertsystemerne fordyrer således driften, og Mogens' praktiske bevidsthed tilsiger ham, at dette kun giver problemer. Der er nemlig kun ét sted at sende regningen videre til, og det er forbrugerne. Og Mogens ved af erfaring, at disse ikke er villige til at spendere mere. Forbrugerne vil have fem lørdagskyllinger til 100 kroner, og det hænger ikke sammen, siger han: Kvalitet koster penge. Landbruget er således ikke bare blevet til et stærkt politiseret felt, det er også i Mogens' forståelse blevet domineret

af eksperter, videnslitter og akademiske herrer i jakkesæt, som styrer debatten. Disse forhold anfægter således ikke kun hans praktiske bevidsthed, men de lægger samtidig kimene til en spirende os/dem-dikotomi:

Mogens: Før i tiden da udgjorde landbruget jo 40-50 pct., og hvis vi går længere tilbage, udgjorde det jo en større procent af vores befolkningsgrundlag. I dag udgør vi fem procent, og det er jo nemt at gøre os til dem, der forurener, for det sker der jo ikke så meget ved, når vi ikke udgør mere. Og vi ved jo, at det er jo nitrat, vi forurener med. Men vi ved, at forurening med nitrat, det sker ikke uden, at der er fosfor også, og fosfor det kommer jo fra byerne. Men det er sjældent, vi hører, at byerne de skal strammes op. Der er jo ingen, der siger, at det mest forurenede drikkevand vi har, det er det i København. Der ligger landbruget da ikke ovre. Og sådan er det tit. Og så er det vel også lidt, at smider vi en sodavand i Furesø, den største sø vi har på Sjælland, så kan de jo måle det i dag. Altså instrumenterne er blevet bedre.

Eksperterne er kommet til at styre debatten om landbruget – og også i en grad, så Mogens som landmand næsten føler sig stigmatiseret og hængt ud som fjendebillede. Selv om hans identitet og praktiske bevidsthed her udfordres og tvinger ham lidt i defensiven, så er det meget betegnende, at han ikke som sådan anfægter eller udfordrer disse eksperter – han står således ikke helt uden for disse. De kan jo faktisk måle en sodavand i Furesø! Pointen er her samtidig, at Mogens forsøger at balancere argumenterne. Han ønsker, at vi kunne få en fornuftig debat om, hvordan vi sammen får løst de verserende problemer. Danmark er det land inden for EU, der har den skrappeste lovgivning på nitrat- og pesticidområdet, mener Mogens, og det er godt nok. Men han føler blot ikke, at landbruget høster nogen form for anerkendelse af, at man efterlever de skrappe krav. Selve livsformen på gårdene har også ændret sig. Landbrugene er blevet så store, at de mere eller mindre er blevet til industrilandbrug, og samtidig mindskes fællesskaberne. Sammenholdet mellem landmænd har således ændret sig, i takt med at man har fået en mere vidensbaseret og specialiseret arbejdsdeling.

Mogens: Ja, der har altid været et godt sammenhold. Men i dag der er vi også nødt til at specialisere os. Det betyder også, at man bliver lidt ensopret inden for sit område. Landbruget er blevet meget fagbetonet. Men det er jo ikke mærkeligt, det er jo store tal, og vi skal jo blive meget dygtigere, hvis vi i det hele taget skal klare os. Før i tiden der var det jo sådan mere en samfundsdebat, når vi var sammen. Der tog vi mere del i de ting, der

skete omkring os. Og jeg kan da også mærke på min sidste medhjælper, han var fodermester her i fire år, inden han selv købte gård. Han var simpelthen så fagbevidst på – det var så svin – at han snart ikke kunne snakke om andet. Vi måtte jo simpelthen sige til den unge mand til frokost: Når vi sætter os herinde ved bordet, så snakker vi ikke grise.

Ifølge Mogens kan man blive så fagbevidst og ensporet, at det næsten er for meget. Det snævre fokus og den praktiske bevidsthed kan drives for vidt. Igen ønsker han at balancere – ellers bliver tingene for konkrete og stereotyp, og det almene risikerer at gå fløjten. Her er således et godt eksempel på, hvordan han ønsker at trække diskussionerne i retning mod det overordnede og abstrakte. Det er godt, at vi har haft debatten om landbruget, fordi det har været med til at højne bevidstheden om miljøforurening, men han mener omvendt, at debatten indimellem kommer ud på overdrevet. Mogens anerkender på den ene side ekspertsystemerne – de kan bidrage til at gøre tingene bedre og nemmere – men på den anden side ligger der en risiko for, at de bliver for enerådende og dominerende – og så „koloniserer“ de debatten og udraderer den praktisk funderede viden. Og dermed lukkes der af for de tilførselskanaler, som gerne skulle sikre, at beslutninger omkring vigtige og fælles anliggender bliver både retfærdige og fornuftige. Derfor anfægtes hans praktiske bevidsthed (det er jo os, der kender landbruget). Dette aspekt vedrører Mogens' syn på eksperter og på bureaukratisk dominans, som skal udbydes i det følgende.

MAGTFORSTÅELSE: ELITERNES MAGT

Det er generelt ikke udpræget let at finde kilder til dikotomier hos Mogens. Han er som nævnt et tolerant og pluralistisk menneske, præget af altruistiske værdier samt demokratiske dyder i forhold til tankefrihed og deliberation. Hvis der skulle peges på én enkelt, vigtig modstilling, så vedrører den præcis hans magtforståelse og kan klart siges at gælde *bureaukraterne*. For Mogens at se er væsentlige magtmekanismer således lokaliseret i store, bureaukratiske systemer – hos eksperterne, i statsadministrationen og hos andre akademiske eliter, som fra magtens metropoler udfordrer landmændene. Mogens oplever, at der er foregået en kolossal vækst i det offentlige system. Man laver love og nedsætter udvalg, mener han, uden at få dem afskaffet igen, når der ikke er brug for dem mere.

Mogens: Jeg synes, vi er oppe imod meget. Vi har en miljøminister [Svend Auken, red.], der har udviklet en stab af 700 mennesker, siden han er blevet minister. Og det siges, uden selvfølgelig at jeg ved nogen ting til det, at der faktisk er blevet en stat i staten derovre. Og han kører meget ensidigt, Auken, uden at tage meget hensyn til landbruget. Og så har vi naturfredningsnævnet, som har et fint samspil med Auken om de ting der. Vi sender jo en gødningsplan ind hvert år, at vi overholder alting. Ekspertene de har regnet ud, at så meget er hensigtsmæssigt i vores jord, og vi skal have dokumentation for, at vi ikke overskrider de regler. De ting er jo fuldstændig i orden. Det er jo ikke det, du hører i pressen, men jeg synes jo nok, at vi mangler lidt mere forståelse for hinandens synspunkter.

Det er tydeligt, at der ifølge Mogens udøves magt, og at landmændene er domineret af magtfulde eliter. Vi skal i det følgende prøve at se lidt nærmere på, hvilke *former* for magt der gemmer sig bag denne forståelse.

MAGTENS FORMER A): MEDIEMAGT- OG SYSTEMMAGT

Mogens mener, at der sker en skjult magtudøvelse, hvor landmændene bevidst holdes væk fra at give deres synspunkter tilkende. Kun „magteliten“, som indgår alliancer med hinanden, formår at komme til orde. Medierne er sammenspist eller sammensmeltet med eliten, som består af politikere, eksperter og embedsmænd, interesseorganisationer mv. – og i fællesskab holder de landmændene væk fra offentligheden.

Mogens: Når vi ser sådan nogle udsendelser som „Journalen“ her på etteren [DR1, red.] i de sidste par måneder om grise, da sad Auken sammen med formanden for naturfredningsnævnet. Og hvor vi slet ikke har en mand med fra landbruget til at fortælle om de faktiske forhold. Os, der kender landbruget. Der er så mange ting, hvor der slet ikke er overensstemmelse med det rigtige. Det, der sker derude. Det passer jo ikke. Og det gør altså lidt ondt.

Ud over at Mogens føler, at sandheden fordrejes, og at landbrugets interesser undertrykkes i selve det politiske spil, så føler han også, at det er nogle bestemte aktører, som styrer den miljømæssige debat i medierne. Mogens mener, at landmændene bevidst holdes væk fra „æteren“. Medierne er nemlig for ham at se sammenspist med *magteliten*, som udgøres af en uskøn alliance bestående af bureaukrater, eksperter, akademikere og eliter i det politiske system, offentlige nævn, interesseorganisationer osv., hvilket i det

hele taget er en udbredt Venstre-opfattelse. Den politiske scene er således blevet indtaget af denne magtelite, og samtidig bruger socialdemokraterne [regeringsparti på interviewtidspunktet, red.] alle midler for at skaffe stemmer, og i den sammenhæng er landbruget blevet en prygelknabe, mener han.

Magteliten er blevet til et stort *system* i Mogens' forståelse. Der optræder her en tydelig dikotomisering, hvor modparten udgøres af miljøbevidste akademikere, som typisk er lokaliseret i København, og som især er af venstreorienteret observans – personificeret ved miljøminister Auken. Mogens føler, at det er svært at trænge igennem og komme til orde i debatten. Systemmagten (og herunder også medierne) overtrumfer i Mogens' forståelse let landmændene (og den praktiske bevidsthed). Der lyttes derfor ikke til dem, som bogstaveligt har „fingrene i jorden“. Han har ligefrem et indtryk af, at for eksempel DR1 har sat en bestemt dagsorden, inden indslagene sendes. De indkalder fx de „rigtige“ folk, som passer ind i deres „billede“, og som siger de ting, som de gerne vil have frem, påstår Mogens. Eller også så klipper de indslagene til, således at kun bestemte synspunkter og argumenter kommer på skærmen. Mogens mener også, at de store aviser ikke vil præsentere landbrugets holdninger.

Mogens: Vi kommer jo ikke til orde. Når vi har en udsendelse i fjernsynet, så er vi jo nogle stykker, der har prøvet at ringe og sige, hvorfor? Vi har jo mange eksempler på, at vores formand, Peter Gæmelke, har ringet ind til DR: „Kan vi ikke få en kommentar? De ting der passer ikke, vil I ikke dementere de ting?“ Men de kommer ikke igennem.

Når det kan lade sig gøre at stigmatisere landmændene i den offentlige mening, så skyldes det givetvis, at de udgør en så lille befolkningsgruppe, siger han. Mogens opstiller her en os/dem-dikotomi omkring „os“ kontra „de andre“, dvs. resten af befolkningen, inklusive eksperterne. Det er her David mod Goliat-metaforen, som holdes frem. Omvendt kan han dog også vende problematikken på hovedet og se sagen fra den anden side. Den almindelige landmand har således heller ikke været god til at håndtere debatten. „Hvis vi går tilbage til 60'erne og 70'erne, da debatten om forureningen kom, da ville landmændene jo ikke høre snak om, at de forurenede“, siger Mogens. Der har manglet åbenhed. Men denne er til gengæld til stede i dag, mener han. Mogens udviser stor imødekommenhed, og igen demonstrerer han intentionen om at balancere mellem på

den ene side ekspertviden og videnseliterne og så den praktiske viden. Mogens synes dog gennemgående, at det er medierne, der sætter dagsordenen i samfundet. Og dermed kommer de også til at styre det politiske niveau.

MAGTENS FORMER B): POLITISK MAGT OG SYSTEMMAGT

Mogens oplever, at landbruget er presset politisk, især fra venstre side af folketingsalen. Tidligere, mener Mogens, havde politikerne nogle værdier, som de var villige til at slås for. Nu er det pressen, der sætter dagsordenen i samfundet, hævder han. Det politiske område styres efterhånden af tv og (ekspert-)systemer – og politikken har mistet sin praktiske, folkelige, nære og værdibaserede fundering. Politikerne vil gøre hvad som helst for at komme i pressen, blive hørt og for at få magt, siger Mogens. Han udtrykker således en klar distance og demarkation i forhold til den store politik, som han oplever som desillusionerende. De fjernere demokratiske anliggender og EU er for Mogens præget af regler, paragraffer og bureaukrati, og der er også meget svindel, mener han:

Mogens: Jeg synes, det er en god ide, at landene de går sammen. Når man læser især om de sidste to verdenskrige og hele historien, så synes man sådan set det grundlæggende i EU, at det er godt, for vi skal snakke sammen i stedet for at slås. Men man bliver tit træt af EU, fordi de blander sig i for mange ting. Jeg kan ikke lide, at man nede i EU siger, at nu skal Danmark tvinges til at have forskellige tilsætningsstoffer i økologiske varer for eksempel. Og denne her debat om bananer og alle de småting, EU tager sig af, det bryder jeg mig ikke om. Så jeg bliver tit ærgerlig på EU. Det er et stort apparat, og det er meget bureaukrati. Men det der, vores [EU]-modstandere er ræd for, at vi mister vores danskhed gennem EU, jamen det tror jeg ikke på. Vi ved, at jo mere vi rejser, jo mere nationale bliver vi jo. Der er jeg ikke bange for EU, men jeg synes, de blander sig i for mange ting.

Det er svært at lave fælles ordninger i EU, som gælder for alle fra Sverige og til Portugal, fordi der er så mange forskellige interesser involveret. Mogens viser dog forståelse for andres hensyn – det er ikke snævre (nationale) egeninteresser, der forfægtes. Det er således ikke de andre befolkninger, som er oppositionen.

Oplevelsen af magtdistance er altså stor hos Mogens, men som anført er det dog primært bureaukraterne, som han distancerer sig til:

Mogens: Jeg synes, embedsmændene har en forholdsvis stor magt, og du kan tage Miljøministeriet, der er jo mange ting, der bliver afgjort på embedsmandsplan. Og problemet er jo, når vi snakker folkevalgte i dag, der er jo mange, der overhovedet ikke har en jordisk chance for at sætte sig ind i problemstillingen, fordi det har de slet ikke uddannelse til. Folkevalgte forstår jo ikke – dem, der ligesom skal gå ind og vurdere nogle overordnede linjer. Så der må embedsfolkene jo gøre arbejdet. Men embedsfolk, de er så indviklede og så tekniske på forskellige områder, at de andre ikke kan være med. Embedsmænd, synes jeg, de styrer meget.

Ekspertviden bliver her lig med ekspertmagt i Mogens' bevidsthed. Embedsmændene får magten, fordi de kan sætte sig ind i de tekniske omstændigheder. Politikerne er dermed afskåret fra mulighederne for at kunne tage beslutninger. Ekspertsystemernes dominans anfægter samtidig hans praktiske bevidsthed. Det er ikke demokratisk, det der foregår – men der er andre „problemer“ i hans forståelse: Ekspertterne har nemlig ikke nogen *værdier*. De har ingen visioner og idealer – de har kun deres tekniske viden. I det store demokrati er det således udelukkende systemernes iboende interesser og logikker, som tilgodeses. Dette er tilmed for Mogens ikke en udvikling, man kan vende igen, fordi folk sætter karriere og penge over alt andet. Udviklingen er således ikke længere kontrolleret af politikere eller partier, som har nogle bestemte planer eller visioner. Det er derimod penge, jagten på status og folks indre begær, som er drivkraften. Dette tilgodeser igen embedsmændene, fordi karrieredrømme driver dem imod bureaukratiet og embederne, hvorved den bureaukratiske logik ender med at brede sig til hele samfundet, samtidig med at magten koncentrerer sig. Nogenlunde således forekommer den underliggende logik at være hos Mogens. Der er tankegods heri, som minder om Max Webers forestillinger om „bureaukratiets jernbur“, eller Habermas' tese om systemverdenens kolonisering af livsverdenen, hvor der uvægerligt vil ske en teknokratisering og udbredelse af en strategisk rationalitet i samfundet. Udviklingen strider, ifølge Mogens, samtidig mod den liberale grundholdning om frihed til den enkelte. Individet skal selv være herre over tilværelsen, men i dag er friheden væk, fordi pengene styrer tingene. „Folk er jo næsten parat til at gøre alting, hvis der er penge i det“, siger han. Idealerne kvæles af teknokrater, og systemerne bliver mere og mere umenneskelige.

At bureaukratiet i det daglige er vokset, er meget håndgribeligt for Mogens. Han oplyser at bruge ca. ti timer om ugen på kontorarbejde, fx administration, gødningsplaner og markplaner. I 70'erne brugte han ikke tid på den slags, men papirarbejdet vedrørende håndtering af skat, moms og regulativer er bare eksploderet.

Mogens: Der kommer jo så mange nye lovforslag frem. Vi skal jo have en millimeterretfærdighed i dag, det giver jo en forfærdelig masse lovforslag. Bare sådan en lille forretning som den her: Vi får simpelthen så meget papir om forskellige regler. Vi drukner jo i papir.

Bureaukratiet kvæler bedriften. Til gengæld trækker landmændene selv på ekspertviden. De kan således via deres organisationer få hjælp og rådgivning om alt, fx svineavl og regnskaber. Desuden går de ifølge Mogens på kurser for at kunne følge med, og endelig er der også internettet, hvor man kan hente mange ting, forklarer han. Landmændene gør altså selv brug af ekspertsystemer og forholder sig ikke kun til praksisviden. Verden var mere ukompliceret og overskuelig tidligere: „Det er jo ikke så lang tid siden, at vi havde sognerådet“, fortæller Mogens. „Det var før kommunalreformen, og der var tingene lidt mere enkle“. Siden er det hele bare vokset og vokset, og der er kommet mere administration, mere lovgivning, flere eksperter, mere systemmagt, mere EU osv.

Mogens har kort fortalt relativt let ved at formulere en os/dem-dikotomi i forhold til bureaukraterne, myndighederne, eksperterne osv. Dikotomien er centreret omkring henholdsvis det nære/den praktiske bevidsthed og så de fjernere magtrelationer/det store demokrati og systemerne, og den kan anskueliggøres således:

FIGUR 9.2.

Mogens' magtforståelse

Det nære/praktiske:	"OS"	Værdier, dannelse, "det levende ord", foreningerne → Mogens er myndiggjort
Det fjerne/systemerne:	"DEM"	Magteliter, bureaukati, kontrol, dominans, karriere → Mogens er afmægtiggjort

Dette kunne også tolkes som en land/by-modstilling. Det, som er bemærkelsesværdigt her, er, at *afstanden* synes at spille en vigtig rolle for Mogens' oplevelse af magtforholdene, hvilket er et almindeligt forekommende fæno-

men. Mens han er en særdeles mægtig- og myndiggjort aktør i det „lille“ *demokrati*, så udtrykker han en oplevelse af afmagt og umyndiggørelse i forhold til det „store“ *demokrati*. Det er samtidig en afmagt, som opstår, når den viden og de kompetencer, som optræder på det erfaringsbaserede lægmandsniveau, må kapitulere over for det ekspertbaserede systemniveau. Han mener tilmed, at det for lægmænd er vanskeligt at trykke på de knapper, der er nødvendige for at „komme igennem“ det offentlige bureaukrati. De ovenstående afsnit udtrykker imidlertid især noget om *magtens former* i relation til Mogens' magtforståelse. I det følgende skal vi se på, hvor selve magtforståelsen eventuelt stammer fra.

EN MEDIERET MAGTFORSTÅELSE?

Systemerne vokser af sig selv, og ekspertverdenen, bureaukratiet, kontrollen og formynderiet breder sig. Det trænger individet tilbage, mener Mogens. Han søger friheden. Individet skal kunne vælge selv; det skal kunne kontrollere sit eget liv. Han er således den „klassiske“ liberalist (som hylder „frihed fra“ staten). Mogens hører tit om, at folk løber „panden imod“, når de henvender sig til det offentlige. Det er et alt for stift system, vi har, mener han. Tingene skal gennem mange forskellige instanser i dag, og hvis folk ikke kommer til det rigtige kontor, så opgiver de ofte, tror han: Tingene er blevet komplicerede, og systemerne har vokset sig store.

Hvad der er særligt interessant at notere i denne forbindelse er, at Mogens imidlertid ikke *selv* har oplevet problemer eller løbet „panden mod en mur“. Og slet ikke i forhold til det „nære“ bureaukrati. Tværtimod så synes han, at de er flinke til at hjælpe i det offentlige system. Han har bl.a. været formand for borgerforeningen i Mejrup, og derved er han kommet tæt på myndighederne, fx via byggesager o.l. Hans indtryk er, at de er hjælpsomme, og at man i samarbejde kan lave ting, som alle er tilfredse med. På dette plan har Mogens altså ikke noget at klage over. Spørgsmålet er derfor, hvorfra det ovennævnte negative indtryk af bureaukrati, selv i forhold til det lille demokrati, stammer.

Mogens: Det er jo, når man diskuterer i forskellige kredse, så hører man jo tit det her og også i dagspressen: Du læser jo tit, at folk ligesom er kørt fast i systemet. Og vi hører jo også, hvis der er nogen, der har en arbejdsskade, hvordan de så bliver syltet både to og tre og fire år. Det læser vi jo sådan set meget om, også hvis folk skal starte en virksomhed, så vil de pludselig løbe ind i nogle ting, hvor de så ligesom ikke kan komme igennem.

Mogens er tilsyneladende omgærdet af en bestemt forestilling eller *diskurs* om bureaukrati og offentlige organisationer. For ham er Miljøministeriet blevet til en „stat i staten“, og antageligt har erfaringerne fra de interesse-sammenstød, der har været i offentligheden mellem ministeriet og eksperter i bred forstand og på den anden side landbrugets organisationer, gradvist antaget en metaforisk værdi, hvor ministeriet er blevet til et symbol eller billede på, hvordan embedsmandsvældet har bredt sig og har fået en stadig større styrkeposition. Sjovt nok så har han selv positive oplevelser med (de lokale) myndigheder: De er flinke og hjælpsomme. Det kunne derfor tænkes, at det er en „overført“ holdning, som er dominerende her. På det konkrete, personlige plan er der således tale om en høj grad af oplevelse af lydighed fra myndighedernes side.² „I Holstebro kommune kan man endda direkte ringe til borgmesterkontoret og snakke med borgmesteren. Eller man kan ringe til sit folketingsmedlem“, siger han. Så selv om Mogens personligt er godt tilfreds og har gode oplevelser, så har han samtidig en klar opfattelse af bureaukratisk magtvælde, hvor menigmand ikke kan trænge igennem eller begå sig over for systemet. Her optræder således den væsentligste dikotomi hos ham.

Mogens: Jeg synes, vi har et stift system. Embedsmændene i dag, det er vor nye tids herremænd. De har akademikeruddannelse, og mange er fortsat lige fra gymnasiet og ud på universitetet og er så kommet ud som embedsmænd. Og mange af dem mangler nok at føle på det virkelige liv. De ser det hele ud fra, at de er akademikere. Hvis de ligesom havde været ude i nogle andre ting og set tilværelsen fra nogle andre sider, så tror jeg, vi havde en lidt mere smidig og menneskelig administration. Hvis man har prøvet at være ude der, hvor håndværkerne og måske landmændene og forretningerne er, og hvor man derigennem kan føle, hvordan tingene de fungerer den anden vej fra.

Embedsmændene udgør tydeligvis et problem. Bureaukraterne udgør en videnselite, og problemet er, at de mangler praktisk indsigt og erfaring, mener Mogens. Det gør, at de ikke er „menneskelige“ (de er derimod systemiske). De unge mennesker presses i dag gennem uddannelsessystemet i stedet for at rejse, opleve, arbejde eller tage på højskole, siger han. Det bærer embedsmændene præg af, for de opnår ingen menneskelige kvalifikationer, nemlig dem, der tilegnes i „det nære“. De bliver i stedet til „kolde“ tekno-krater.

KONKLUSION

Mogens er udpræget demokratisk orienteret. Han er opvokset med samtale-demokratiske idealer gennem forenings- og politisk arbejde. Han har en klar prægning og inspiration fra de grundtvigianske traditioner i dansk åndsliv samt de tanker, som førte til oprettelsen af folkehøjskoler, friskoler og valgmenigheder, og som blev til vigtige fundamenter i dansk kultur og samfundsliv. Disse idealer præger fx hans syn på samfundsudvikling og på de unges situation. Målet for ham er, i samme ånd, at oplyse og udvikle i stedet for at befale og ensrette. Autonomi er i forlængelse heraf et andet centralt pejlemærke i Mogens' liv. Dette begreb kendetegner ligeledes hans tilgang til det politiske og til de samfundsmæssige institutioner. Man vælger fx selv sin præst, dér hvor han kommer fra, og man bevarer sin frihed og uafhængighed ved på denne måde at stå uden for det etablerede og centralstyrede, statslige fællesskab. Den afgørende værdipræmis er liberal, og det normative ideal kan bestemmes som autonomi og valgfrihed.

Mogens er opvokset i, og er fortløbende del af, en bondekultur, som udgør et vigende felt og en trængt kultur i det moderne samfund. Han taler dog ikke kun om „de gode gamle dage“, for „vi har mange fordele, og vi lever i en fantastisk god tid i dag“, siger han, om end han også i samfundet ser tendenser, som er foruroligende. Mogens har dog grundlæggende en positiv tilgang til verden. Han er en person, som søger en balance mellem den *praktiske bevidsthed* og den *systemiske bevidsthed* (ekspertsystemer). Han kan i den forstand betegnes som et moderne menneske med en indre harmoni. Han ved samtidig, fra hvilken af de to positioner han taler, og han kan formulere demarkationer i forhold til både den praktiske og den systemiske position. Når Mogens eksempelvis omtaler EU og de bureaukratiske standarder, taler han gerne ud fra den praktiske bevidsthed (de ved jo ikke, hvad de snakker om). Men han er samtidig i stand til at nuancere forholdene med beskrivelser fra den symbolske verden (undersøgelser om udledningen af organiske stoffer). Han er såvel praktisk som symbolsk orienteret. Mogens morer sig fx over fodermesteren, som er helt domineret af sin praktiske bevidsthed og grisesnak, og som slet ikke kan slippe denne eller abstrahere og snakke om noget alment. Omvendt er der eksempler på, at han harmes over eksperterne og bureaukraterne, som vil blande sig i alting (de har jo ikke forstand på landbrug). Mogens er et godt eksempel på en type, som besidder en forholdsvis „naturlig“ balance mellem de to yderpoler: Han overskrider nogenlunde ugenert grænserne mellem disse: Han er fx både landmand og

gymnastikleder (praktisk bevidsthed) og lokalpolitiker, udvalgsformand samt medlem af landbrugsorganisationer (ekspertsystemer).

De personer, som i dag generelt *ikke* formår denne balancekunst, er oftest personer, som bærer rundt på ret stereotype opfattelser, fx at „systemerne dominerer os“, hvis de tilhører den praktiske verden, eller arrogante og realitetsfjerne opfattelser af „det virkelige liv“ set fra systemverdenen („elfenbenstårnet“). Mogens har ganske vist elementer af sådanne stereotyper i sig, men han er grundlæggende ikke „enten-eller“, men er derimod præget af åbenhed over for det anderledes og ønsket om at balancere. Mogens er empatisk og inkluderende frem for ekskluderende. Han oplever stor gennemslagskraft i forhold til det lille demokrati. Her er der også stor tilfredshed. Det er her, han kender rutinerne, og det er her, han selv er en aktiv medspiller. Han udtrykker en klar fornemmelse af imødekommenhed på dette niveau. Her er bureaukraterne ikke så dumme! Derimod er tingene noget anderledes i forhold til det store demokrati. Mens Mogens således har gode oplevelser med responsiviteten i det *lille* demokrati, så orienteres magtforståelsen primært ind efter embedsværket og eksperterne i det *store* demokrati. Magten i de fjernere samfundsrelationer er diffus for Mogens – og en vis følelse af afmagt illustreres tydeligt. „Samfundet er simpelthen blevet så indviklet“, siger Mogens. Det er vanskeligt for det enkelte individ at have kontrol over sin egen tilværelse. Der er selvfølgelig nogle, der har en uddannelse og derigennem har kontrol over bestemte ting, som de har sat sig ind i, men det almindelige menneske i dag føler, at samfundet er for indviklet på grund af love og paragraffer. „Jeg tror egentlig, der er mange mennesker, der føler sig lidt magtesløse i dag“, siger han.

I Mogens' forståelse er magtverdenen en symbolsk verden. Der er få konkrete aktører (men dog fx Svend Auken) – og magten er overvejende systemisk. Selv om bureaukraterne her udgør en tydelig opposition, kan man alligevel dårligt tale om nogen egentlig konstruktion af deciderede fjendeforståelser hos ham. Det er alt andet end en generelt afmægtig identitet, vi møder hos Mogens. Hans værdinormer har rødder tilbage til oplysningstidens værdier; til den „klassiske“ liberalismes fødsel, frihedstænkningen og opgøret mod de tyranniske og absolutistiske styre i Europa. De demarkationer, som Mogens foretager som en helt naturlig del af tilværelsen, vedrører fx: bønder vs. eksperter; de unge vs. hans generation; stat vs. civilsamfund; grundtvigianere vs. indre missionske; højre vs. venstre osv. Disse demarkationer foretages alle med udgangspunkt i „det nære“. Mogens er opvokset

med kampen for *dannelsen*. Han stammer fra en egn af landet, som er præget af de skel og bitre stridigheder, som historisk har været trukket ned gennem lokalsamfundene på baggrund af åndelige bevægelser og kampe mellem „Guds folk“ (de missionske) og fritænkerne (grundtvigianerne). Med grundtvigianisme og højskoleånd blev der i 1800-tallet etableret en ny social selvfølelse blandt almuen. Og reminiscenser af denne ånd og virkelyst har sat sig spor i Mogens. Dette gælder således også lysten til at diskutere. Livssynet og de menneskelige grundholdninger, normer og værdier udspringer tydeligvis fra det nære samt den prægning, der er foregået her i særlige kristne og kulturelle omgivelser. Selve magtforståelsen, derimod, hidrører i dette tilfælde tilsyneladende overvejende fra de „fjernere“ relationer: dvs. fra embedsværket i de store politisk-administrative institutioner; ministerierne; EU; de store organisationer, medierne osv. Det er således her, at magtsystemerne findes og trives, langt væk fra de selvstændiges territorier.

NOTER

- 1 Sondringen er i øvrigt ikke helt ulig Habermas' modstilling mellem system- og livsverden.
- 2 Der sondres i den sammenhæng i den politiske sociologi typisk mellem *intern* „efficacy“ (dvs. borgerens handle- og videnskompetencer) og *ekstern* „efficacy“ (dvs. borgerens oplevelse af responsivitet – altså dét, at myndighederne er villige til at lytte) (Goul Andersen et al., 2000: 124).

JESPER GOLL: MAGTEN ER I SYSTEMERNE

INDLEDNING

Jesper Goll er 40 år, og han arbejder som edb-systemudvikler i et firma i Vejle. Han bor i en gammel landejendom med stråttækt tag lidt uden for Skanderborg i det idylliske Hvolbæk sammen med sin kone og tre børn. Jesper har en akademisk baggrund, idet han oprindeligt har læst filosofi på Aarhus Universitet. Han kom imidlertid „for skade“ at få arbejde i det private erhvervs-liv som it-mand. I dag arbejder han som systemudvikler i noget, der hedder ERP-branchen¹, hvor man laver *finansstyringsystemer* til virksomheder.

DET NÆRE

Jespers børn optager en stor del af fritiden, som i øvrigt bruges på forskellige former for sociale aktiviteter. Jespers kone er efterskolelærer, og hun er dirigent for to sangkor, hvoraf Jesper synger i det ene. Der går en del aftener, hvor begge er væk, eller hvor Jesper passer børn, fortæller han. Jesper fik aldrig færdiggjort sine filosofistudier. Han mangler stadigvæk at skrive et speciale. Han har dog siden lavet enkelte ting, som har med filosofi at gøre. Han har bl.a. oversat et udvalg af tekster af Heidegger, som udkom på Gyldendal i '99: „Spørgsmålet om teknikken“. Ligeledes forsøger han at hænge på en studiekreds med kammerater fra dengang han læste, men det kniber at få tid til det. Jesper savner filosofien som emneområde, men distancerer sig i øvrigt fra universitetet: „Jeg er ikke rigtig universitetsmand“, siger han. „Jeg har absolut ingen tålmodighed med slagsmål om, hvem der skal have de alt for få stillinger. Jeg gider simpelthen ikke. Jeg er radikalt imod at bruge tid på at spidse albuer, og så er det svært at begå sig i det system“, forklarer han. Oprindeligt var edb blot en hobby. Det startede med, at Jesper og en studiekammerat, drevet af nysgerrighed, ville ned og se, hvad de lavede på datalogistudiet, fordi det „føg om ørerne på dem“ med edb-metaforer som fx : „Er den feset ind på lystavlen“, eller „er harddisken gået ned“.

Jesper: Vi opfattede it-området som en storproducent af moderne metafysik – forstået som de mere eller mindre ubevidste begrebsstrukturer og metaforer, der styrer vores måder at tænke på. I forhold til de klassiske filosofiske skoler var underlødigheden i denne moderne tænkning meget slående – det mente vi i hvert fald – og vores udflugt til datalogien var egentlig et forsøg på at finde ud af, hvor alt dette kom fra. Hvorfor – det var præmieeksemplet – kunne nogen finde på at mene, at disse forvoksede lommeregnere ville kunne bringes til at tænke? Det forekom os at være en total devaluering af den menneskelige fornuft og en misforståelse af, hvad tænkning overhovedet var. Ideen om den kunstige intelligens – implementeret i en digital computer – forekom os at repræsentere den endelige nivellering af alle kvaliteter til ren kvantitet, eftersom tal jo er det eneste, der findes i sådan en.

De meldte sig derfor til på datalogi og lærte noget om at programmere. Herefter tog det mere og mere fart, og til sidst etablerede de et lille firma, hvor de solgte systemer. Firmaet lukkede, men siden var Jesper i nogle år programmør i et andet firma, og for et par år siden rykkede han så over i den egentlige it-branche. Jespers forsøg som selvstændig erhvervsdrivende slog altså ikke rigtigt an. Måske meget betegnende gælder det således for Jesper, at han besidder bestemte entrepreneur-egenskaber, men han er samtidig „dårlig til at sælge varen“, forklarer han. Han er overhovedet ikke orienteret mod profit og egen vinding i økonomisk forstand. Han tænker slet ikke på den måde, siger han. Derfor skiftede han til at blive ansat igen.

Jesper: Jeg er en meget dårlig forretningsmand, jeg har alt for let ved at se sagen fra kundernes synspunkt. Nu efter jeg er kommet ind og har set branchen indefra, der kan jeg se, at man skal være meget mere firkantet, end vi var. Man skal tænke på en helt anden måde. Men altså vi interesserede os heller ikke ret meget for at lave penge. Vi syntes, det var sjovt at lave software, og det er noget andet. De firmaer, der lykkes, de har nogle, som er interesserede i at lave penge, og nogle der er interesserede i at lave software. Og så får man de to ting til at spille sammen på en eller anden måde.

Jesper er lidt af en „skabsfilosof“ – og han synes også, at filosofien er noget sjovere end det at arbejde med software, men der er omvendt ikke så mange, der vil betale en for at lave den slags. Og nu „hygger han sig“ rigtig godt med det andet, siger han.

SAMFUNDSFORSTÅELSE

Jesper kan rimeligvis siges at tilhøre teknologisamfundets vindergruppe, hvis man overordnet skulle se på det, hvilket han da også er fuldt bevidst om. Han ser således også tendenser i samfundet til en form for klassedeling, som er ved at udvikle sig omkring *viden*: De, der kan forstå udviklingen, og som søger indflydelse, klarer sig godt i videnssamfundet, mens der er andre, som bare ikke kan hænge på ræset og falder fra.

Jesper: Jeg sad en dag med min computer i Banegårdscaféen i Vejle og ventede på et tog. Ved bordet ved siden af sad der en arbejdsløs, forhenværende maskinarbejder og drak elefantøl. Så spurgte han mig temmelig tåget, hvad jeg kunne kigge på „den der“. Det var sådan hans formulering på det at stirre ind i den mærkelige, uforståelige skærm. Så forsøgte jeg at forklare ham lidt om det. Han var ikke i stand til at høre ret meget af det, jeg sagde. Nu var han måske også temmelig fuld, og han var ikke rigtig indstillet på at tage information ind. Men han havde et budskab, han skulle aflevere til mig, på den anden side, og det var, at hans fag var blevet totalt umuligt for ham. Fordi da han kom ind i det for 50 år siden, eller hvor meget det nu var, der handlede det om at kunne indstille de pågældende maskiner rigtigt og have en fornemmelse af det fysiske værktøj. Men i dag skal man kunne programmere et CAD-CAM-system² for at udføre de samme funktioner. Han havde ingen som helst chance. Man kunne se det på ham øjeblikkelig. Den mand ville aldrig nogensinde få begyndt, så han var ude af sit job. Og det er selvfølgelig en klassedeling. Dem, der kan følge med, og dem, der ikke kan.

Jesper formulerer ikke eksplicit noget samfundssyn, som baserer sig på en hierarkisk forståelse. Derimod betoner han de nye typer af skel, som ikke er organiseret omkring økonomi og placering i „klassestrukturen“, men derimod fx omkring viden.

POLITISK IDENTITET, POLITIK- OG DEMOKRATIFORSTÅELSE

Jesper er „gammel græsrod“, og han synes, at deltagelse i et demokratisk samfund er en vigtig foreteelse, hvis man kan finde en fornuftig måde at gøre det på. Han har en baggrund som aktiv på 70'ernes og 80'ernes venstrefløj og i politiske modstandsbevægelser, hvilket stadig spiller en stor rolle for hans politiske identitets indre kompas. Han var i 70'erne med til at stifte den lokale afdeling af Folkebevægelsen mod EF i Viborg, hvor han var medlem, indtil han flyttede fra byen.

Jespers største interesse i forhold til politik retter sig, modsat det gennemgående billede af befolkningen, hverken mod den lokale politik eller Folkeetinget, og heller ikke mod politik på EU-niveau. Derimod er han mest interesseret i politik på det helt globale niveau: „Helt derude, hvor man diskuterer, hvordan verdensmarkedet er struktureret, og kan vi få Afrika med ind, i stedet for at bare at hælde ulandshjælp derned“, fortæller han. Den næste prioritet herefter er de nære omgivelser og sådan noget som skolepolitik. Kommunalpolitik har han aldrig interesseret sig ret meget for, Christiansborg-politikken noget mere. Jesper synes grundlæggende, at EU er for småt. Det er et udmærket system, hvis bare det omfattede hele verden, men han synes ikke, det er særligt hensigtsmæssigt at have en „klub for de rige“.

Jesper har siddet i skolebestyrelsen på Virring skole i ca. tre år. Han synes, at en skolebestyrelse kan have en fornuftig funktion indadtil på skolen, fx ved at sørge for, at parterne taler ordentligt sammen, når det „går over gevind, og nogen er i gang med at overfalde hinanden“. Men det er et meget beskedent projekt, erkender han, og han ved ikke, om det er værd at bruge sin tid på. Han er meget delt på dette spørgsmål: Indadtil er funktionen god nok, synes han, men udadtil er der tale om et „pseudodemokrati“. Jesper forklarer, at han har et relativt dårligt forhold til kommunalpolitikere, som ikke opleves som troværdige. Han synes samtidig grundlæggende, at skolebestyrelsen er en underlig konstruktion, idet bestyrelsen for skolen formelt ikke er skolebestyrelsen, men derimod byrådet. Det kommunale selvstyre er udhulet, siger Jesper, fordi det er baseret på retten til at udskrive skatter, og den har kommunerne reelt ikke mere, eftersom „dette på den anden side ville få samfundet til at bryde sammen“. I mangel af indhold i det kommunale selvstyre har man så opfundet de her brugerorganer, der skal sidde og „fedte med et eller andet begrænset område“, som ikke er særlig klart defineret, mener han. Han peger på demokratiske problemer og mener, at der er havnet en del magt i Skanderborg hos borgmesteren og kommunaldirektøren, i forbindelse med at forvaltningen er decentraliseret. „Nu skal alting gå via borgmesteren, så den „flade struktur“, som man kalder det, har den bagside, at byrådsmedlemmerne kommer til at svæve frit i luften“. Det demokratiske kredsløb er delvist kortsluttet, mener han. Jesper siger om kommunalpolitikere, at de er „møgirriterende“, fordi de har brugt alle pengene på at lave fx fortove inde i Skanderborg og et stort flot kulturhus, mens der så er andre ting, „der sejler“, især ældreplejen og skolerne.

Jesper bryder sig ikke rigtigt om de formelle systemer og traditionelle, politiske institutioner. Interessen og engagementet er knyttet til enten det

helt konkrete og nære eller det helt fjerne, især ulandsproblematikker, hvor hans idealer giver bedre mening, og hvor det handler om mennesker, som er i virkelig nød. Som en logisk konsekvens heraf har han kastet sin opmærksomhed på Attac-bevægelsen. Men også her møder han frustrerende oplevelser:

Jesper: Jeg har været til et Attac-møde inde i Århus i Studenternes hus. Det var bare et forberedende møde, og der kom en masse mennesker, men det var et meget mærkeligt møde. Det viste sig, at det var indkaldt af nogen, der hed Internationale socialister. Det synes jeg sådan set ikke, var det helt store problem, nogen skulle jo indkalde det. Men der var mødt nogle folk fra Enhedslisten og fra den århusianske fagbevægelse, og de var meget meget kedede af, at det var de Internationale socialister, der havde indkaldt til det møde. Så de stillede sig nærmest op og syntes, at folk ikke skulle være kommet. Så havde de i øvrigt haft fat i talerne fra den svenske Attac-bevægelse, som skulle være kommet, og havde tilsyneladende overtal dem til at blive væk. Så blev jeg meget, meget træt. Jeg *har* prøvet det der. Jeg har været aktiv i studenterpolitik i en meget sort periode, hvor det eneste, man kunne blive enige om, det var at afskaffe enhver form for orden på, hvad det var, der foregik. Alting gik stort set i opløsning, og jeg orker det ikke en gang til.

For Jesper er det typisk for de aktive på venstrefløjen, at man bekæmper hinanden frem for at tage en fælles beslutning. Alligevel vil han ikke udelukke, at han tager af sted næste gang, der afholdes møde. Det er dog tydeligt, at oplevelsen var skuffende for ham og en ubehagelig mindelse om fortidens venstrefløjspolitiske kultur. „Jeg gider ikke slås om, om det er rimeligt, at Enhedslisten eller Internationale socialister indkalder til mødet. Eller om det er bedst, at det bliver holdt i Stakladen eller i Kongreshuset. Det rager mig“, siger han. Episoden ændrer dog ikke ved, at Attac er et interessant fænomen for ham, fordi det er første gang, der har været et forsøg på at gøre noget ved de verdensomspændende problemer og på at skabe en global politisk offentlighed. Men opgaven er vanskelig, erkender han, for „vi taler ikke det samme politiske sprog i denne verden“.

Jesper har svært ved at identificere sig med de politiske partier. Han er ikke den loyale partisoldat og har aldrig kunnet finde ud af at være medlem af et parti. „Det er aldrig lykkedes mig at komme igennem et partiprogram uden at opdage tre punkter, som jeg ikke var enig i. Hvis du melder dig ind i sådan en forening, så skal du stille op og forsvare det“, siger han. Han har i det hele taget svært ved at påtage sig et helt værdisæt. „Det, jeg søger hos politikerne,

er den måde, jeg selv tænker på“. Man kan således ikke bare påtage sig en „færdig“ politisk identitet, er Jespers ræsonnement.

Jesper: Jeg har en skræk for at komme til at slæbe rundt på sådan et eller andet stort apparat af holdninger, som jeg hele tiden skal forholde mig til. Så vedtager de et eller andet nyt i hovedbestyrelsen, og så skal man forholde sig til det. Ligesom kommunisterne, der under krigen først skulle gå ind for Tyskland, og bagefter skulle de være imod. Det vendte to-tre gange på en tallerken, alt efter hvordan partilinjen i Moskva nu var, og hvem der havde overfaldet hvem sidst. Sådan kan man jo ikke tænke, det er jo ikke tankevirkosmhed.

Jesper kan hævdes at inkarnere, hvad Giddens (1991) betegner som en senmoderne, refleksiv identitet, ligesom han er kendetegnet af, hvad Inglehart (1997) har kaldt „postmaterielle“ værdier. Han er reflekteret, engageret, og han vægrer sig ved at skulle ikklædes et bestemt partis sæt af nedskrevne og præfabrikerede værdier og tanker. Politik handler ikke nødvendigvis om at være enig, men om at udveksle tanker og holdninger, mener han. Tidligere skulle man helst have en fælles sag for at kunne diskutere sammen. Sådan er det ikke i dag. Det hele behøver ikke at blive udtrykt i firkantede, udenadlærte paroler. Han har også svært ved at forholde sig til folk, der bare har „overtaget“ et værdisæt, hvad enten dette er konservativt eller socialistisk. For ham er de eviggyldige sandheders tid passé, jf. hans vægring over for fremfærden hos venstreflojsaktivisterne. Loyale partimedlemmer og topstyrede politiske partier inkarnerer alt, hvad han ikke selv repræsenterer. Han fornægter alt det stivnede, bureaukratiske og dogmatiske. Partitilknytning er således selve modsætningen og antitesen til senmoderne identitet. Identitet kan ikke påklistres i denne forståelse. Den må være fri og ubunden, da den ellers udgør præcis det modsatte af *refleksivitet*. Derfor fravælger Jesper også partierne, men fastholder et aktivt engagement (jf. også Goul Andersen & Hoff, 2001: kap. 4).

Tilsvarende hylder han pluralisme og deltagelsesdemokratiske idealer, og han ser borgernes fælles engagement i sociale og politiske aktiviteter som en naturlig ting. Hvor Jesper tidligere var klassisk græsrod og modstander af systemet, så ser han i dag ingen forudbestemte modstandere eller fjender i det politiske rum. Jesper spiller også gerne sammen med autoriteterne. Han har ikke nogen dikotom relation til myndighederne. Han indgår i dialog med både politikere og myndigheder, som fx i skolebestyrelsesarbejdet, men han forventer omvendt også at blive lyttet til og taget alvorligt. Fra sin

uddannelse og fra sit arbejdsliv henter Jesper, som vi skal se, to forskellige elementer: dels it-identiteten („programmøren“), dels universitetsidentiteten („filosoffen“). Der er ingen tvivl om, at den sidstnævnte slår stærkt igennem i hans identitet, især i hans forhold til politikere og det politiske system. Jesper er en „sand“ intellektuel, og hvis man skulle sætte tingene lidt på spidsen, kunne man hævde, at de intellektuelle og vidensbaserede egenskaber her tenderer imod en grad af kynisme: Jespers viden er afsættet for hans fundamentale sikkerhed og orientering i tilværelsen, og denne er overlegen i forhold til den type „viden“, som findes i et ideologisk (og dogmatisk) politisk parti. Møder med byrådet og de lokale politikere bekræfter ham i hans forståelse af de „professionelles“ niveau af viden, indsigt og kompetence: „De er jo lige så forvirrede som os“, konkluderer han om politikerne. I den forstand bliver viden også til et billede af magt hos Jesper. Politikerne er nærmest sådan lidt smådumme. Han har stor tillid til egen formåen, og han udviser stor politisk selvtillid. Det er dog også her, at tendensen til kynisme titter frem, fordi denne attitude til forveksling kommer til at minde om en „hvad sagde jeg“-positur, i form af en næsten lidt ophøjet og bedrevidende tilgang til andetheden: Politikerne eller myndighederne er flinke nok, men også lidt ubehjælpssomme – de repræsenterer „de andre“ – ikke „os“. Også selv om det kan siges at være forholdsvist alment, at „politikere ikke er for kloge“.

På den anden side har Jesper svært ved at identificere sig med de „traditionelle“ græsrodde på venstrefløjen. Han er måske nok en antiautoritær og autonomisøgende type, men han er ikke en *modstandsidentitet* med tilhørende fjendebilleder. Selv om han er gammel venstreorienteret, og selv om han tiltrækkes af Attac, så kan han ikke helt se Attac-bevægelsen som et holdbart projekt for ham, og derfor er han samtidig nødt til at distancere sig herfra. Han kan således ikke identificere sig med den *konkrete* virkelighed i form af fraktionsstridigheder, som han møder: „Jeg orker ikke“, siger han. Han kan godt lide Attac som ide, men ikke som praktisk realitet. Jesper er, bl.a. via sit daglige arbejde, vant til, at systemerne skal fungere. Derfor orienteres han væk fra de travestier, han møder her. De demokratiske processer og de politiske og institutionelle rammer skal virke smidigt. Der er ikke plads til, at tingene bryder ned og går i sort, fordi de blokeres af dogmatiske stivstikkere og bagstræbere. Systemet skal køre, og Attacs politiske ledelse bliver her et billede på et ineffektivt og besværligt apparat, hvor kvælningdøden langsomt, men sikkert indtræffer før eller siden, fordi nytænkning blokeres af vanetænkning og firkantet dogmatisme.

Jespers politiske identitet kan derfor siges at være trængt eller at befinde sig i lidt af et tomrum, fordi hverken græsrodderne og aktivisterne („fra neden“) eller partierne og det politisk-administrative system („fra oven“) er i stand til at matche eller tilfredsstillende hans intellektuelle fordringer. Jesper er her antageligt lidt splittet mellem sin dobbelte tendens til kynisme og idealisme, som giver sig udslag i politisk hjemløshed og uindløselige fordringer til det politiske liv. Han oplever således et skisma mellem idealismen og den „store“ politik („vi må gøre noget ved forholdene“) og så den konkrete „amatørpolitik“ i Attac („de kan jo ikke engang finde ud af det“). Og han gider ikke rigtigt det praktiske.

Kynismen og idealismen (som to sider af samme sag) er dels en følge af det umulige i at finde et konkret sted at udøve den form for politisk arbejde, der interesserer ham – dels en årsag til denne umulighed. Der er her tale om et demokratisk paradoks. Jesper forklarer dette således, at mens de knap så idealistiske, men mere hårdhudede (eller direkte „professionelle“) politikertyper bemægtiger sig scenen, så sidder der en voksende gruppe ude på sidelinjen og „orker ikke“ deltage i spillet, fordi de opfatter det som for dumt og primitivt. Konsekvensen er, at afgørelser med gyldighed for samfundet og fællesskabet træffes af dem, der nu engang kan „holde lugten i bageriet ud“, og som måske netop af den grund er de mindst egnede til at gøre det, siger han. Der ligger en latent magt- og demokratiforståelse hos Jesper her, idet det for ham at se ikke er de rigtige eller de bedst egnede, som sidder på posterne i det politiske liv. Politik er blevet et område, som de fleste mennesker flygter fra, og det gør demokratiet til et tvivlsomt forehavende, mener han. Han ser en spænding mellem den teoretiske bekendelse til demokratiet („folkestyret“) som ide og den manglende vilje til at deltage i dets modsigelsesfyldte og besværlige praksis. Den spænding er han selvfølgelig ikke alene om, den er snarere blevet en „folkesygdom“, siger han, og understreger dermed det grundlæggende dilemma: Han vil så gerne deltage og bidrage til en bedre verden, men han orker på den anden side ikke.

M A G T F O R S T Å E L S E

Jesper kan sagtens pege på enkelte personer eller konkrete grupper, som han mener har magt, fx borgmesteren og kommunaldirektøren på det lokale plan, eller djøf'erne på det samfundsmæssige plan. Han synes, at den sidstnævnte gruppe har stor magt i samfundet. Det ligger i djøf'ernes uddannelse og faglige kultur at sidde på centrale stillinger rundt omkring, siger han

og demonstrerer her et behov for at distancere sig fra djøf-kulturen og dermed indirekte fra sin egen „stand“, nemlig den akademiske. „Djøfisering“ var imidlertid meget oppe i debatten omkring interviewtidspunktet og kan rimeligvis betragtes som lidt af en „døgnflue“ hos Jesper. Derimod kommer et centralt aspekt i hans magt- og politikforståelse her frem:

Jesper: De her stammefighter mellem forskellige faggrupper, territorieafpissningskonkurrencer rundt omkring i systemet, også i universitetsverdenen, det synes jeg egentlig i høj grad handler om afmagt. Fordi det, der sker med universitetet, er, at man kommer til at bruge sin tid på det i stedet for det, man egentlig skulle lave. Og der sker det, at systemet kommer til at favorisere dem, der er gode til det med albuer, mens dem der sætter sig ned i et hjørne og forsker i ti år, jamen toget er jo kørt, længe inden de får rejst sig. Så jamen, magt over hvad? Magt over de væsentlige politiske spørgsmål? Det er det jo i hvert fald ikke.

Mere end det siger noget om Jespers syn på djøf'ere og akademikere eller andre konkrete grupper og aktører i samfundet, så siger dette udsagn måske noget generelt om hans forhold til magt: Han bryder sig ikke om „slagsmålene“, og han distancerer sig her fra det konkrete og fra interne magtkampe. Det er primitivt og det fungerer ikke, mener han. Helt grundlæggende i forhold til den samfundsmæssige magt synes Jesper at opleve magten som *diffus*. Han tror ikke, der er nogen, der „siddet med den“. Magten kan som sådan ikke lokaliseres, og derfor kan man heller ikke tale om, at det fx er mediernes, som har magten, siger Jesper. Mediernes samfundsmæssige rolle og position afhænger derimod først og fremmest af, om de er i stand til at stille nogle interessante informationer til rådighed. Han mener således ikke, at der er særlig meget magt i at gentage den „mølle“, der kører i forvejen. Når TV2 sender Lykkehjulet, så falder folk selvfølgelig i søvn foran det. Men hvis ikke de var faldet i søvn foran Lykkehjulet, så var de nok faldet i søvn foran noget andet, siger han. Jesper tror fx ikke, at dette medvirker til at passivisere befolkningen i nogen væsentlig grad.

Magten er ikke nogle bestemte steder – den er lidt hist og lidt her, og i virkeligheden, synes han, ligger magten især i den inert, som er viklet ind i systemer. Politikerne bestemmer fx kun inden for nogle snævre rammer, som er bestemt af den økonomiske situation og forvaltningspraksis. Magten er for Jesper gennemgående i systemerne, i tråd med klassisk venstrefløjsopfattelse. Der er i hans magtforståelse tilsyneladende to kildeudspring: nemlig dels økonomiske strukturer, dels politiske og bureaukratiske strukturer. I

forhold til det nære plan eller den „lille“ politik kan han let udpege nogle synlige og konkrete grupper eller aktører med magt (fx borgmesteren og kommunaldirektøren), men i relation til de fjernere horisonter er magten mere diffus. Han kan imidlertid let trække essensen ud af denne antagelse: nemlig at politikerne har ingen eller kun stærkt begrænset magt. Hans overordnede synspunkt er, at økonomien styrer politikken, i stedet for at politikerne styrer økonomien. Således kan de, der sidder på den centrale pengekasse på Christiansborg, ikke bare beslutte at gå tilbage til en politik med stor gældsætning, forklarer han. Det ville give nogle kolossale problemer i forhold til EU. Dertil kommer forhold, som at der fx pludselig kan gå spekulationskrise i valutamarkedene, fordi investorerne er blevet nervøse. Det er imidlertid for Jesper ikke sådan, at der sidder en overinvestor et eller andet sted og bestemmer. Det er ikke George Soros, som afgør, hvordan markederne opfører sig, siger han – men disse markeder sætter nogle rammer, og de styrer mindst lige så meget politikken som omvendt, hvilket for Jesper også er et udtryk for inert. Handlingsrummene er stort set udfyldt af nogle givne betingelser, som sætter ganske snævre rammer for, hvad beslutningstagere og aktører kan vælge og beslutte inden for, mener han. Magten ligger i nogle overordnede strukturer, og det er pengene, som styrer politikken. Sådanne faktorer gør det vanskeligt for Jesper samtidig at se mulighederne for at gøre noget andet end det, som ligger i systemernes egen logik. Systemer er konstrueret af en historisk proces, hvilket gør det svært at lave store ændringer. Folk tør ikke pille ved noget, for så falder det hele fra hinanden, siger han. Det handler om *tillid*: tillid til pengesystemet, til aktiemarkeder og så videre. Alt dette er imidlertid *konstruktioner*, påpeger han – „der er ikke nogen som helst naturlov, der siger, at tingene skal se ud på denne måde“. Derfor går han også og filosoferer over mulige alternativer til den nuværende situation, hvor de menneskelige, økonomiske og politiske handlerum er fastlåste. Man kan her ligefrem tale om, at det er en ny, global markedsstrategi, som Jesper arbejder på at udvikle:

Jesper: Det, jeg går og sysler med lige i øjeblikket, det er *markedsbegrebet*. Så vidt jeg kan se, så er der utrolig mange ting, der er kørt fast omkring vores opfattelser af, hvad et marked er. Enten så opfatter vi det som sådan et uproblematisk medium – det frie marked, så gælder det bare om at slippe markedskræfterne løs og lade det hele køre i højeste gear. Det er den ene fortolkning. Den anden det er så spejlbilledet, som er, at alt hvad der har med markedet at gøre, det er det onde. Vi skal have statslig regulering ind, fordi ellers så er det junglelov. Det er de to klassiske fortolkninger:

den liberalistiske og den socialistiske. Dem hænger vi stadigvæk fast i. Markedet er egentlig et *distributionssystem* i stedet for enten Vor Herre eller Fanden. Det er en måde at få fordelt varer, kapital og arbejde på.

Markedet er for Jesper grundlæggende at forstå som en teknologi og et instrument. Men det er samtidig en farlig teknologi. I øjeblikket kan sydafrikanerne fx ikke komme i gang med at bekæmpe deres aids-epidemi, fordi markedslogikken er imod dem, argumenterer han. „Så må man spørge sig, hvor er det, vi ikke har tænkt dybt nok? Skal vi ikke have konstrueret et andet marked, hvor det kan lade sig gøre at få bekæmpet aids“? Jesper er meget optaget af fordelingsproblemer. Han mener, at der må skabes en global debat, så der kan gøres noget ved problemerne. Men det er et stort projekt, erkender han, og man lander let i en meget *dikotomisk* forståelse i forhold til markedsbegrebet, hvor det er kapitalen, der er de „dumme“, og det er græsrødderne, der er de „gode“. På den ene side er der dem, som synes, at vi kan ikke få marked nok, og at vi skal hele tiden inddrage nye sider af tilværelsen i markedet, siger Jesper. Og så er der det modsatte synspunkt, at det er markedet, der er problemet, og at vi skal planlægge os ud af problemerne. Og begge synspunkter er urealistiske. Det kræver en realistisk model at få løst fattigdomsproblemet og at få den globale økonomi til at fungere, og det sker hverken via den frådende frihandel eller plansystemer, mener han.

Jesper: Vi mangler simpelthen at se tingene med den rigtige optik. Det er, fordi vi ikke ved, hvordan vi ellers skal få distribueret. Sagen er jo, at markedet er en ufattelig smart måde at håndtere en masse distributionsproblemer på, fordi tingene passer sig selv. Hvis man kan få noget organiseret som et velfungerende marked, så behøver man ikke at vedtage hvert halve år, hvad der skal gøres, fordi så kører det. Omvendt så kan man ikke bare regne med, at markedet faktisk også gør det, man politisk set måtte ønske. Hvis den her markedsteknologi, som er skide smart, den skal fungere effektivt, så skal vi ind og skruer på det og få den til at gøre det, som vi politisk er interesseret i.

Fordelingsproblematikken var også grunden til, at Jesper begyndte at interessere sig for Attac. Hvis verdensmarkedet fungerer således, at de afrikanske lande ikke kan komme af med deres varer, så må det laves om, siger han. Problemet er, at vi ikke har ressourcerne til at kontrollere hvert eneste vognlæs hvede og se, hvor det ender. Derfor er det smart, hvis markedsmekanismen kan sørge for at styre de rigtige steder hen, mener han. „Venstrefløjens alter-

native økonomiske systemer brød sammen og viste sig ikke at kunne holde. Omvendt så fungerer markedet heller ikke tilfredsstillende. Historisk set er der bare ingen bud på noget bedre“, siger Jesper. Egentlig ser Jesper EU som et forsøg på at skabe en udvikling ved at ændre på markedets strukturer. Problemet med EU er dog for ham at se, at det som andre systemer i denne verden er vokset mere eller mindre *akavet* op. Det er også det, der grundlæggende er galt med magten. Der er aldrig nogen, der har besluttet sig for, hvor den skulle være. Den „diffunderer“ rundt i systemer, som er vokset op af sig selv, siger han.

Jesper lancerer her en grundlæggende forståelse til magt og samfundsmæssige og politiske systemer: De er „naturgroede“ og lider under den fundamentale svaghed, at de er at forstå som resultat af mere eller mindre tilfældige udviklinger. De er ikke udtænkte og designede, og de fungerer derfor ikke som „logiske“ eller „rigtige“ styresystemer. De er tværtimod vokset frem ved hjælp af knopskydninger og som delvise vildskud – ikke som rationelle eller planlagte processer, hvor man arbejder hen imod et endemål. Tværtimod – politik og magt er kendetegnet af det arbitrære, det irrationelle osv., og de forskellige delsystemer er mere optaget af deres egen overlevelse og snævre hensyn end af de overordnede helhedsinteresser. Derfor er der brug for nye løsninger, mener Jesper. Vi må gennemtænke tingene, og vi må forsøge at udtænke systemer, som kan bidrage med mere velfærd til flere, end tilfældet er i dag. Systemet må så at sige „opgraderes“. Koblingen til it-verdenen er her oplagt. Jesper har som bekendt sin daglige gang i it-branchen, hvor store, multinationale softwareproducenter dominerer markedet og er utroligt effektive til at udbrede bestemte systemer og dermed opfatter sig af, hvordan denne verden skal se ud. „Lige præcis it-branchen er dog ret sjov“, fortæller Jesper, „fordi den største konkurrent til Microsoft er et non-profit foretagende, der hedder ‘GNU’, som er en græsrodsbevægelse af programmører. En del af dette ‘open source’-netværk udgøres af edb-styresystemet *Linux*“. Linux er et projekt, som er defineret på den måde, at der ingen licensindtægter er. Det fungerer således, at for at få lov til at udvikle på det så forpligter man sig til at stille, hvad man har lavet, til rådighed for alle. Microsoft har selvfølgelig brugt en masse tid på at forsøge at finde ud af, hvordan man kan nedkæmpe det, siger Jesper. Det kan bare ikke lade sig gøre, fordi der er ikke nogen, der ejer systemet. Linux-projektet er fuldstændig anarkistisk, forklarer han: „Der er nogle folk, som har sat sig sammen og har lavet det, fordi de synes, det var vigtigt at få det gjort. Det er lige ud af Kropotkins lærebøger – det er anarkisme, når det er bedst“.

I forhold til verdensmarkedet kan „Linux“ her fungere som en slags „analogi“ eller en begrebsmæssig forskydning samt en metafor for global samfundsmæssige styring, som hverken symboliserer hensynet til *markedskræfterne* eller stive og ineffektive *centralstatslige styresystemer*. Linux-projektet fungerer således som en verdensomspændende anarkistisk Kooperation, som formår at sameksistere forholdvis uproblematisk med både markeds-kapitalisme og statsmagt. I relation til det globale fordelingsystem gælder det tilsvarende om at opfinde „best of both worlds“ og ikke bare en „tredje vej“, som lander som et spiseligt kompromis mellem to gensidigt uforenelige størrelser, men derimod som en selvstændig og *gennemtænkt løsning*, som i sig selv er kvalitativt bedre. Kunsten er i denne forestilling at forene markedets *effektivitet* med det statslige fællesskabs mulighed for at tilgodese *retfærdighed*. Denne „løsning“ kunne således – med lidt god vilje – sammenlignes med en art „*styresystem*“, analogt til computer-verdenens styresystemer. „Hvis markedet i den forstand kommer til at fungere bedre“, siger Jesper, „så vil det ikke være, fordi nogen reparerer en ‘softwarefejl’ i det, men fordi vi ændrer holdning til det og påtager os det konstante arbejde at *få det til at fungere*“.

I denne terminologi mikses således nogle af de dominerende forestillinger, som Jesper kender fra sit nære liv, og de to store emneområder, som han beskæftiger sig med. I forestillingen om et nyt samfundsmæssigt fordelingsprincip henter han inspiration fra to vidt forskellige verdener og kontekster. Fra it-verdenen hentes metaforerne og ideen om teknologisk innovation, og fra filosofien og den klassiske tænkning hentes forestillingen om visdom, lighed og retfærdighed. Linux er for Jesper overlegent i en it-sammenhæng. Og inspireret heraf forsøger han i klassisk, filosofisk ånd at udtænke et *system* eller en løsning, som kunne implementeres i en samfundsmæssig kontekst og gøre en ende på nogle af denne verdens kvaler og fundamentale politiske og økonomiske paradokser (fx paradokset mellem markedets tendens til ulige fordeling og plansystemers tendens til ineffektivitet).

KONKLUSION

Jesper drømmer om en bedre verden, og den indre, grublende filosof og venstrefløjsaktivist i ham kan slet ikke lade være med at tænke stort og kompliceret. Han er fascineret af tingenes iboende kompleksitet og er fokuseret på mulige (tekniske eller filosofiske) løsninger på problemer. Han lever i en „systemverden“ befolket af eksperter. Til daglig laver Jesper

finansstyringssystemer til virksomheder, og hans interesse for at lave et bedre „styresystem“ ud af markedet, hvor han overfører begreber og metaforer fra „det nære“ til det globale og storpolitiske, kan i høj grad kaldes for „big scale“-værdistyring.³ Jesper funderer sig på ekspertviden og ekspert-systemer – og han er selv en ekspert. Han lever i mange henseender i en verden, som er mere medieret end konkret. Hans egne fornemmelser af urimelighed og uretfærdighed er heller ikke drevet af en praktisk bevidsthed og konkrete erfaringer. Det er ikke et personligt, politisk og emancipatorisk projekt for ham. Der er snarere tale om, at det er universelle værdier og politik „på vegne af andre“, som primært driver ham. Og dette får ham til at søge efter „bedre systemer“ til erstatning for de gamle. Både den indre filosof og den indre it-mand i Jesper kan ses i disse forestillinger. Et eller andet må der jo gøres.

Jesper er langt fra inkarnationen af en datalogiseret og verdensfjern teknofreak, som ikke kan gøre sig forståelig på andre sprog end de gulte koder af digitale nuller og ettaller, som computerens univers er bygget på. Han er ikke en indadvendt type, som afskærer sig fra omverdenen og begraver sig i teknikaliteter. Han har filosofens grundlæggende natur, og han har et stort human og samfundsmæssigt engagement. Han ønsker at *forbedre* verden – han vil ændre systemerne og bekæmpe uretfærdigheden. I den forstand er Jesper et udpræget politisk menneske. I en anden betydning er han imidlertid alt andet. Han kan ikke lide magt, og han distancerer sig også i et vist mål fra politikere og systemets mænd. Han ser i den verden en form for andet-hed: Det er de inkompetente, de dogmatiske, de magtsyge, de bureaukratiske osv. Disse stilles over for hans „vi“: de refleksive, de kompetente, de innovative, de lærde osv. I det omfang der overhovedet eksisterer os/dem-modstillinger i hans univers, er de i høj grad centreret omkring *viden og færdigheder*. Han har således her noget, de andre ikke har, tilmed i en form, som i høj grad efterspørges i tiden. Han repræsenterer det „nye“, som forener teknologi og visdom/politik. Jesper er ikke til formelle, politiske systemer, men symboliserer derimod det innovative – modsat det rigide og dogmatiske. Han er i sin selvpfattelse mere oprigtig end de modparter, som han stilles over for i sin dagligdag: fx de „irriterende“ politikere eller de stive interesseorganisationer og fagforeninger (fx KL og BUPL, som han oplever i skolebestyrelsesarbejdet), hvis standardiserede tænkning blokerer for smidige og fornuftige løsninger.

Jespers manifeste magtforståelse tager afsæt i, at magten er *i* systemerne – ikke kun som resultat af bestemte aktørers kalkulatoriske eller konspirato-

riske magtfordrejning – men fordi systemerne besidder en egenlogik, som ikke lader sig knægte, og som pr. automatik leder til bestemte strukturer og bestemte resultater. Derfor er magten svær at ændre på, og i den forstand får den magten over os. Det er dog ikke kun en „magt over“-forståelse, som kendetegner ham. Han er i høj grad også bevidst om sine egne magtressourcer („magt til“) – og vil gerne bruge dem. Han er en myndiggjort aktør. En vis kynisme besidder han som nævnt også. Dette perspektiv leder i et vist omfang Jesper til at se demokrati og magtstrukturer som ikke blot diffuse, men også besværlige, irrationelle og imperfekte. Kategorierne politik og magt skal genrejses via forbedrede systemer. For Jesper skal systemerne dog blot tilvejebringe det basale. Det er nemlig i anarkiet, at vi realiserer os selv. Fra hverdagens begreber og sammenhænge hentes styresystems-analogien, som er inspiration for, hvordan tingene i den ‘store verden’ kunne bedres. Dette er nok i det hele taget eksemplarisk for, hvordan vore (magt)forestillinger ofte er præget af grundlæggende opfattelser eller begreber i vores nære verden.

Jespers tankegang trækker således på (it-)metaforer, fx i hans insisteren på at nytænke og „optimere“ markedet. Noget tilsvarende kan siges at gælde for demokratiet. Det skal fornys hele tiden, ligesom når man bager brød, for at bruge Jespers egen metafor: „Hvis man holder op med at bage, så er der ikke mere brød og heller ikke mere demokrati. Måske er det karakteristisk for min generation“, siger han, „at vi ikke gider bage, fordi vi ikke bryder os om lugten i bageriet“. Jesper kan grundlæggende ikke lide dikotomier – de repræsenterer en alt for firkantet form for tænkning for ham. Der er således ingen deciderede fjendebilleder i hans univers. Han har en overvejende pluralistisk samfundsforståelse.

Jesper bekender sig som platoniker, hvad magt angår. Han bryder sig ikke om magtkampe eller den „rå“ magt. Det får systemet til at gå ned. Jesper søger ikke magten. Magt har her karakter af et „nødvendigt onde“, som kan være en forudsætning for at realisere nogle højere rangerende værdier. På det manifeste plan er magten „diffus“ hos Jesper. På det latente plan distancerer han sig fra magtudfoldelse – hvad enten denne foregår på Attac-møder, i skolebestyrelsen, blandt lokalpolitikere, eller når det gælder den magt, som ligger i markedets eller plansystemernes principper for fordeling af værdier. Magten ville ligge bedst hos dem, som ikke vil have den, hvis det kunne lade sig gøre, siger han.

NOTER

- 1 Enterprise Resource Planning.
- 2 Computer Aided Design, Computer Aided Manufacturing.
- 3 Argumentet er således her, at der hentes ord og metaforer fra den „nære“ erfaringsverden, uden at denne kan siges at strukturere deres dybere forståelser af verden.

LISBETH BEGRUP: MAGTEN TILHØRER OVERDANMARK

INDLEDNING

Lisbeth Begtrup er 41 år gammel. Hun bor i parcelhus i Hinnerup, er gift og har en datter på 12 år. Lisbeth er tidligere sygehjælper, men er i dag førtidspensionist på grund af en arbejdsskade. Hun læser HF-fag på VUC i Hadsten, og det giver hende noget at gå op i frem for bare at gå hjemme, siger hun. Hun vil gerne ud og virke for ikke at gå i stå.

DET NÆRE

Lisbeth var oprindeligt sygehjælper på et lokalcenter i Århus inden for ældreplejen. Det var et job, hun var meget glad for. Hun startede med arbejdet i '88, men fik så skaden i '90. Først i '94 opdagede man, hvor galt det egentlig stod til, fortæller Lisbeth, og der gik helt indtil '98, før hun fik bevilget førtidspension. Det uheld, som ledte til hendes skade, skete, da hun havde en patient, som skulle mades på gulvet, og som pludselig slog ud med armen, hvorved Lisbeth faldt bagover og fik et knæk i ryggen. Hun ville egentlig ikke anmelde det, men sikkerhedsrepræsentanten kom og sagde, at det skulle indberettes som en arbejdsskade.

Den efterfølgende periode var præget af dels operationer, dels sagsbehandling – det kørte frem og tilbage, fortæller Lisbeth. Efter en operation skulle der gå et år, før situationen i ryggen var blevet stationær, og før der kunne laves en vurdering. Der kom så flere operationer til, og det hele endte med, at hun kom på efterbehandlingshjem på Hammel fysiurgiske hospital, hvor lægerne fandt ud af, at der ikke var mere at gøre. Der var ødelagt andre ting end bare ryggen. Lisbeth beskriver forløbet som en „barsk omgang“, og det er tydeligt, at oplevelsen fylder meget i hendes bevidsthed. I behandlingsforløbet var Lisbeth på sygedagpenge, og hun beretter om langvarige forhandlinger med „systemet“ – dvs. med myndighederne og med de lægefaglige eksperter:

Lisbeth: De har jo deres love og paragraffer, ikke også, og de er selvfølgelig svære at rykke ved. Jeg stod jo som enkeltperson. Jeg kunne egentlig godt have fået noget hjælp enten ved en advokat eller sådan noget, men jeg følte, at det var min krop, og derfor den, der bedst kunne tale for mig selv. Altså alt det med arbejdsprøvninger, det har jeg ikke været igennem. Man kan sige, jeg passede nok ind i en eller anden kasse: „Hun har været det der igennem og har været hos så mange forskellige speciallæger, og de har alle sammen sagt: Jamen situationen er, som den er“. Men, altså, det var barskt psykisk.

I det overstående citat ses allerede konturerne af den vigtigste dikotomi i Lisbeths tilværelse: nemlig sammenstødet mellem enkeltindividet og autoritetssystemerne, herunder modsætningen mellem hendes egen praktiske bevidsthed og den systemverden og de eksperter, som træffer de afgørelser, som har afgørende konsekvenser for hendes liv. I det følgende skal dette sammenstød udfoldes nærmere.

P R A K T I S K B E V I D S T H E D

Lisbeth har tydeligvis en oplevelse af som individ at være konfronteret af et „ekspertsystem“ i form af læger og myndigheder, i hvis hænder hendes skæbne ligger. I første omgang gælder dette lægerne, som er en svær instans at „flytte på“, som hun siger, med henvisning til at der gik meget lang tid, før de ville høre på hendes forklaringer. „De havde jo magten over mig“, siger Lisbeth, „for der gik fire år, før de overhovedet ville scanne mig“. Lægerne kunne ikke sætte en klar diagnose på arbejdsskaden, men de kunne helt bestemt sige, at det i hvert fald ikke var en diskusprolaps. Pludselig en dag kunne Lisbeth hverken gå eller stå, og hun blev indlagt. Langt om længe ville lægerne nu gennemføre en scanning, fortæller hun, men da var det gået galt. Hvis de havde grebet ind tidligere, så havde følgeskaderne ikke været der. Der havde været trykket på nervespidserne så lang tid, at flere ting var blevet ødelagt, fordi man kom for sent i gang, beretter hun. Herefter fik Lisbeth bevilget førtidspension, hvilket hun imidlertid heller ikke oplevede at have den store indflydelse på:

Lisbeth: Jeg havde det egentlig sådan, at jeg ville ikke have den. Altså jeg ville ikke erkende, at situationen var, som den var. På et tidspunkt bliver jeg så kaldt ned på kommunen, og så siger de, at nu skal der søges førtidspension. Så siger jeg, at det vil jeg simpelthen ikke, og så kørte det bare. Altså den gik bare igennem. Så der var det kommunen, der havde magten

over mig, jeg kunne ligesom ikke selv bestemme mere. Jeg fik valget, at enten så kunne jeg søge førtidspension, eller også så kunne jeg blive bistandsklient. Og det var jo meget svært at stå med det valg.

Igen illustrerer Lisbeth her oplevelsen af at blive overmandet af et ekspertsystem, som via sin autoritet er i stand til at udøve magt over hende. Hun anfører implicit oplevelsen af afmagt og umyndiggørelse samt følelsen af ikke at have indflydelse på sin egen situation og på de afgørelser, der bestemmer hendes liv og hendes fremtid.

I og med at Lisbeths sag vedrører en arbejdsskade, så har hun via sagsbehandlingen været i kontakt med forskellige offentlige instanser som fx arbejdsskadestyrelse, ankenævn og socialforvaltning, og det har været barskt, siger hun. Dels fordi hun hele tiden skulle afvente, at situationen omkring rygskaden stabiliserede sig, hvilket gjorde det vanskeligt at komme igennem til myndighederne eller „time“ sine kontakter. Dels fordi hun fik at vide, at „loven siger sådan og sådan“, alt imens hun selv følte, at hun blev puttet ind i en bestemt kategori og dybest set slet ikke ønskede at blive pensionist. Hun følte sig delvist tvunget til at skulle søge førtidspensionen.

Alt i alt bærer Lisbeth således rundt på en oplevelse af at have været konfronteret af et tungt bureaukratisk apparat eller af nogle velfærdsstatslige institutioner, som forsøger at putte klienten ind i fastlagte kasser, hvor det er svært at finde sig til rette eller gøre sine synspunkter gældende.

I det daglige forsøger Lisbeth at udfylde rollen som mor og hustru. Det fylder meget, siger hun, og hendes fritid er især meget organiseret i forhold til datterens aktiviteter.

Lisbeth: Jeg render til en masse møder. Jeg følger hende i alt: Sport og skole og forældreråd og jamen, hvad der ellers er. Hun spiller håndbold og træner så to gange om ugen og spiller kampe i weekenden, og der er jeg fast tilskuer. Og jeg er også fast, hvis de skal køres et eller andet sted hen. Jeg har siddet i forældrerådet i skolefritidsordningen. Derved har jeg haft en masse beslutningsprocesser omkring, at SFO'en skulle indlægges under ungdomsskolen. Det har faktisk været spændende at være med i.

Lisbeth har meget fritid, og hun bruger det meste af sin tid på familien. Hun er socialt aktiv, og hun er ikke bange for at tage en tårn med praktiske gøremål. Hun er heller ikke fremmed over for at skulle deltage som forældrerepræsentant i skolefritidsordningen og herigennem stå over for

repræsentanter fra forvaltningen (eller „systemet“), men hendes afsæt er funderet i den nære livsverden og er ikke „dogmatisk“ eller ideologisk funderet.

NN: Hvad laver I om aftenen, når I har spist og fået ryddet op efter maden?

Lisbeth: Så snakker vi og hygger os. Vi har altid tændt for fjernsynet, men ikke at det kører, fra vi sætter os, til vi går i seng, det gør det ikke. Vi går en tur – nej, det er egentlig ikke så tit til hverdag, men vi tager en gang imellem i biografen. Vi tager også en tur i Musikhuset. Om sommeren camperer vi.

Lisbeth udfolder gennemgående en praktisk bevidsthed med afsæt i livsverdenen, og hendes omdrejningspunkt er de nære og hjemlige sysler.

SAMFUNDSFORSTÅElsen

Lisbeth synes, at samfundsudviklingen går for hurtigt, og at flere og flere mennesker som en konsekvens heraf må stå „af ræset“. Hun fortæller, at hun selv stort set er „stået af“ i forhold til den teknologiske udvikling:

Lisbeth: Der skal du spørge min mand i stedet for. Det er ham, der tager sig af de ting hjemme hos os. Han skriver på computer, og det er ham med alle de der mobiltelefoner og jamen, jeg kan slet ikke følge med. Der må jeg sige, der er nok heller ikke viljen. Jeg synes, det går for stærkt, og hvis vi nu går ind i forskning, der synes jeg, det går alt for stærkt. Altså der forsker man bare for at opnå noget anerkendelse. De glemmer at tænke på de der genetiske ting.

Lisbeth „står af“ over for mange af de nye tiltag og opfindelser. Hun tror ikke på, at udviklingen nødvendigvis leder til fremskridt. Hun tror heller ikke på, at der fx udelukkende forskes til gavn for menneskeheden. Udviklingen styres derimod af hensyn til profit og personlig status og ikke af almenvællets interesser. Der ses gennemgående en udpræget mistro til abstrakte systemer, teknologi og ekspertviden. Hun nærer især mistillid til medicinalindustriens store koncerner og oplever et samfund, som præges af teknologiske risici.

POLITISK ENGAGEMENT, IDENTITET OG KOMPETENCE

Lisbeth har aldrig været politisk aktiv (bortset fra sit tidligere engagement i SFO'en). Hun har aldrig været medlem af partier, og hun er heller ikke medlem af foreninger. Engagementet er mest knyttet til familien. Hun ser tv-avis hver aften, og hun interesserer sig for politik og for samfundet – „jeg er ikke holdningsløs“, siger hun. Dog følger hun kun lidt med i lokalpolitik via de lokale ugeblade og lignende. Lisbeth har aldrig prøvet at skrive et brev til kommunen eller til en politiker, fx til borgmesteren. „Jeg tror, det hænger sammen med ens opvækst, hvad jeg har fået med fra mit hjem. Der har mine forældre måske ikke formået at give mig så meget selvværd“, forklarer hun. Hun tilføjer, at hun i dag selv forsøger at give sin datter troen på egne evner.

Der blev ikke diskuteret politik i Lisbeths barndomshjem. Men hun prøver som nævnt at følge med i dag. Op til et folketingsvalg ser hun de forskellige partiers præsentationsprogrammer og vejer deres ord, bedyrer hun. Hendes politiske interesse vedrører både lokalpolitikken, samt hvad der sker på Christiansborg. Hun stemmer dog ikke automatisk ens ved folketingsvalg og ved kommunalvalg. Det, der vedrører noget uden for Danmarks grænser, følger hun ikke så meget med i, indrømmer hun.

Lisbeth: Indimellem kommer der ting op inden for EU, som man er nødt til at forholde sig til, men nej, altså kommunalt og Christiansborg, jamen de fylder nok næsten lige meget. Og altså Christiansborg, det er jo via medierne, ikke også. Jeg sætter mig ikke vanvittig meget ind i tingene, det gør jeg ikke.

Hvis man erindrer, at Lisbeth var aktiv i skolefritidsordningen, ville det ikke overraske, hvis hun også udviste et vist aktivt engagement omkring lokalpolitiske spørgsmål. Det gør hun imidlertid ikke. Man kan diskutere, hvor påfaldende dette forhold isoleret set er, men det er under alle omstændigheder udpræget, at Lisbeth oppebærer en *medieret relation* til det politiske, som typisk går via tv (eller lokale ugeblade). I det omfang, hun overhovedet har relationer til det politisk-administrative system – bortset fra lige udfyldelsen af vælgerrollen, forstår hun disse relationer som upolitiske og som funderet i noget praktisk, som især har med datterens eller hendes egne aktiviteter at gøre (eksempelvis skolefritidsordningen). Politikken foregår derimod i medierne. Den er *ffjern* og er koblet op på partier og ideologier, mens dagligdagens gøremål er konkrete, nærværende og upolitiske. Lisbeth

læser avis i weekenden, men ikke til daglig. Hun deltager ikke i demonstrationer, men hvis der skete et eller andet vigtigt i Hinnerup, som var en fælles og almen sag, så ville hun troppe op, erklærer Lisbeth. „Det ville jeg, men det er nok mere i det kommunale, at jeg ville gøre det, frem for Christiansborg eller EU, fordi der er jeg selv“. Hendes politiske interesse angår og fanges af dét, som er nært og vedkommende for hende, og som hun konkret kan identificere sig med. Lisbeth har aldrig overvejet at opstille til fx skolebestyrelsen, hvis nogen kom og spurgte, om hun havde lyst. Det er i den forbindelse især troen på egen gennemslagskraft, der mangler, hævder hun. „Jeg tror egentlig, at mine ord ikke ville veje så tungt i forhold til den situation, som jeg sidder i. Jo højere du er på ranglisten, jo mere bliver du hørt“, siger Lisbeth.

NN: Sådan, at hvis for eksempel du var direktør, så ville du have nemmere ved at slå igennem i en skolestyrelse, end en førtidspensionist?

Lisbeth: Det tror jeg, ja.

NN: Hvorfor tror du det? Er det, fordi der er mere prestige knyttet til ...?

Lisbeth: Det er jo helt sikkert, at det er der. Som førtidspensionist skal du arbejde mere for tingene. Mine ord vejer ikke så tungt, det tror jeg ikke. Og det er måske også derfor, jeg har svært ved at være i den kasse, jeg er puttet i.

De ovenstående udsagn fortæller naturligvis noget om hendes fhv. lave grad af tro på egen gennemslagskraft (lav politisk „efficacy“) samt om, at Lisbeth har det svært med at acceptere rollen som førtidspensionist. Men de siger faktisk også en del om Lisbeths fundamentale samfundssyn – at hun ser samfundet som hierarkisk opdelt og styret af bestemte samfundsmæssige positioner og den status og anseelse, der knytter sig hertil. Hermed er der også taget hul på udfoldelsen af hendes grundlæggende magt- og demokratiforståelse, som efterspores i det følgende.

MAGTFORSTÅELEN

Hvis vi havde et reelt demokrati, siger Lisbeth, så ville den enes røst jo være lige så god som den andens, men sådan hænger tingene ikke sammen. Der er i hendes forståelse fravær af lighed. Det er således magthaverne, og det vil sige „dem med pengene“, som styrer tingene. Hun tror også, at der i en demokratisk sammenhæng ville blive lyttet mere til en direktør end til hen-

de, jf. eksemplet med skolebestyrelsen. „Der skulle ligge noget mere bag mine ord, end der skal bag direktørens ord“, siger hun.

NN: Er det noget, du har oplevet sådan helt konkret tidligere, eller er det bare en fornemmelse?

Lisbeth: Det er simpelthen en fornemmelse, jeg har inden i mig selv, det er ikke noget, jeg har oplevet.

Lisbeth demonstrerer her en vis portion afmagt. Hun tror måske nok i et vist omfang, at almindelige mennesker kan blive hørt i dagligdagen, hvis de brænder for et eller andet, men det er forbeholdt nogle få at træffe store beslutninger i dette land, mener hun. Hun har dog ikke selv direkte oplevet, at der ikke blev lyttet til hende i et konkret demokratisk forum. I det omfang, hun har oplevet forskelsbehandling og kan trække på sin egen praktiske bevidsthed, knytter erfaringerne sig til *det administrative apparat* og processen omkring hendes arbejdsskade. Her bliver sagsbehandlingen og kontakten til socialforvaltningen hos Lisbeth kædet sammen til den tidligere beskrevne oplevelse af *systemmagt*.

Lisbeth: Altså det hjælper jo ikke noget at give op på forhånd selvfølgelig, og jo flere vi er, der står sammen, jo nemmere er det. Jeg føler mig lidt under pres nu. Jeg vil meget gerne have et job, og Hinnerup kommune har spurgt mig, om ikke jeg ville ansættes i socialforvaltningen til at behandle ansøgninger fra pensionister omkring hjælp til tandlæge og fodpleje i ti timer om ugen. Det er jo sådan noget, der hedder et skånejob, og de lover mig så, at jeg kan få 90 kroner i timen. Så går der nogle få dage, så ringer de tilbage til mig og siger, at jeg kun kan få 30 kroner i timen. Så på den måde, så har jeg jo faktisk mærket det på min krop, at jeg vejer ikke så tungt.

Lisbeth demonstrerer tydeligt afmagt og oplevelse af at være „den lille kvinde“ over for „systemet“. Hun oplever i dette tilfælde klart en uretfærdighed, her af økonomisk karakter, og hun føler, at hun intet kan stille op. Hun er en ubetydelighed i det store spil, som ikke kan trække på magtbaser i form af status og anseelse, og direktøren i eksemplet fra før ville ifølge Lisbeth have langt flere muligheder end hende i en tilsvarende situation:

Lisbeth: Jamen fordi han har mere magt, via hans... Jamen det har han jo bare. Han vejer meget tungere, end jeg gør, fordi han har noget økonomi

bagved. Han er slået igennem med nogle ting, hvor jeg jo ikke er slået igennem med nogen ting. Og jeg har ikke en eller anden stor pengetank, der hjælper mig.

Lisbeth har tilsyneladende ikke en eksplicit formuleret og manifest forståelse af de samfundsmæssige, demokratiske anliggender og de magtmæssige sammenhænge. Hun kan ikke direkte redegøre for tingenes orden – „sådan er de jo bare“, siger hun. Det er heller ikke som sådan en forståelse, som hun anfægter eller stiller spørgsmål til. Direktøren har bare bedre muligheder og større gennemslagskraft. „Han har jo en bedre uddannelse bag sig, end jeg har. Jo længerevarende uddannelse du har, jo mere bliver du hørt, og jo mere veltalende er du selvfølgelig også. Det hænger jo sammen“, siger hun. Lisbeth mener, at hendes holdninger burde veje lige så tungt som direktørens, men det føler hun bare ikke, at de gør. „Det har nok noget med mit indre at gøre“, siger hun, men det ændrer ikke grundlæggende ved det forhold, at hun ser samfundet som domineret af dem med de bedste uddannelser, som man kunne kalde de „bedre stillede“ eller „eliten“. Lisbeths samfundsforståelse er hierarkisk, og der sker ifølge denne en forfordeling og en ulige distribution af livsmuligheder.

Lisbeth: Fordi de har den der stilling, så vejer deres ord tungere, end mine gør. Altså jo højere du er oppe i vores samfund, jo mere vejer dit ord. Det tror jeg på. Dermed ikke være sagt, at mine ord ikke vejer, for det gør de selvfølgelig. Men jeg mener, at en direktør kan måske være alene om at flytte nogle bjerge, hvor jeg ikke kan være alene om at flytte nogle bjerge. Vi skal være flere til at stå sammen.

Lisbeth er temmelig urokkelig i sin forestilling om ulighed. Hun er også relativt bevidst om, at samfundets lavere rangerende medlemmer er nødt til at belave sig på solidaritet og sammenhold for at kunne matche „overklassen“ i sociale og politiske muligheder, og hvad angår magt og indflydelse. Her kan der ligefrem tales om en klasseforståelse, eller i hvert fald dikotomi hos Lisbeth (på et plan, som nok er realt, men ikke ekspliciteret). Denne forståelse kan i princippet være både praktisk funderet (fx via arbejdslivet, kollegerne og fagforeningen), såvel som medieret. Den kommer til udtryk i det forhold, at Lisbeth føler sig placeret i et modsætningsforhold til magthaverne, og hun erkender, at hun heller ikke har den store tillid til politikerne – hverken folketingspolitikere eller de lokale.

Lisbeth: Jeg mener, at kommunalpolitikere skal arbejde lidt mere, end folketingspolitikere skal. De skal vise noget mere. Folketingspolitikere har jeg ikke ret meget tillid til, det må jeg nok indrømme. De har meget i deres mund, men der sker ikke så meget, der er ikke så meget handling. Og det, der bliver sagt op til et valg, jamen det er jo ren valgfæsk. Men alligevel sidder jeg og sluger det. Det er jo også et eller andet slagsmål imellem partierne, og det er måske det, vi som borgere godt egentlig kan lide et eller andet sted: hvem er stærkest? Det er jo egentlig en magtkamp, der kører der.

Politik er som nævnt en medieret begivenhed for Lisbeth. Politik er nærmest lig underholdning, og Lisbeth er tilskueren – som til en sportsbegivenhed. Hun følger et drama og iagttager en kamp, der egner sig godt til tv-skærmen. Men dette er ikke ensbetydende med, at hun er en politisk vejrhone, hvis sympatier følger slagets sejrherre (eller taber). Hun har ganske vist ikke en entydig partipolitisk identitet, men hun tilhører afgjort en bestemt fløj i forhold til de politiske poler. „Der skal meget til for at flytte min stemme“, siger hun. Politikerne leverer dog overvejende bare en gang valgfæsk, og hun „tror ikke på ret meget af, hvad de kommer frem med“. Der er tale om en stor magtdistance og om en udtalt mistillid til det politiske system. Relationen til politikerne udtrykker også en dikotomi i Lisbeths bevidsthed. Hun mener dog omvendt ikke, at politikerne er decideret uhæderlige, men de forsøger at få magten, og det er, hvad det hele drejer sig om: „De vil have magten alle sammen, og det gør de så alt for at få. Men mig kan de ikke flytte i løbet af sådan en valgoptakt, altså der skal noget handling bagved, for at jeg kan se, at der er måske noget i det, de siger“, forklarer hun. Lisbeth var, som anført, tidligere medlem af fagforeningen FOA [Foreningen af Offentligt Ansatte, red]. Hun synes, måske lidt overraskende, også at fagforeningerne har meget magt.

Lisbeth: Selv om det skal lyde, som om at de arbejder ud fra medlemmernes interesser, så er jeg ikke sikker på, at de altid gør det. Det er jeg i hvert fald ikke bekendt med, at de gør. Nogle gange, så tror jeg også, at de faktisk er en hæmsko for mange mennesker. Det er igen noget med kassesystemet, du puttes ind i.

Lisbeth anvender meget sigende termen „det er jeg ikke bekendt med“, når hun skal forklare sin manglende tro på fagforeningens gunst og gavnlighed. Hun henfører sig med andre ord til sin praktiske bevidsthed, når hun skal vurdere en sag og efterfølgende begrunde og legitimere sit standpunkt. Fag-

foreningen repræsenterer også systemmagt i hendes univers – og der er således ikke tale om oplevelsen af et fælles „os“ omkring fagbevægelsen. Lisbeth vægtlægger og priser tydeligvis generelt værdier som sammenhold og solidaritet, men hun bryder sig modsat bestemt ikke om disse, når de optræder i deres institutionaliserede og materialiserede form, nemlig fagforeningen. Så er der nemlig tale om et magtapparat, som hun nærer udtalt mistillid til. Fagforeningen repræsenterer ikke medlemmernes interesser – tværtimod er der, jf. udtalelsen ovenfor, nærmest tale om, at fagforeningen systematiserer, stigmatiserer og svigter sine medlemmer. Fagforeningen bliver i Lisbeths samfundsmæssige strukturforståelse kategoriseret som en del af et magt- (og ekspert)system, og den indfanges – antageligt affødt af de konkrete erfaringer i forbindelse med arbejdsskaden – af hendes grundlæggende mistillid til systemer og institutioner:

NN: Synes du generelt, der er mange systemer i Danmark, som har meget at skulle have sagt?

Lisbeth: Det hele er inddelt i kasser, ja. Det er både offentligt, og det er menneskeligt. Jeg mener faktisk, at inden for alt – det er et eller andet kassesystem, de kører. Og det er svært at bevæge sig fra en kasse over til en anden kasse. Det er svært at flytte sig.

Lisbeth tager afsæt i sine konkrete og personlige oplevelser, og hun henholder sig her snævert til et mikroperspektiv, som definerer (og fastholder) hendes magt- og samfundsforståelse. I det hele taget er hendes vurdering af udviklingen ikke præget af den store optimisme:

Lisbeth: Det er blevet sværere inden for de sidste 20 år at være en familie. Du skal løbe stærkere og stærkere, ikke også, og der er flere og flere, som har svært ved at følge med og derfor falder udenfor. Arbejdslivet har ændret sig, der kræves mere og mere – folk bliver mere stressede. Det mener jeg, man kan aflæse ved hjælp af, at der er flere, der melder sig ud af vores samfund, flere der bliver syge, psykisk syge. Det er en aflæsning af, hvordan vores samfund har det.

Der ligger i Lisbeths fortolkning af samfundsudviklingen en underliggende forståelse – ikke bare af, at systemverdenen gradvist koloniserer livsverden, som Habermas (1981) ville formulere det, men også af, at livet i al almindelighed bliver mere og mere hektisk, fordi systemverdenen presser os imod tilstande, som i stigende grad bliver abnorme.

OVER- OG UNDERDANMARK

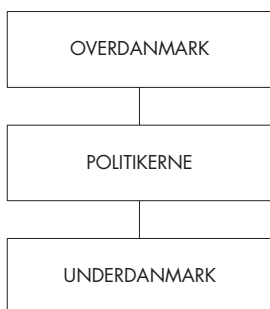
I Lisbeths hierarkiske anskuelse af samfundsforholdene eksisterer der basalt et Over- og et Underdanmark, og oplevelsen af magtrelationerne er udpræget dikotomisk. Der kan hos hende ligefrem afdækkes en konkret „model“ af magt- og samfundsformationen:

Lisbeth: Jeg er en del af den brede befolkning, ikke også. Og så har vi Overdanmark, jamen det er magthaverne. Jeg vil ikke engang sige vores politikere, men jeg vil sige, det er dem, der har pengene, det er alle vores store firmaer. Det er dem, der har magten over både politikerne, men også over den brede befolkning, og jeg hører til den brede befolkning.

Underdanmark er den numerisk store gruppe, hvor den „brede befolkning“ hører til, mens Overdanmark er en mindre gruppe – en elite. Det er ifølge Lisbeth kapitalisterne og de rige, der udgør Overdanmark (til dels sammen med politikerne). De bestemmer og stiller krav til politikerne, som laver vores lovgivning, og det er samtidig dem, som stiller større og større krav til almindelige mennesker, hvilket i sidste ende resulterer i, at flere hopper af ræset. Det er Overdanmark, som styrer „spillet“, mener hun. Vi kan på baggrund af Lisbeths forklaring således opstille en simpel „magtmodel“, som skitserer de fundamentale positioner eller „tre kasser“ i samfunds- og magtforståelsen:

FIGUR 11.1

Lisbeths samfunds- og magtmodel

Politikerne er i denne forståelse dybest set bare „lakajer“, som er i lommen på kapitalen.

Der er i Lisbeths forståelse her enkelte genklange af, hvad man forsimplet kunne kalde for en typisk 70'er-marxistisk forståelse af samfundets magtre-

lationer. Lisbeth vil imidlertid ikke helt afvise, at det kunne forholde sig sådan, at det er almindelige menneskers egne krav til sig selv, som gør, at de „løber hurtigere“, fordi de fx gerne vil have et flot parcelhus, en større bil, en ny sofa og så videre. I den henseende peger hun på mediernes rolle, frem for på Overdanmark, som værende udslagsgivende. Medierne påvirker, hvordan vi opfører os i dagligdagen, og de har generelt set stor magt. Men interessant nok peger hun her ikke på mediernes evne til at påvirke, hvordan vi som individer tænker og handler, men derimod på deres demokratiske funktion – nærmere bestemt mediernes force i forhold til at sætte den politiske dagsorden eller italesætte uretfærdigheder.

Det er her for Lisbeth ikke kun „magthaverne“, der kan gå til medierne og få ændret tingene. Den „lille mand“ kan også spille med. Medierne ses altså ikke snævert som „magtens redskab“ eller kapitalens forlængede arm (som 70’er-marxisterne gjorde). De er snarere et „frit rum“, som alle kan udnytte. Der kan her rimeligvis tales om en medieret forståelse af virkeligheden og mediernes samfundsmæssige funktion og betydning – det er i hvert fald ikke noget, hun selv har erfaringer med. Antagelsen er derfor snarere „overlevet“, fx via tv – og der kan endda muligvis ligefrem tales om en overtagelse af mediernes egen selvforståelse, jf. forestillinger om pressen som „demokratiets vagthund“ etc.

Lisbeth: Altså hvis der er et eller andet, du kommer i klemme med, eller du ikke kan komme igennem med, så kan du gå til medierne, og så pludselig så kan de flytte en hel masse bjerge for dig.

Der er her hos Lisbeth på den ene side tale om en meget mere vilkårlig udlægning af magten end den, som siger, at det bare er kapitalen, som kontrollerer alting. På den anden side findes også heri en „socialkonstruktivistisk“ forståelse af mediernes rolle: „Hvis folk begynder at stille bestemte krav til sig selv, så skyldes det jo, at der er nogen, der har vist dem vejen“, siger Lisbeth. Medierne er nemlig i stand til at overlevere og udbrede bestemte værdier og bestemte opfattelser. De fungerer således *strukturerende*. De ikke alene transmitterer og overfører bestemte normer og værdier, de definerer og fastlægger også disse. Og mennesket er i denne tilgang i vid udstrækning determineret. Vi er „*cultural dopes*“, som passivt indoptager de signaler, der tilstrømmer os. „Jeg tror altså på, at det er samfundet, der stiller de store krav til dig. Og så kan du ikke sige fra. Så følg du bare bølgen“, siger Lisbeth.

Lisbeth synes imidlertid ikke selv, at hun er styret af materielle værdier.

„De har fyldt meget for mig, men det gør de ikke mere“, siger hun. Men grundlæggende er hun dog et „luksusmenneske“ – hvis hun ellers kunne være det, tilføjer hun. Hun elsker ferier, rødvin og sin campingvogn – der er man mere frit stillet. „Materielt, i mit hjem, så jeg bor da pænt, men jeg bor da ikke i det „sidste skrig“, siger Lisbeth. Hun mener, at som et resultat af, hvad hun har været igennem, så har hun fået øjnene op for, at der er andre værdier end de materielle her i livet: „Det handler ikke om bare at stræbe efter at opnå alt det, som naboen har, fordi du ved ikke, hvor lang tid du skal være her“. Derfor er det bedre at nyde dagen i dag frem for at stæse af sted, fremhæver hun. Denne livsindsigt har tilmed gjort hende til et friere menneske – hun er ikke så bundet af drømmen om ting, der skal opnås eller hentes hjem, fastslår Lisbeth.

KONKLUSION

Lisbeth kendetegnes ikke af anvendelse af abstrakt viden. Her spiller hendes HF-studier tilsyneladende heller ingen større rolle. Hendes tilgang til samfundet går i høj grad via hendes konkrete indsigt og praktiske bevidsthed. Det politiske felt er derimod *ffern*t for hende og er styret af, hvad der er blevet overleveret via tv og medier. Lisbeths politiske identitet kan bestemmes som en *tilskueridentitet* af den passive type (Andersen et al., 1993).

Lisbeth orienterer sig efter rang, og hun stræber efter sikkerhed og trykthed. De ting, som *italesætter magt og politik* for hende er primært knyttet til hendes livsverden; det vedrører de konkrete og selverfærede brudflader i tilværelsen. Det alvorlige sygdomsforløb, hun har været igennem, fylder forståeligt meget hos hende, og det udgør et ståsted, hvorfra hun iagttager. Hendes os/dem-dikotomier kommer derfor også til at kredse meget omkring dette forhold. Derfor bliver „medicin og sådan nogle ting“ – til et område, hvor „kapitalen styrer meget“. I den forbindelse bliver medicinalindustrien (og de lægefaglige eksperter) ligefrem til en metafor for magt og kontrol hos hende.

Det er en forholdsvis elementær og enkel magtforståelse, der optræder hos Lisbeth: magten er systemisk og repressiv. Den udgøres af et Overdanmark bestående af store koncerner, medicinalindustrien, it-branchen, eksperter, læger etc. Hendes magtforståelse er funderet på et begreb om strukturel magt. Det er som beskrevet svært at sige, om selve oplevelsen af Overdanmark er medieret, eller om den er praktisk funderet. Som tidligere anført, kan den være begge dele. På baggrund af den ovenstående analyse, er jeg

imidlertid tilbøjelig til at vurdere, at den forventeligt først og fremmest er medieret. Det, som taler for en sådan udlægning, er især, at Lisbeth antageligt trækker på en bredere fællesforståelse eller *generel samfundsmæssig forestilling* om forekomsten af et Overdanmark, dvs. en opfattelse som indeholder en række grundlæggende antagelser, som hun deler med et bredere udsnit af befolkningen.

Det kan godt være, at Lisbeth ikke lige umiddelbart i sin forståelse rubricerer politikerne som tilhørende Overdanmark, i hvert fald på det manifeste og retoriske plan. Men de indgår alligevel (latent) i det, der kunne kaldes „Systemdanmark“ – som næsten forekommer at have udseende af en galaktisk tågedis af diverse magthavere, eksperter, bureaukrater, organisationer osv. Alligevel forekommer det ikke, som om Lisbeth trækker på en egentlig *klassebaseret os/dem*-dikotomi (som hos fx Lockwood, 1966). Hun er således *ikke* en del af et klassetilhørsforhold. Hun repræsenterer ikke en decideret klasse, og hun tilhører ikke én bevægelse eller ét fællesskab. Arbejder- eller fagbevægelsen (FOA) er således ikke et ekspliciteret „os“ for hende. Hun deler nok mange af de samme antagelser og deler også et grundlæggende samfundssyn med bevægelsen. Men fagforeningen er i sig selv et magtapparat i hendes bevidsthed – og er så at sige en del af „problemet“, idet den udgør en del af selve *systemet*.

Lisbeths magtdikotomi skal derfor ikke så meget bestemmes som et kollektivt „os“ (arbejderklassen eller underklassen) versus „dem“ (kapitalisterne), som den vedrører et individuelt „mig“ (Lisbeth) kontra „dem“ (systemet).

I dette lys kunne man hævde, at afmagten „lurer i kulissen“. Hun udtrykker således en stor magtdistance, en meget hierarkisk samfundsforståelse og mistillid til systemerne. Forhold, som hun til dels selv begrunder i manglende selvtillid. Men det er her værd at pointere, at disse faktorer ikke resulterer i tegn på en egentlig umyndiggørelse eller politisk apati hos hende. Lisbeth er ikke grebet af afmagten eller placeret i et totalt fangegreb af de strukturer, der omgiver og begrænser hende. Det er således ikke et helt lukket perspektiv, hun udfolder. Hvis man virkelig vil, så kan man også godt selv gøre en forskel, er hendes ræsonnement.

SUSSER FEIT:

MAGTEN ER I DIN EGEN HÅND

INDLEDNING

Susser er 47 år og bor i en gammel villa på Gl. Strandvej i „whiskybæltet“ langs kysten nord for København. Hun er cand.merc., journalist og konsulent. Hun er gift med Claus, og sammen har de to børn.

DET NÆRE: SUSSERS BAGGRUND

Susser er barn af en dansk mor og en tysk far og er vokset op i, hvad hun betegner som et dansk-tysk kultursammenstød. Som barn har hun boet i både Søborg og Lyngby, men det er især Gentofte, som hun opfatter som sin base og sit barndomshjem.

Susser: Gentofte er jo nord for København, og det er pænt og ordentligt. Der gik jeg så i skole og i gymnasiet, og vi var sådan i meget høj grad samme slags alle sammen. 68-oprøret gik stort set hen over mit hoved, selv om jeg på det tidspunkt altså har været fjorten år, og mange andre fjortenårige sikkert har været dybt involveret i det. Så havde jeg altså mere travlt med, hvad for en hårshampoo der var god, og hvad for en af fyrene i gymnasiet der havde sportsvogn, og hvor der var nogle gode fester.

Susser er vokset op i et hjem, hvor man forlangte meget. Hun kunne se på sine skolekammerater og de hjem, hun kom i, at der overvejende var den samme målestok for, hvad der var „rigtigt“ og „forkert“ – i langt højere grad, end tilfældet er i dag, siger hun. Sådan „gjorde man bare“ i de kredse. Der var udpræget en fælles kultur og et fælles værdisæt. På dette tidspunkt havde opdragelse, tradition og autoritet en meget central betydning, og Susser mener, at hun er blevet opdraget meget selvstændigt. Man skulle klare alting selv, og man skulle have en holdning til tingene, fortæller hun. Hvis hun løb ind i problemer, så var der forståelse, og forældrene lyttede, men

holdningen var: „Hvad kan du gøre ved det“, frem for „nu skal du høre, hvad vi gør ved det“.

Susser: Der var sådan lidt Matador over det. Altså man sagde „De“ til vennernes forældre og rejste sig op, når inspektøren kom ind i klassen. Man omtalte vennernes forældre ved efternavn, og min mor og min venindes mor sagde „goddag, fru Feit“ og „goddag, fru Ørgaard“ til hinanden. Og vi gik i små spadseredragter og havde aldrig nogensinde hørt ordet cowboybukser. Man fik „bobbet“ håret, og det hele var meget pænt og ordentligt, og der blev altså også forlangt, at man tog ved. Jeg kan huske, da jeg var femten, fik jeg den første selvangivelse ind ad døren, og så gav jeg kuverten til min far: „Hvad skal jeg“? Så sagde han: „Jeg er sikker på, der er vedlagt vejledning“. Han så den igennem, inden den blev renskrevet, og gav gode råd og vejledning, men jeg lavede det selv. Det var jo nemt nok, når man var femten og havde et job i en bagerforretning og en blomsterforretning og nogle ganske få papirer [værdipapirer, red.], man havde fået forærende af sine bedsteforældre. På den måde, så lærer man det jo fra „scratch“ og står ikke i den situation, som Maude fra Matador sikkert ville have stået i, hvor hun ikke aner noget som helst om nogen ting.

Susser er en handlekraftig, kapabel og ressourcestærk person. Det er også hende, som står for det finansielle i husstanden, fx omlægning af lån. Hun er i det hele taget i mange henseender sit eget „ekspertsystem“. Det kommer helt sikkert af opvæksten samt af, at det forventedes, siger hun.

Susser: Det er aldrig blevet diskuteret, om man skulle læse videre. Jeg har aldrig drømt om andet end at læse videre. Jeg tror ikke, jeg kendte nogen som helst, der ikke var akademisk uddannede. Det gav sig selv at være videbegærlig i det miljø, jeg voksede op i. Nu er jeg så fra ’54, og det er jo ikke alle, hvis forældre var uddannede på det tidspunkt.

Sussers mor var student, og faderen havde tillige en doktorgrad; selv bedsteforældrene havde studentereksamen, og langt tilbage, og længe før det var almindeligt, er hele familien akademikere, fortæller Susser. Faderen var forsker og ansat i det private erhvervsliv. Før ham var der andre akademikere og forskere i familien.

Susser: Jeg styrtede så direkte fra studenterfesterne ind på Handelshøjskolen. En dag i 1. g kom jeg hjem og fortalte mine forældre, at jeg havde skrevet kontrakt med Hotel Royal, fordi jeg havde bestemt mig for, jeg

ville i hotelverdenen. Og da jeg var vant til at tage hånd om tingene selv, så havde jeg lavet en aftale med direktøren for Royal, at jeg skulle være volontør derinde i to år. Og så havde jeg undersøgt, om jeg kunne komme på hotelskole i Schweiz, for det ville jeg gerne. Det, synes de, var en fortræffelig ide, og det holdt jeg så fast ved indtil 3. g., hvor jeg fandt ud af, det kunne være skæggere at vide noget om økonomi, lidt inspireret af samfundsfag. Så jeg valgte at læse HA og derefter cand.merc., afsætningsøkonomi og international marketing. Det var jo en spændende tid, blandt andet fordi der næsten ikke var nogen piger til festerne.

Da Susser var atten år, ville hun meget gerne flytte hjemmefra, hvilket hun forklarer som en kombination af den omtalte selvstændighed samt det forhold, at hun blev holdt i meget kort snor – sammenlignet med unges opvækst i dag. Hun ville godt have lidt „luft under vingerne“. Susser flyttede på kollegium, mens hun læste. Hun fik et tilskud hjemmefra til sit underhold, men blev ikke totalt finansieret. Hun arbejdede ved siden af og lærte at klare sig selv uden at forvente, at tingene bare kommer til en af sig selv, fortæller hun.

Susser: Så blev jeg cand.merc. og havde forfærdeligt travlt med at komme i gang med at prøve det af i praksis. Så dagen efter jeg havde afleveret min hovedopgave, startede jeg mit første job. Jeg kan huske, jeg søgte job inde på Forlaget Børsen i København. Jeg tænkte: Job det er bare noget, man plukker. Altså, det der vil jeg gerne have, så søgte jeg det, og fik det, det var dejligt. Og der havde jeg så nogle forrygende år inde, fordi det var næsten, som om Børsen var en fortsættelse af min opvækst. For det hed sig: jamen, ideer – værsgo at gå i gang. Jeg havde hverken erfaringen eller den menneskelige pondus eller noget som helst, men det kom jo så. Jeg fik også lavet et par ordentlige brølere. Jeg kom også til at stå skoleret og forklare, hvor den halve million var blevet af, som den ene troede, at den anden havde ansvaret for, og den anden troede: Holdt du ikke øje med de penge der? Men der var overordentligt meget gang i den, en ung afdeling, hvor gennemsnitsalderen var tre-fireogtyve, og ingen havde familier. Så vi arbejdede hele tiden. Det var fantastisk.

Susser beretter, at hun nød at være i et ungt miljø og i en virksomheds- og entrepreneurkultur, som var fokuseret på karriere og arbejde. I mellemtiden havde hun mødt Claus på Handelshøjskolen, og de flyttede sammen og fik ejerlejlighed på Frederiksberg. Susser fik herefter job som konsulent på et reklamebureau, som var specialiseret i industriel markedsføring. Her blev hun pludselig sat under administration, hvilket gjorde hende „rasende“, idet

hun var vant til at kunne bestemme selv. Det mistrivedes hun meget med. Det kom så til en konfrontation, forklarer hun, og ledelsen blev overtalt til at lade hende være i fred. Hun blev i firmaet i fem år, og så besluttede hun og Claus sig for at rejse ud i verden. De rejste til Caribien, videre til Brasilien og via USA til Canada. Da de kom hjem året efter, tænkte Susser: „Nu må vi prøve noget nyt. Man kan ikke bare komme hjem fra sådan en tur og så gå tilbage til reklamebureauet“.

Herefter begyndte parret at dyrke konkurrencedans og jitterbug. De brugte meget tid herpå, inklusive morgentræning fra seks til syv og rejser rundt omkring i verden til opvisninger. Det var et helt andet miljø at komme ind i, fortæller Susser, fordi det bestod af folk, som kom fra alle mulige miljøer. Én var cykelsmed, og en anden var professor i nationaløkonomi på universitetet i København. Det var en skøn måde at være sammen med mennesker på, som var helt anderledes, fortæller hun: „Nogle af dem ser vi stadigvæk. Sjovt nok er det så nogen fra ens egne socialgrupper, man alligevel hænger fast ved“.

Susser fortæller, at hun senere fandt ud af, at hun ville leve af gymnastik, så hun tog en uddannelse på noget, der hedder Poul Petersens Institut, for at blive gymnastiklærer. Hun oplevede imidlertid, at det var langt sjovere selv at lære noget, end det var at lære fra sig. Derfor slog hun til, da hun blev kontaktet af direktøren for den danske afdeling af et internationalt bureau, som spurgte, om hun havde lyst til at komme tilbage i reklamebranchen. Susser beretter, at hun her fik kontakter over hele verden og mødte spændende mennesker fra andre kulturer. Det var utroligt givende, fortæller hun. Det var meningen, at hun skulle have været til udlandet og arbejde i en af de andre filialer, da hun blev gravid. Pludselig stod hun således uden job og også uden lejlighed, som var solgt, fordi hun skulle til udlandet, fortæller Susser. Parret endte med at flytte til Humlebæk, og Claus, som er selvstændig marketingkonsulent, har nu flyttet sin virksomhed ned i underetagen og driver sin virksomhed hjemmefra. Herved har han også mulighed for at komme op og være sammen med børnene, forklarer Susser – og hvis der er presserende arbejde imens, så hjælper hun med det. „Det er fuldstændig genialt, vi sparer jo meget tid på motorvejen frem og tilbage“, siger hun.

Samtidig var Susser på dette tidspunkt blevet glad for at gå hjemme og var begyndt at ride, så hun „havde det herligt“. Typisk for Sussers tilværelse så ophæves herved grænserne mellem arbejde og fritid (eller mellem „system- og livsverden“). Man er selvstændig, har sin frihed og planlægger selv arbejdsdagen, siger hun. Susser elsker udfordringer, og alle barrierer og

begrænsninger søges nedbrudt. Skellet mellem arbejde og fritid forsvinder, og det smelter sammen til én sammenhængende livsform.

DET NÆRE OG ARBEJDSLIV

Sussers karriere- og livsforløb er, som ovenfor beskrevet, karakteriseret af en regulær zigzagkurs. Hun springer fra det ene til det andet, og alt synes at være muligt. Der skiftes ubesværet spor mellem karriere/rejser; karriere/sport; karriere/børn osv. I dag er Susser involveret i småopgaver i sin mands firma – både i forhold til økonomi og mere praktiske ting. Samtidig har hun skrevet artikler igennem hele forløbet. Mens hun var ude at rejse, skrev hun for Børsen, senere begyndte hun at skrive for „*Berlingeren*“, især rejsestof, og hun skriver også lidt „kulturstof“ for *Alt for Damerne*.

NN: Hvad ville du kalde dig selv, hvis du skulle sige, hvad du laver?

Susser: Tænk, det aner jeg ikke.

NN: Ville du kalde dig journalist eller konsulent eller...?

Susser: „Your choice is as good as mine“. Journalist, ja, fordi jeg laver artikler, og jeg har arbejdsgivere i form af bladene. Og det er ligesom der, den største del af den omsætning, jeg bidrager med, kommer fra. Men jeg er også hjemmegående. Jeg underviser også i tekstbehandling og alle mulige andre ting. Jeg arbejder meget for en virksomhed i Hørsholm – Dansk International Efteruddannelse, så det er meget blandet, hvad jeg laver. Jeg er ikke helt sikker på, jeg nogensinde befinder mig i et fast job igen.

Magt og autoritet er for Susser lig med begrænsninger. Magthavere er nogle, der bestemmer og begrænser hendes autonomi og handlerum, hvad enten det gælder i forhold til arbejdslivet, fx i form af en „dum“ chef eller i forhold til det politiske liv, i form af regering og myndigheder, som vi skal se senere. Hun er selvrådig og selvstændig, og hun besidder både handlemuligheder og handleevner, hvilket Susser betragter som en given og naturlig ting. Sussers arbejdsmæssige identitet er flertydig. Hun er så at sige lidt af hvert rent fagligt. Og lidt „on“ og lidt „off“. Hun arbejder, når hun vil, og når hun synes, det er en udfordring. I den forstand former livet sig tilsyneladende for Susser som en serie af projekter – selv om det unægteligt hører med til billedet, at mandens indtægt gør det muligt for hende ikke nødvendigvis altid at skulle tage et arbejde.

NN: Tænker du meget dit liv i projekter? Altså, så har du ét projekt, som du arbejder med, og når det er færdigt, så hopper du over i et andet projekt og måske oven i købet tager en anden kasket på?

Susser: Ja, det kan man roligt sige. Fagligt er det typisk projekter. For eksempel planlægger jeg tre dage forud og laver aftaler, researcher og gør ved. Jeg kommer så hjem med en hel masse stof, bearbejder det og laver nogle artikler, og så videre til det næste, ikke. Jeg har lige renoveret kloaksystemet på huset, og kvisten deroppe er rådden, okay, så er det i gang, ikke. Mit liv er fyldt med små og store projekter af den art. Jeg er lige stødt på en god gammel kloakmester, som skulle lave nogle ting her. Og det ville koste det og det, men det måtte han nok hellere snakke med min mand om. Så sagde jeg: „Det tror jeg ikke, du skal. Det tror jeg, du skal snakke med mig om“. Men han kunne ikke få ind i sit hoved, at sådan et kvindfolk kunne tage sig af rør og rørskader. Så ja, projektorienteret i høj grad.

Susser løser også gerne håndværksmæssige problemer i det gamle hus, og hun skifter tilsyneladende ubesværet mellem arbejdsliv og fritids- eller hjemmeliv. Hun skifter mellem praktiske gøremål og faglige projekter, mellem praktisk bevidsthed og ekspertsystemer – eller mellem „systemverden“ og „livsverden“ (Habermas, 1981). Hun synes at hoppe fra én sfære til en anden sfære, uden at det kræver nogen større form for omstilling. Hun er sin egen „ekspertise“ og behøver almindeligvis ikke megen hjælp udefra. Susser og hendes mand arbejder ofte i weekenderne og når børnene er lagt i seng. Der bliver dog lagt meget stor vægt på at være sammen med børnene, og det, der bare skal laves, må så blive lavet i de timer, hvor børnene ikke er til stede, siger hun. Susser synes, at „kvalitetstid“ er et latterligt begreb og en undskyldning for ikke at have tid nok sammen med sine børn. Børnene er så vidt muligt med til det, man nu foretager. „Du finder ikke ret mange femårige, der kan kende forskel på en pastinak og en persillerod“, siger Susser. „Men vi får grøntsager, der er fra Årstiderne, og så siger de, hvad er det her?“ Familien får økologiske grøntsager, som bliver bragt til døren. Det er et stort system, siger Susser.

LIVSPOLITIK OG REFLEKSIVITET

Susser synes på mange måder at være hevet ud af Giddens' teoretiske univers, hvad angår hendes levevis og grundlæggende orienteringer. Hun ser livets kardinalpunkter som personlige og problemfrie valg mellem livsmuligheder og livsformer. Altovervejende forekommer hun at passe næsten

perfekt på Giddens' begreb om *livspolitik* og skabelsen af selvidentitet, hvor individet er blevet til et refleksivt projekt. Fx som når Susser vælger mellem at spise økologiske eller sprøjtede grønsager, eller når hun nægter at indordne sig under det tidspres og det krav om engagement og total identifikation med jobbet, som karakteriserer arbejdssituationen i mange brancher, hvor kursen er sat mod et hektisk højtemposamfund.

Sussers identitet er ikke udtryk for noget *almengyldigt* og *generelt*. Det, som hun repræsenterer, er ikke noget alle gør – men hun udtrykker derimod noget væsentligt i det (sen-)moderne samfund. Hun er således *tidstypisk*. Hendes identitet udtrykker en typisk identifikation. Refleksiviteten i moderne samfund består i, at sociale praksisser konstant undersøges og omformes i lyset af indstrømmende information om disse praksisser (Giddens, 1990). Traditionernes betydning og indflydelse på vores hverdag reduceres, hvilket ændrer grundlaget for vores identitet og opfattelse af os selv. Susser blander naturligvis konkret påvirkningen fra traditioner med det refleksive valg. Typisk for den livspolitisk orienterede type følger man med i samfundsudviklingen og i det politiske og reflekterer over tingene, men man vil ikke selv deltage aktivt eller kæmpe i front. Det er vigtigere, hvad der sker med én selv, end hvad der sker ude i den store verden (Andersen & Torpe, 1994). Identitet er i det senmoderne blevet transformeret til *selvidentitet*, som udfoldes i *refleksivitets* tegn: dvs. at der kan stilles spørgsmål ved alt (jf. kapitel 1). Man modtager hele tiden ny information, som bruges til at omdefinere og ændre handlinger. Dette kommer også til udtryk i Sussers betragtninger og refleksioner over sit eget liv. Tilværelsen handler for hende at se om konkrete og bevidste valg:

NN: Men det er vel ikke alle, der har mulighederne for at leve, som du gør?

Susser: Det, synes jeg i høj grad, er et valg. Det er i høj grad en prioritering efter min mening. Nu ved jeg, det lyder forfærdeligt nemt at sige, når man har det så godt, som vi har det. Men for det første: at have det så godt, som vi har det nu, det har jo også kostet en indsats. På det tidspunkt, hvor mange andre tog på dyre rejser og købte store huse, da blev vi i lejligheden. Og det at bo så rart, som vi gør, det er et valg, fordi jeg synes, det er rart for børnene, også. Men det har da sin pris. Der har da ikke stået skiferier og nyt overtøj på programmet i, jeg ved ikke hvor lang tid. Altså, hvis man vælger noget, må man vælge noget andet fra. Og det har vi så også valgt at gøre.

Susser oplever ikke sig selv som særligt „privilegeret“ – hun ser derimod sin livsform og -standard som en naturlig konsekvens af de personlige „investeringer“, fx i form af uddannelse, flid, levevaner osv., hun har foretaget. Det kunne andre jo også gøre, mener hun. Der er absolut ingen „strukturdeterminisme“ hos Susser og i hendes samfundssyn: Man er sin egen lykkes smed. Man er sit eget livsprojekt.

Susser holder af kvalitet og af, hvad hun forstår som god smag. Hun kører i Mercedes, bor i et dyrt hus og køber økologiske madvarer. Men hun opfatter sig ikke som værende egentlig materialist. Hvis hun stod i en situation, hvor hun skulle vælge mellem at flytte i en toværelses lejlighed eller at tage et fuldtidsjob, så tog hun ikke jobbet, bedyrer hun.

Susser: Materielle goder er da dejligt, men jeg ved godt, hvad der tæller noget, hvis det virkelig kommer til stykket. Det er at kunne gå en tur med sine unger og bruge fem kvarter på at stå og kigge på en bille, eller køre op i Humlebækcentret, og så viser det sig, oh fryd, at byggepladsen arbejder på fuldt tryk. Og så bare stå der sammen med sine unger og kigge i trådhegnet lige så længe, du overhovedet gider, og snakke om, hvad de laver, og hvad larvefodder er for noget, og hvorfor det er en god ide. Så er der noget andet, man ikke når at lave.

SAMFUNDSFORSTÅElsen

Susser ser flere positive træk i samfundsudviklingen, bl.a. forbedringer af behandlings- og uddannelsesmulighederne. Hun er dog også kritisk over for andre aspekter, og hun har en meget klar forståelse af samfundets fundamentale problem:

Susser: Jeg synes, at det er et „kom og tag vare på mig“-samfund. Det er „lykkedes“, i gåseøjne, at opdrage et samfund, der forventer, at andre tager sig af det hele. Et sted, man typisk ser det, er i aviserne og i bladene: Prøv at bemærk, hvor mange gange der står: „Min læge siger, at jeg ikke må spise fedt. Min tandlæge vil ikke have, jeg gør sådan og sådan, og jeg må ikke ditten, og jeg må ikke datten“. I stedet for at sige: Det er ikke godt for mig, jeg vælger selv. Jeg tager ansvar for, at jeg har astma eller er blevet overvægtig. En gang var jeg på Frederiksberg Rådhus, så mødte jeg én, som jeg kender langt ude, og jamen han var sandelig oppe for at høre, om kommunen kunne skaffe dem en større lejlighed, fordi de ventede et barn til – noget de slet ikke kunne have i den lejlighed. Og jeg stod der og var ved at tabe næse og mund. Var det så ikke en ide måske selv at spare nogle penge op til at kunne betale for en større lejlighed, eller vente med at få barn nr. to?

Susser forventer ansvarlighed, og hun forventer, at man kan håndtere livets småproblemer selv, uden offentlig indblanding. Men sådan er samfundet ikke længere, og der kan i den forbindelse tales om en os/dem-dikotomi hos hende: dem, der kan tage ansvar for sig selv – og dem, der ikke kan. Dem, der har vilje og handlekraft, og dem, der ikke har. Der kan her samtidig registreres både en praktisk funderet opfattelse (mødte én, hun kender langt ude), såvel som en medieret forståelse (det står i aviserne og bladene) af forholdene.

Susser: Engang på det sted, hvor jeg arbejdede, der sad der et ungt menneske og så meget smart ud med spidse støvler og sort tøj, og han beklagede sig over, at han ikke var særligt lykkelig. Jeg og en anden midaldrende dame, vi satte os så ned og snakkede med ham, så sagde jeg: „Hvem har du tænkt dig, skal sørge for det“? Og det kunne han ikke rigtig sætte ord på, men det var helt klart ikke ham selv. Nogen måtte komme og sørge for, at han blev lykkelig, og det synes jeg egentlig præger samfundet ekstremt meget. Det skuffer mig.

Sussers forståelse forekommer i det ovenstående citat overvejende at være praktisk funderet – med rod i de konkrete oplevelser, om end en dør må holdes åben for, at det er hendes mere grundlæggende opfattelser, som strukturerer den praktiske oplevelse. Samtidig er det værd at bemærke, at „de andre“ nok udgør en *modsætning*, men der er ikke tale om en „antagonistisk“ relation til disse. De repræsenterer en opposition, men ses ikke som „fjenden“. Men til gengæld „*skuffer*“ de hende. Sussers tilgang er her sådan lidt paternalistisk, irettesættende, lidt a la „mor er ikke vred – mor er skuffet“. De „andre“ synes næsten at fremstå lidt „sølle“ i hendes bevidsthed.

Vi har fået en forsørgerkultur, mener Susser, hvor vi sætter os ned og venter på, at „nogen“ sørger for tingene. Hun mener, at det er manglende opdragelse („forældreskabets svigt“), som er skyld i, at der ikke tages ansvar. I takt med at mulighederne for at lade andre tage vare på tingene øges med velfærdsstatens udbygning, så er der mange, der finder sig til rette hermed og accepterer dette som tingenes tilstand, tingenes *orden*. „Det kender vi mange, der gør“, hævder hun. Det er Sussers opfattelse, at velfærdsstaten breder sig – og den koloniserer i forhold til den individuelle ansvarlighed og handlekraft. Den udmanøvrerer de mekanismer, som burde træde i kraft og sikre den enkeltes myndige beslutsomhed imod apati og laden-stå-til.

Susser ser denne tendens som særligt udbredt i de lavere sociale lag. Hvis man er kravlet lidt længere op ad karrierestigen, så skyldes det nok også, at der forefindes et grundlæggende initiativ, siger hun. Igen ses hendes basale

holdning: man vælger selv, hvor godt man skal klare sig i livet. Hun har en stratificeret samfundsforståelse, og hun placerer underforstået sig selv i den øverste del af det sociale hierarki. Og i denne position er man presset, mener hun. For mens befolkningens flegmatiske og ligegyldige attitude bliver belønnet, så gør staten samtidig, hvad den kan for at banke borgere som hende selv „på plads“ via øget skatteindkrævning, og dét endda i en sådan grad, at hun faktisk overvejer at flytte udenlands. „Jeg gider ikke give 800.000 for en bil, som min søster ringede fra Tyskland og sagde, hun havde købt for 75.000“, siger hun. Hun har tidligere søgt job i Portugal, og parret overvejer undertiden at flytte til England, hvor der er lave skatter, og hvor det ville kunne lade sig gøre for Claus at arbejde hjemme og samtidig drive sin virksomhed i Danmark. Susser holder meget af den engelske kultur, som hun finder charmerende og fuld af gamle dyder. Samtidig er det et trendsetter-samfund, siger hun. Hun ynder især den „*Peter Kanin-stemning*“, som findes i Sydengland med levende hegn. Der ville hun gerne bo. Susser har en idylliseret forestilling om UK – muligvis, fordi dele af den britiske kultur minder om hendes egen opvækst.

MAGTFORSTÅELEN

I Sussers magtforståelse er det først og fremmest politikerne, som har magten. Men der er her også tale om en generelt negativ oplevelse af magtforholdene, primært på grund af beskatningen, hvor politikernes skatteudskrivningsret, som er meget mærkbar og konkret hos hende, tenderer mod at fremstå som regulære overgreb, hvor systemmagten underkuer og „tromler“ det enkelte individ (og skatteborger). Susser er meget gal på skattesystemet i almindelighed, og hun oplever, at skatteskruen hele tiden strammes en ekstra tand, uden at man som skattebetaler kan „forsvare sig“, eller uden at den samfundsmæssige nytte øges.

Susser: Sådan synes jeg, det føles. Nu har man besluttet, at der skal flere skatter i hus, og så går man ud og henter dem hos folk, og så sidder man forbavset tilbage og kigger på sin skatteregistrering: Hvad er ejendomsværdiskat for noget – og hvorfor skal det koste 20.000 om året? Nu vil regeringen gerne have nogle flere penge, og så går vi ud og henter dem hos jer. Og vi kan ikke gøre andet end at stå og se målløse til. Når de har fundet ud af, at de vil have noget mere guld, så bliver vores ejendomsvurderinger sat op, og når de er sat op, så får vi noget mere ejendomsskat. Hver gang man åbner de der kuverter fra ejendomsvurderingen, så tænker man: åh nej, hvad nu, nu vil de have noget mere guld.

Det er især vigtigt at notere Sussers kollektive „vi“ i det ovenstående citat. Der optræder her tydeligt en os/dem-dikotomi hos hende, som skal udfoldes i det følgende afsnit.

O S O G D E M

I Sussers tilgang repræsenterer „os“ de ejendomsbesiddende og de skatteplagede højindkomstgrupper, mens „de andre“ først og fremmest udgøres af politikerne, staten og systemet – men også i et vist omfang af den del af befolkningen, som har sikret det politiske mandat for de folkevalgte. Det er i hvert fald relativt klart, at „magten har de andre“ i hendes oplevelse. Skellet mellem Sussers selvforståelse og identitet og så de lavere sociale grupperinger sættes let i profil via nogle af hendes konkrete hverdagsbetragtninger:

Susser: En gang imellem så kører jeg til OBS oppe i Helsingør, og der har de en masse socialt boligbyggeri, sådan halvslum. Der går jeg rundt inde i den kæmpestore OBS, og jeg undrer mig over, hvordan de mennesker har råd til at købe alle de dyre dagligvarer. Det er ikke, fordi det ikke er dem vel undt, men der var måske en vej videre for dem, hvis ikke de brugte alle deres penge på guldbajere, og på – jeg ved ikke, hvor meget skrammellegetøj til børnene, og på vingummier, og på snisk-snask og elendigt pålæg af dårlig kvalitet. Kæmpekurve fyldt med alt muligt. Det er ligesom at forestille sig, de sidder fast i det: Nå ja, der er måske egentlig ikke rigtig nogen vej ud, og så bruger vi bare alle pengene. Og der er nogle af de mennesker, som tillader sig nogle ting, som jeg slet, slet ikke tillader mig i det daglige. Til gengæld er der nogle, der kører rundt hernede og ræser frem og tilbage om sommeren og larmer. Når man beder dem lade være, så siger de: Jamen, det har man da godt af, fordi det er sådan nogle rige svin, som bor her. Men vi har så valgt at prioritere på denne måde. Og jeg står jo altså heller ikke og skælder dem ud over alt det, de putter i deres papkasser ovre i OBS.

I det ovenstående kommer os/dem-dikotomien frem i fuldt flor. De konkrete og praktiske oplevelser af modsætningen til „underklassen“ eller „Underdanmark“ er tydelige. Susser synes ikke, at man i denne samfundskategori tager tilstrækkeligt ansvar for sit eget liv. Susser tror ikke på princippet om en omfordeling fra de rigeste til de fattigste via skatterne. Velfærdsstaten passiviserer de svage i samfundet i stedet for at opmuntre til, at de selv gør noget ved tingene, mener hun. Nogle af de offentlige midler bliver sikker kanaliseret de rigtige steder hen, men hun er også sikker på, at mange penge bliver givet dårligt ud. Og det føles nogle gange lidt surt:

Susser: Jeg har en veninde, der er skolelærer, der fortæller mig, at der er en del indvandrere i hendes klasse. Og det er helt ufatteligt, hvad de får støtte til. Så har de fået et nyt ur, som kommunen har betalt – så har de fået ditte og datten, som kommunen har betalt – og man tænker: Kan det være rigtigt? Ikke fordi, jeg ville ikke bytte – jeg tror, det er smadder svært for mange af de børn, og jeg ønsker dem det bedste. Men jeg er ikke sikker på, det her er det bedste.

Sussers „problem“ med Velfærdsdanmark er ikke kun knyttet til hendes egen skattebetaling. Der eksisterer også et legitimitetsproblem i forhold til det offentlige system. Der mangler således grundlæggende retfærdighed omkring de offentlige ydelser. Ofte bliver der nemlig ikke givet efter behov, men derimod forgyldes bestemte grupper, som på forhånd er defineret som svage grupper, uden skelen til deres faktiske behov. Der er derimod ingen taknemmelighed over de ydelser, der modtages, og der er ingen respekt. Til gengæld oplever hun megen nidkærhed og misundelse i samfundet, fx blandt unge „bøller“, som terroriserer med motorstøj ved deres bopæl.

Susser: Det er sådan nogen lømmeltyper på et par og tyve. Jeg tænker på, hvis nogen, der boede dårligere end dem, stod og hamrede på deres døre og larmede midt om natten. Det ville de da være sure over. Jeg synes, der er meget misundelse den ene vej. Det er ligesom om, at det her meget udvidede sociale sikkerhedsnet ikke har bragt glæde med sig. Det har bragt misundelse og kræve-ind-mentalitet med sig. Jeg siger ikke, at vi skal derhen, hvor folk skal tigge på gaden, det synes jeg er helt forkasteligt. Men jeg mener, grundholdningen er forkert, netop det der med ikke at tage ansvar for sit eget liv.

Velfærdsdanmark er blevet til Sureddanmark i Sussers bevidsthed. Det hele er blevet til „Kom lad os brokke os“. Tilmed oplever hun også misundelse og fjendtlighed, og det er næsten lige før, at hun ser bøllerne på vejen som et udtryk for „the clashes among classes“, som en manifestation af regulær klassekamp, ulydighed og oprør – tilmed ført i det primitive „sprog“ og med de (motoriserede) midler, som proletariatet nu engang behersker.

P O L I T I S K I D E N T I T E T

Sussers politiske identitet må anskues i tæt tilknytning til hendes samfundsforståelse. Hun er som anført ikke særlig tilfreds med de holdningsmæssige konsekvenser af velfærdsstaten. Den bibringer nemlig ikke tilfredshed.

Susser: Jeg synes ikke, folk går rundt og ser glade og lykkelige ud. Jeg har nogle gange i forbindelse med børnene været på hospitalet, og tænk, jeg synes faktisk, det var rart. Altså der får man det hele serveret, og man kan gå ud i skabene og tage rent tøj, og det er fuldstændig nyvasket og nystroget og lige til at tage på til sig selv og sin baby. Og man kan gå ud og tage te og kaffe, man kan sågar gøre det om natten. Der stod hjemmebag og saftvand fremme om natten. Og hvis du vidste, hvor folk mulede. Så var der nogen, der ikke kunne lide rosenkål, og „er det ikke for dårligt, vi skal have rosenkål“.

Susser er gennemgående et positivt menneske. Og i rollen som modtager af offentlige ydelser er hun en meget tilfreds borger. Hun ser det positive i de små ting, og hun synes, der er mange muligheder i samfundet, hvis man bare vil. „Jeg kunne jo gå ind på universitetet, da jeg læste sprog, og det er da luksus, at der er plads til det“, siger hun.

Susser er afgjort en ressourcestærk aktør. Hun er i stand til at handle, når hun skal handle. Måske typisk for hendes refleksive identitet, er hun også i et omfang indbefattet af forestillingen om „risikosamfundet“ (Beck, 1992), og berørt af frygten for farer i dagligdagen. På et tidspunkt var der en del fokus i pressen omkring spørgsmålet om, hvorvidt man kan få BSE af at spise gelatine i vingummi, fortæller hun. Susser og Claus skrev et brev til den relevante minister, Ritt Bjerregaard, for at høre, om der var nogen sundhedsrisiko. De fik også svar tilbage efter meget lang ventetid. Sussers indtryk er, at det kræver energi at komme igennem de offentlige systemer, men man skal bare blive ved og ikke lade sig bremse. Hvis hun har nogle budskaber eller holdninger, som hun gerne vil have kommunikeret, så kan hun sagtens finde ud af at præsentere dem samt at maile, skrive eller ringe til den relevante instans. Hun er kort sagt en myndiggjort aktør.

Susser repræsenterer i mange henseender også et godt eksempel på en kvalitetsbevidst, næsten politisk, forbruger. Hun køber fx udelukkende økologiske grøntsager. Man har et valg, siger hun, og derigennem har man magt. Men man må starte med sig selv. Det handler også om „pligten“ til at udvise fælles ansvarlighed over for eksempelvis miljøet, siger hun.

Susser ser fagforeningerne som en magtfuld aktør i samfundet, også selv om der ikke er så mange røde faner fremme i dag, og hun ser fagbevægelsen som en inkarnation af „Systemdanmark“. Dette synspunkt er dog ikke overraskende, vurderet ud fra hendes sociale placering og politiske holdninger. Hun har aldrig været aktiv i det politiske liv, og hun føler heller ikke, at hun „egner sig til at være i det politiske system“. Men hun har omvendt oplevelsen af at kunne søge indflydelsen der, hvis hun ville, fortæller hun. Man kan

således vælge at placere sig, hvor man har noget at skulle have sagt, hvis ellers man vil. Sussers politiske „efficacy“ er relativ høj, mens hendes livspolitiske identitet egner sig ikke til det politiske liv. Hun vil ikke begrænses af bestemte partier og faste bånd. Hun er heller ikke trofast over for et bestemt parti i vælgerrollen. Susser tager stilling fra valg til valg. Hun oplyser, at hun ved sidste valg stemte på Venstre på grund af utilfredsheden med ejendomsskatterne.

DEMOKRATI OG MEDIERNES MAGT

I Sussers opfattelse af idealdemokrati skal alle kunne komme til orde, og der skal være plads til alle synspunkter, således at der i offentligheden og den demokratiske proces kan ske en aggregering af meninger (svarende til, hvad der i den teoretiske litteratur ofte benævnes som „pluralisme“). Sådan er forholdene imidlertid ikke i dag, mener hun. Dem, der kan skabe de største dramaer i dagspressen, og dem, der kan komme ud med de mest markante historier, får de „billige point“ og den megen opmærksomhed i medierne, mener hun.

De partier eller organisationer, der har de bedste pressemedarbejdere, eller de mest markante frontpersoner, bryder igennem i offentligheden, mener Susser. Man kan forestille sig, at andre, som i virkeligheden har en hel masse fornuftigt at byde på, ikke får det bragt til torvs, fordi de ikke kan lave drama ud af det, og fordi de ikke kan få „*Berlingeren*“ og *Jyllands-Posten* til at skrive om det. Den politiske dagsorden er præget af følelsesmæssigt stærke temaer, typisk i valgkampe. Når mandaterne er i hus, så lægger man disse temaer i skuffen og fortsætter med dét, der egentligt er det „sande“ politiske ansigt for det pågældende parti, samt de mere kedsommelige politiske og administrative dagsordener. Sådan oplever hun virkeligheden: dem, der kan kommunikere deres synspunkter ud og er dygtige til at tematisere, dramatisere og præsentere deres budskaber, vil få opmærksomhed. Der er fri konkurrence på meningernes marked, siger hun.

Susser: Dagsordenen er ikke *styret* af medierne – den er styret af dem, som er gode til at præsentere det, som medierne vil have. Det er en misforståelse at sige, at tingene er mediestyrede. Og såvel partierne som erhvervslivet og fagforeningerne, og hvem det nu kunne være, de *bruger* medierne. De ved godt, hvordan medierne arbejder, og at læserne gerne vil have noget drama. Det gælder samtlige aktører i samfundet, som ved, hvordan tingene skal præsenteres, for at medierne „griber“ dem. Medierne sidder

bare og arbejder og skal tjene nogle penge. De skal kradsde nogle gysser hjem, og det ved de godt, hvordan man gør. *B. T.* ved godt, hvilke overskrifter der sælger – og det samme gør ugepressen og tv-avisene.

Susser er som nævnt blandt andet journalist, og med hendes faglige interesse er det sikkert meget naturligt, at hun har fokus rettet mod medierne. Men for hende er det altså ikke medierne, der styrer nogen ting. Verden tilhører derimod den, som kan kommunikere. Derfor kan vi dog godt som mennesker være meget styret af det, vi ser og hører i medierne – og det er vi også, mener hun. Det er bare ikke medierne, der styrer det. De er dog med til at skabe vores holdninger, hævder Susser. Men der er ingen, der har en bestemt skjult plan eller ideologisk hensigt med det, der kommer frem i medierne. Disse følger derimod en meget mere arbitrær logik. Susser ser medierne som placeret som et slags „filter“, der ligger midt imellem på den ene side „befolkningen“ og på den anden side erhvervslivet, partierne og organisationerne. Modsat mange af de øvrige respondenter i undersøgelsen, bør det således her noteres, at hun *ikke* ser medierne som værende en del af „systemet“. Måske, fordi hun fagligt har en vis tilknytning til medierne, og derfor har svært ved at identificere disse som en del af et magtapparat.

KONKLUSION

Susser er vokset op i et traditionsrigt hjem, hvor man værnede om de klassiske dyder. Et helt centralt omdrejningspunkt for hende handler om ansvarlighed – om at tage ansvar for sit eget liv. Hendes erfaringer, både hverdags erfaringerne og de mere medierede forestillinger, kolliderer ofte med dette værdimæssige udgangspunkt, idet hun konfronteres med oplevelsen af svigtende handlekraft blandt sine medborgere, samt nidkærhed og slaphed. Det ville derfor være let at falde for fristelsen til at konkludere, at Susser er født med en „sølvske i munden“ (for nu at bruge en veltjent frase), og at hun har haft det nemt i livet. Set „udefra“ forekommer det således, som om hendes tilværelse tager sig mere ukompliceret ud, end hvad gælder for mange andre mennesker i dette land. At lytte til Sussers beskrivelser af sine oplevelser under indkøbsture er undertiden næsten som at være vidne til „klassekamp med modsat fortegn“. Her er hun ikke tilbageholdende, når hun skal revse sin modpart. Der optræder en tydelig os/dem- dikotomi i hendes univers, men det er interessant at iagttage, at den eksisterer på et plan, som hun næppe er absolut bevidst om, selv om hun sagtens formår at italesætte den. Objektivt set tilhø-

rer hun angiveligt en overklasse, men på det subjektive plan er sagen mere kompliceret. Ikke så meget, fordi Susser ikke vedkender sig at være rig eller at have indflydelse eller at være anderledes end de „almindelige“, fordi det gør hun bestemt nok. Forbeholdet vedrører snarere, at Susser („an sich“) slet ikke vedkender sig billedet af et Over- og et Underdanmark eller forestillingen om et klassedelt samfund knyttet til strukturelle (og dermed forholdsvis statiske) positioner. Man tilhører i hendes forståelse nemlig ikke *per se* en af disse kategorier – man vælger derimod selv, om man skal være rig eller fattig.

Susser kendetegner som anført en moderne, refleksiv identitet, og hun lader sig ikke binde til fastlåste kategorier. Hun er en *projektmanager*, og der er ikke nødvendigvis en grænse mellem arbejde og fritid eller hjemmeliv og institutioner. Her kan en hobby blive til et arbejde og omvendt, og elementer i tilværelsen opfattes ofte som projekter, der udfordrer og udvikler. Udfordringerne kan altså både ligge i og uden for arbejdet, og det hele kan sagtens hænge sammen. Det afgørende for denne type er selv at kunne sætte dagsordenen og at være fri og uafhængig (Andersen, 2001).

Sussers magtforståelse kan i udgangspunktet siges at være baseret på en forestilling om det *politisk-parlamentariske demokrati*. Alligevel lurer opfattelsen af „systemmagt“ i baggrunden. Autoriteten i hendes magtbillede er formelt den til enhver tid siddende regering. Men hun kan alligevel ikke helt gennemskue, om magten reelt udgøres af fx politikerne eller det administrative system og skattevæsenet. Disse størrelse flyder lidt sammen – men pointen er, at systemet begrænser hendes personlige autonomi, her først og fremmest økonomisk. Og hun bryder sig bestemt ikke om indskrænkninger af sit handlerum. Samtidig nærer hun en vis mistillid til politikerne, og hun oplever, at de manipulerer (fx som med temaerne i valgkampen, hvor der udelukkende spilles på følelserne). Dette er ikke ærligt, og uhæderlighed klæder ikke nogen, mener hun. Man forventes derimod i Sussers verden at være korrekt og retskaffen samt hårdt arbejdende, og man høster efterfølgende sin belønning. Der er meget konservativt tankegods i Sussers verdensbillede. Det handler her ikke mindst om den moralske „pligt“ til at udvise fælles ansvarlighed, og hun handler bestemt heller ikke ud fra en egoistisk eller snæversynet horisont. Hun er velmenende og oprigtig. Hun har sin dannelse, og det er ikke mindst den, som er styrende for hendes grundlæggende orienteringer.

AFSLUTTENDE ANALYSE OG KONKLUSION

Vi har nu fået præsenteret undersøgelsens forskellige personer. Vi har samtidig været vidne til nogle udlægninger af verden og nogle konkrete magtforståelser, som på mange måder er ret forskellige, men som også på mange måder er overraskende ens. Vi er herefter i stand til at give et bud på magtforståelsernes udseende og forskellige dimensioner, hvor et første indtryk forekommer at være, at folk ikke er „bange“ for magten og bestemt ikke opfatter sig som værende på stor afstand af den. Portrætterne i undersøgelsen har indtil nu været præsenteret som selvstændige og afsluttede „fortællinger“ uden direkte indbyrdes reference. Vi skal i det følgende prøve at samle op på nogle hovedlinjer og centrale fund i undersøgelsen, og i den forbindelse foretages der i analysen en kontrastering mellem de forskellige portrætter for at trække nogle bredere linjer op. Der kan derpå opstilles en typologi over, hvordan forskellige typer opfatter magten og samfundet.

Fra det indledende kapitel kan det rekapituleres, at undersøgelsens hovedspørgsmål, som der har været ledt efter i interviewene, var:

- Hvordan opleves magtforholdene?
- Hvor ses magten fra?
- Hvordan opleves egen rolle?

Disse spørgsmål skal udfoldes grundigere i det følgende. Ideen og strukturen i dette afsluttende kapitel er således at dykke nøjere ned i spørgsmålet om, hvordan det ser ud med magtforståelsen blandt de interviewede. Hvilket overordnet billede aftegner der sig her, og hvad er det for typer af forståelser, som er udbredt eller gennemgående?

Herefter opstilles en begrebslig typologisering af magtforståelserne, som er undersøgelsens analytiske og teoretiske „kulmination“. Endelig trækkes undersøgelsens samlede konklusioner op i en perspektivering.

Der findes, som nævnt, i den teoretiske litteratur ikke mange studier af borgernes „billeder af magten“. Lockwood opstiller dog, som det erindres fra kapitel 1, følgende 3 typer af samfundsforestillinger eller „images“ af samfundet blandt arbejderklassen:

- et dikotomt samfundsbillede („*powermodel*“)
- et hierarkisk samfundsbillede („*prestigemodel*“)
- et prestige- eller forbrugsorienteret samfundsbillede („*pengemodel*“)

Spørgsmålet var i forlængelse heraf, i hvilken grad man genfinder sådanne images i dag. Det kan godt, overordnet set og med nogen god vilje, lade sig gøre at indplacere visse af denne undersøgelses respondenter i disse kategorier. Eksempelvis kan nogle af respondenterne godt siges at basere deres magtforståelser på henholdsvis konfliktmodeller eller status/hierarkimodeller af samfundet. På mange måder adskiller de sig dog fra den Lockwoodske type. Derfor skal der argumenteres for en anden tilgang, som udvider og kvalificerer denne forståelse.

RESULTATERNE I DENNE UNDERSØGELSE: SAMFUNDSMÆSSIG MAGT

I det følgende trækkes nogle af de væsentligste fund i undersøgelsen op. Der ses således nærmere på, hvad det typisk er for nogle former for magt, som respondenterne peger på. Dette munder efterfølgende ud i den rubricering og figur, som opstilles på basis af magtforståelserne i portrætterne. Det erindres fra det indledende kapitel, at vi opstillede følgende former for magt:

- Økonomisk magt: (materielle og) finansielle ressourcer
- Politisk magt: autoritet; politiske institutioner
- Social magt: grupper, familie, arbejdsplads, (det „nære“)
- Kulturel magt/symbolsk magt: sport, kunst, reklamer, musik, mode, informations- og kommunikationskanaler, kulturelle institutioner, religion, monarki, uddannelsesinstitutioner, medier etc.

Ved første øjekast er det overraskende, så relativt ens – i hvert fald på det manifeste plan – de forskellige respondenter ser på magten, især ihukommende deres forskellige baggrund og sociale, kulturelle og erhvervsmæssige afsæt. Hvis man skal sammenholde resultaterne fra undersøgelsen med

ovenstående magtformer, kan man sige, at der især peges på de to første kategorier, nemlig økonomisk magt („kapitalen“) og det politisk-administrative system. I relation til det sidstnævnte er det imidlertid i langt højere grad bureaukraterne end politikerne, som der peges på, hvilket jeg skal vende tilbage til. Der peges i (overraskende) ringe grad på den sociale magt i kategori 3, hvor aspekter omkring fx køn og forholdene på arbejdspladsen kunne inddrages. De nævnes, men ikke i noget udpræget omfang. Den sidste kategori 4, hvor symbolske aspekter og mediernes magt er indeholdt, fremhæves derimod markant og gennemgående af respondenterne, og igen: bemærkelsesværdigt meget uanset deres (socioøkonomiske) ståsted.

Ved næste øjekast aftegner der sig en vigtig pointe, som vel nok kan siges primært at optræde på det latente plan, nemlig at „magtens former“ ganske vist giver god mening rent begrebsligt, men egentligt så peges der forbausende lidt på magtens konkrete former. De er således ikke definerede og afgrænsede kategorier blandt respondenterne. De flyder sammen og blandes. De er uklare og flertydige – og de bliver til *systemer* – eller til positioneringer og udgrænsninger, der vedrører DEM og OS. Der er her ikke tale om, at sådanne „systemer“ eksempelvis udgøres af konkrete rigmænd og toppolitikere, men derimod snarere om et anonymt og ansigtsløst system af diverse autoriteter, bureaukrater og eksperter – en struktur, hvor den magtmæssige top ikke lige lader sig udpege. I denne forestilling indgår også undertiden en række overordnede økonomiske strukturer, som fikserer og begrænser de rammer, hvorindenfor beslutningstagere overhovedet kan operere. Der er måske nok en tendens i retning af, at jo mindre „s sofistikeret“ magtopfattelse respondenterne har, desto mere tenderer magtens former mod at smelte sammen til „systemet“ (tilsvarende eksempelvis i Hans Jørgen Nielsens „almuemistro“). Men det interessante er, at dette forhold er alt andet end entydigt, og at „system“-forståelsen også er meget udbredt, selv i de mest avancerede „billeder af magten“. Konklusionen er således heller ikke, at jo mere „afmagt“ respondenterne giver udtryk for, desto mere peges der på „system“. Sådan forholder det sig ingenlunde. Det er altså ikke det (socioøkonomiske) ståsted eller afsæt, som forklarer oplevelsen af et „magt-system“ (om end måske nok i nogen grad en dikotom magtforståelse). Der er således ikke nogen „Lockwood“ på spil her – hertil er magtoplevelserne generelt blevet for pluralistiske og nuancerede.

Magtens billeder er undertiden dikotome – men *ikke* som hos Lockwood, hvor det var en klasse-mæssig polarisering, der udgjorde omdrejningspunktet for magtforståelsen, og hvor „modparten“ hurtigt lod sig lokalisere og

udpege. Derimod er der tale om en anden form, hvor oplevelsen af magt-relationer gennemgående ikke er afledt af arbejdssituationen eller klassestrukturen. Et vigtigt fund i den forbindelse er, at der heller ikke er tale om oplevelser af decideret afmagt hos aktørerne. Dette hænger delvist sammen med en anden pointe omkring billederne af magten og samfundet, nemlig at hvor der fx hos Lockwood var tale om et hierarkisk samfund – med en klar og identificérbar top, så peger resultaterne i denne undersøgelse i retning af oplevelse af et samfund med mange magtcentre. Samtidig er der tale om, at myndighederne eller „magtens mænd“ er i stand til at udvise en vis grad af responsivitet, eksemplificeret ved Bent, der forlods repræsenterer en af de mere „afmægtige“ positioner i undersøgelsen. Han har således på den ene side en klar forestilling af magten som værende meget hierarkisk. Den udgør et stort „apparat“ eller et „system“, som på den anden side reelt viser sig ikke at være så fjernt endda. Den er fx steget ned på gadeniveau, som da rådmanden kommer på besøg. Magtens mænd er således til at tale med. De møder personligt op på værtshuset og er villige til at medvirke til at finde en løsning. Dette giver her magten nogle konkrete ansigter. Derfor kan man dog godt, som Bent, opleve den som systemisk.

MAGT I FORHOLD TIL DE POLITISKE INSTITUTIONER OG MEDIERNES MAGT

Et andet forhold, som det er vanskeligt at undlade at bemærke i undersøgelsen, er den markante oplevelse af magt blandt embedsmændene, som respondenterne giver udtryk for. Og det er vel at mærke i den „negative“ udlægning, hvor denne magtudøvelse opleves som illegitim. Når der peges på magt i relation til det politisk-administrative system, så er det således altovervejende embedsmændene, bureaukraterne, videnslitterne (og „djøf’erne“), der henvises til. Det markeres klart, uanset magtforståelse i øvrigt, at disse i stigende grad har fået magt (hvorved man må antage, at dette er sket på bekostning af politikerne). Især er det her helt udtalt, at djøf’erne „står for skud“, ikke mindst i den gruppe af respondenter, som har en forholdsvis nuanceret forståelse af magten (og således ikke opfatter denne som ét samlet system af magthavere).¹ Selv dér, hvor magttopfattelsen ikke domineres af dikotome magtforståelser, men er relativt pluralistisk, er det helt udtalt, at embedsmændene har stor magt. Pointen er altså, at uanset om magtforståelsen er dikotom eller pluralistisk, så opleves bureaukraterne

som meget magtfulde.² Et andet interessant aspekt i den forbindelse er, at denne opfattelse også gør sig gældende i den store gruppe, som ikke selv har konkrete, personlige oplevelser af magt blandt embedsmænd. Derfor er jeg tilbøjelig til at tolke dette som tegn på *overleverede/medierede* forståelser af magten – at det er bestemte, men nok ret flertydige, diskurser om magt, som er på spil her. Selv om folk ikke nødvendigvis *lever* i sådanne „billeder af magten“, hvor bureaukrater i dagligdagen er dominerende størrelser, så kan disse sagtens på det subjektive plan optages som „fakta“ om magtudøvelse, som der – næsten reflektorisk – kan henvises til. Utvivlsomt er resultatet også lidt påvirket af, at der netop havde været en mediediskussion om djøf’erne.

Dernæst er der mange, der lidt på tilsvarende vis peger på medierne som magtfulde. Det virker ikke altid, som om man helt ved hvorfor – men måske forholder det sig bare sådan, at det *forventes*, at man peger på medierne. Finn peger på, at folket skal have „brød og skuespil“. Der er her ansatser til noget, der virker „bekendt“ (jf. gamle venstrefløjs-paroler om underholdning som „opium for folket“),³ om end denne opfattelse afvises af andre. På det manifeste plan er opfattelsen dog tydeligt, at medierne har megen magt. På det latente plan er det dog mere uklart, hvilken magt de har. I mange af forståelserne bliver medierne let til en del af et større „magtsystem“ – også her smelter det hele næsten sammen.⁴

Næsten alle peger på medierne, men har svært ved at konkretisere hvorfor. Måske skyldes dette fænomen, at vi også her er underlagt en diskurs om mediemagt og dermed er „opdraget“ til at pege på medierne. Man kritiserer altid mediernes magt – der er næsten her tale om en kliché. Medierne udgør i de flestes forståelse en anonym magt, men „de“ (medierne) har helt sikkert magt, siges det. Hvem „de“ nærmere bestemt er, gives der sjældent anvisninger på, og i den forstand er magten anonym. Finn kommer antageligt tættest på at sætte ord på, hvad de fleste af respondenterne oplever.

Endelig er det interessant at registrere, hvordan der bestemt ikke synes at være noget ligefrem proportionalt forhold mellem graden af synlighed i medierne, og så henvisninger til magten. Der er ingen, der fx konkret peger på statsministeren eller andre bestemte personer, fx ministre, organisationsrepræsentanter eller eksperter, som ellers bliver eksponeret i medierne. Derimod omtales nyhedsværten (fx hos Finn) i relation til magtspørgsmålet (om end ikke som en konkret magtfuld aktør). Det hele bliver måske netop „flimrende“, også i takt med at politikken symbolske rolle og funktion antageligt bliver stadig større.

MAGTFORSTÅELSEERNES DIMENSIONER

Med afsæt i de magtoplevelser og magtkategorier, som respondenterne udfolder skal der i det efterfølgende opstilles en typologi over magtforståelser. Først skal der opstilles to dimensioner i relation til magtforståelserne, som koncentrerer nogle af de centrale analytiske træk i tilknytning til undersøgelsesspørgsmålene.

I. MAGT: MAGT FOR DE FÅ OG FOR DE MANGE

I relation til magtoplevelsen (og -distancen) synes især to forskellige, idealtypiske forståelser at være fremherskende, omkring hvordan man oplever og håndterer magten. Disse præsenteres efterfølgende:

Opfattelse A: Der er her tale om en *dikotomisk forståelse* i lighed med Lockwoods „power-image“. Magten kan placeres (om end den kan være vanskelig at lokalisere). Samfundet er i denne udlægning præget af uretfærdighed og ulighed, og „systemet“ har rottet sig sammen og tryner menigmand. Forholdene i samfundet er bestemt af specifikke magtfulde gruppers interesser og kultur. Her tænkes der typisk på „overklassen“, „kapitalen“, „den politiske elite“, embedsmændene osv., som „rotter sig sammen“ og sørger for, at andres synspunkter bliver overset eller desavoueret. Når dominerende gruppers normer og sprog allerede er en integreret del af systemet, medfører det, at disse på forhånd har alle fordelene, kender spillereglerne og „vinder“ i den demokratiske diskussion. Der er tale om en selvforstærkende effekt. Forhandlinger foregår på i forvejen dominerende gruppers præmisser, og ofte er der en forståelse af, at det er „Overdanmark“, som bestemmer. Opfattelsen bygger på *elitisme*. Det er i denne gruppe, at John Mogensens sang har en chance for at „hitte“. Det er også her, vi finder modstandsidentiteterne. Verdensbilledet er altså dikotomt. Det er „os“ og „dem“. Modstandsidentiteter dannes ved konstitueringen af en opposition eller en modsætning: de andre er „skiderikkerne“. *Opfattelsen baserer sig altså på modstand eller på egen udgrænsning i forhold til magten.* Lisbeth og Bent er de mest oplagte eksempler her.

Opfattelse B: Handler om *magtens decentralisering*. Magten lader sig i denne position ikke entydigt placere. Samfundet i dag er decentreret, og der eksisterer flere magtcentre. Der findes ikke kun én central instans i det moderne samfund, hvor al magt og beslutningstagen er koncentreret. Opfattelsen baserer sig på konsensus og *pluralisme*. Det er ikke en forståelse, hvor magten er fraværende eller helt lige eller jævnt fordelt, men derimod en grundforståelse, hvor politik tilstræber skabelsen af et fællesskab.

Magten er for de mange: Jeg kan *selv* gøre en forskel. Det gennemgående billede baserer sig på engagement, lysten til at blande sig, og hvor aktørerne (i et eller andet omfang) er „mægtig-“ og „myndiggjorte“. Der er flere forskellige måder at komme igennem med sin mening på, men alle, som ønsker det, har mulighed for at deltage i løsningen af de fælles politiske anliggender – enten i forhold til det „lille“ eller det „store“ demokrati. *Opfattelsen baserer sig altså på fællesskab*. Magtspillet er måske nok mere kompliceret end som så, men til syvende og sidst vedrører det os alle. Jesper og Susser er her gode eksempler på nogle, der kommer tæt på denne idealtypiske position. Vi skal nu prøve at diskutere magtperspektivet ud fra den anden dimension:

2. MAGT: MEDIERET VERSUS PRAKTISK FUNDERET MAGTFORSTÅELSE

Dimensionen vedrører spændingen mellem den *medierede* og den *praktiske, erfaringsbaserede* virkelighed. Dagligdagens praktiske aktiviteter og mødet med andre i situationer med ansigt-til-ansigt-interaktion udgør indholdet i vores konkrete oplevelser (og den praktiske bevidsthed). Hvor Lockwood fx kun har blik for det konkrete/nære, er det i dag nødvendigt at anvende en anden tilgang, som betoner medieret oplevelse og den form for erfaringer, vi gør os gennem medieret interaktion. Med kommunikationsmediernes udvikling bliver social interaktion adskilt fra fysisk lokalitet, og mennesker kan på nye måder interagere med hinanden, selv om de ikke har samme placering i tid og rum (Thompson, 2001: 95). Selvdannelsesprocesser bliver i stigende grad næret af medieret symbolsk materiale, som udvider de muligheder, der er tilgængelige for folk. Selvet bliver i stigende grad et reflektivt projekt, som vægtlægger en sammenhængende biografisk fortælling, hvori indgår medieret materiale (Giddens, 1991; Thompson, 2001). Gennem de voksende netværk for medieret kommunikation øges adgangen til former for information og kommunikation, der stammer fra fjerne kilder. Den dynamik, der kendetegner moderne samfund, karakteriseres ved et samspil mellem kompleksitet og ekspertise. Mennesker opbygger praktisk ekspertise, idet de til dels trækker på medieret materiale som en ressource, der gør dem i stand til at overkomme de krav, der stilles til livet i den moderne verden. Medierne bidrager således både til den sociale kompleksitets vækst og forsyner mennesker med anvisninger til, hvordan de skal håndtere den (Thompson, 2001: 239).

Det er en ret udbredt opfattelse, at medierne i et vist omfang styrer politiske dagsordener, virkelighedsopfattelser og holdninger. Der er næppe tvivl

om, at medierne har øget den offentlige opinions rolle, men det er dog mere uvist, hvad dette så nærmere indebærer (Goul Andersen, 1998: 54). Hos nogle (Hjarvard, 1996; Pedersen et al., 1994) har medierne (især de elektroniske) bidraget til selve etableringen af et nationalstatsligt, forestillet fællesskab. Der kan her ligefrem tales om en bestemt epoke, hvor der skete en gennemgribende integration på hverdagslivsniveau mellem individer, sociale klasser og stat, og hvor det nationale blev dét centrale forestillingsfællesskab, hvorigennem individerne i vid udstrækning forstod sig selv og sin omverden (Hjarvard, 1996: 16). Spørgsmålet er imidlertid, hvorvidt medierne i dag påvirker og styrer oplevelsen af bestemte politiske fællesskaber eller forståelsen af bestemte sammenhænge i relation til magt – eller måske netop virker stik modsat ved at atomisere eller fragmentere alting. Mennesker forholder sig samtidig selektivt til informationsstrømmene – dels hvad angår valg af informationskanaler, dels hvad angår dét, de tager til sig. I den sammenhæng spiller det nære/praktiske tilsyneladende stadig en stor rolle. Der synes ikke at være et skisma eller en modsætning mellem de to dimensioner, hvilket Mogens som anført er et godt eksempel på. De kan tilsyneladende sameksistere som fortløbende, parallelle processer. Medierede forståelser af „magten som system“ kan altså blande sig med konkrete oplevelser. Samtidig skabes der en afhængighed af de systemer, som leverer det symbolske materiale til selvdannelsen. Mennesker bliver mere og mere afhængige af en række institutioner og systemer, der udstyrer dem med de – både materielle og symbolske – midler, de skal bruge til at konstruere deres livsprojekter. Her blandes således det konkrete med medierede former i forståelsen af verdens problemer.

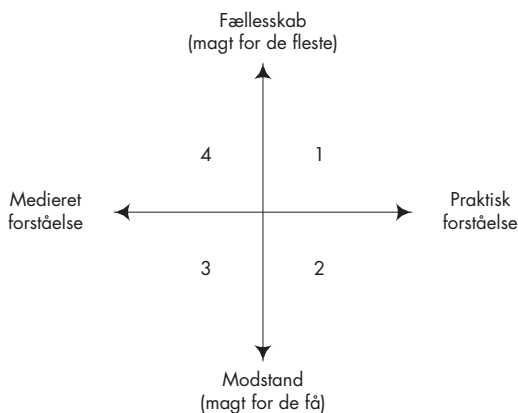
De fleste selekterer altså og tager kun en lille del af de medierede symbolske former til sig. De benytter sig i øvrigt også af den praktiske ekspertise til at styre igennem en stadig tættere skov af medierede symbolske former (Thompson, 2001: 236–237). Nogle mennesker etablerer ligefrem en form for ikke-gensidige, intime relationer til fraværende, dvs. eksempelvis til mediernes gennemgående figurer. Skuespillere, nyhedsoplæsere, sportsidoler, talkshowværter og popstjerner bliver nu og da til velkendte og letgenkendelige skikkelser, som folk diskuterer med i dagliglivet og rutinemæssigt omtaler ved fornavn (Thompson, 2001: 242). Finn er et godt eksempel her. Han inddrager de kendte, lige fra Bjarne Riis, Mads Skjern fra Matador til J.R. fra Dallas i sit abstraktionsunivers. Det, som især kan udledes her er, at der eksisterer en klar forskel på, i hvilket omfang der trækkes på en *praktisk funderet hverdagsbevidsthed* over for de *medierede og sy-*

stembaserede forståelser (hvor også teoretiske begreber og viden indgår som potentielle ressourcer).

Vi kan nu opstille en figur over magtforståelsens dimensioner:

FIGUR 13.1.

Billeder af magten

Figuren opstiller altså fire forskellige felter med tilhørende idealtyper, som kort skal præsenteres:

Felt #1: Denne gruppe har en pluralistisk forståelse af magten: den vedrører os alle. Magtdistancen er lav og magtforståelsen er overvejende erfaringsbaseret. Ofte ses der i denne gruppe typer, som søger efter praktiske og pragmatiske løsninger på hverdagens problemer – og en grundlæggende orientering mod konsensus. I det omfang, hvor der er knyttet en handlingsdimension til typen, er denne ofte at sammenligne med en slags *politisk entreprenør*.

Felt #2: Idealtypen i denne kategori er Lockwoods klassiske arbejder, modstandsidentiteterne og personer, som er indbefattet af en „almuekultur“. Opfattelsen er her gennemgående, at „systemet tager røven på os“. Arketypen kunne kaldes for den dikotome modstandsidentitet. Det er forventeligt også her, at vi ville møde den klassiske John Mogensen.

Felt #3: Denne gruppe udgøres af dem, som overvejende har medierede forståelser af magten, og som overvejende mener, at magten er for de få. I den passive variant af gruppen finder vi „*magtens tilskuere*“ (jf. også

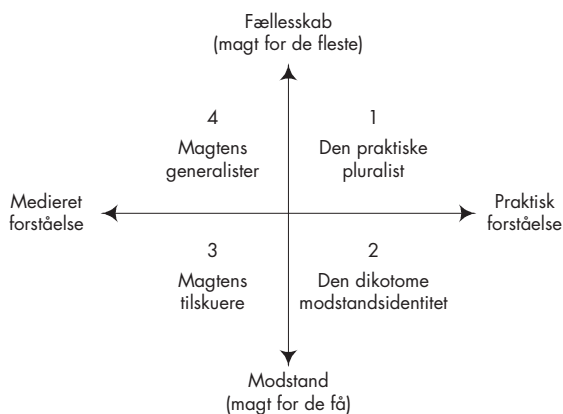
„tilskueridentiteten“), samt dem med tendentielt dikotome forståelser, som typisk får deres holdninger via medierne, som fx når Finn om magten udtaler: „Det er ligesom i Dallas“. I en aktiv variant af denne type ville vi kunne finde mere moderne udgaver af modstandsidentiteter, som fx repræsentanter fra den autonome bevægelse.

Felt #4: Her findes gennemgående, hvad man kunne betegne som „magtens generalister“, hvor magtforståelsen grundlæggende er pluralistisk – der er ingen bestemte, der har magten. Idealtypen i denne kategori har lighedstræk med Castells’ projektidentitet, som er reflektiv og orienteret mod konsensus. Ofte tenderer den medierede tilgang til at betragte magten som pluralistisk (om end vanskeligt lokaliserbar) – der er således flere begreber på det, man kalder „magt“. Her vil vi også finde, hvad der kunne kaldes „magtens teoretikere“, som gør brug af videnskabelige begreber, og/eller medierede symboler, og som har et højt abstraktionsniveau i relation til magtforståelsen.⁵

Med den ovenstående idealtypiske udfyldelse af felter er der også taget hul på undersøgelsens „tredje“ dimension og det undersøgelsesspørgsmål, som handler om oplevelsen af egen rolle, deltagelse og engagement. Der kan således her sondres mellem en politisk aktiv og en passiv kategori. Figuren burde derfor dybest set have otte felter, i stedet for fire – men for overskuelighedens skyld vil vi i det følgende holde os til de fire felter – med en tilføjelse „A“ for den aktive variant af idealtypen og „B“ for den passive variant. Med den ovenstående mønsterudfyldelse ser figuren herefter således ud:

FIGUR 13.2.

Perspektiver på magt

I det følgende gives der et kort resumé af, hvad vi i undersøgelsen fandt frem til hos de enkelte respondenter, dels for at opsummere de væsentligste træk, og dels med henblik på at diskutere dem i forhold til figuren.

JØRGEN GADE

Truckføreren *Jørgen* er en meget flertydig person. Han er spændt ud i mellem identiteten som selvstændig vognmand og så en mere traditionel arbejderidentitet, og han rummer samtidig både højreradikale værdier og oprør mod eliteerne i sig. Jørgen kan placeres i figuren under 2B. Der er et tydeligt dikotomt samfundsbillede at finde hos ham, selv om man må notere, at der ikke optræder meget, som minder om en egentlig *klassebevidsthed*. Man kunne måske kalde dette for Lockwood minus „os“. Der er således ingen arbejderklassesympati eller -romantik omkring ham. Han identificerer sig ikke med en klasse eller stand, og i det omfang han gør, er det nærmere gruppen af små, selvstændige erhvervsdrivende, han identificerer sig med, samt anvender til at afgrænse „os“ og „dem“ med. Fagbevægelsen repræsenterer i den henseende også snarere et „dem“ (et stort, bureaukratisk system), end et „os“ (arbejds mændene).

Jørgen kalder sig selv for „digital“. Hans trafikale skildring er et billede på oprør og et udtryk for behovet for autonomi. Jørgen har nogle ret bastante forståelser af bestemte fænomener: Det er *embedsmændene*, der „sidder og kører systemet“ i Danmark – og Jørgen Poulsen og Dansk Røde Kors „snyder“ med midlerne.

KLAUS LORENZEN

Fagforeningsmanden *Klaus* har klare træk af en *praktisk pluralist*, som finder pragmatiske løsninger. Med afsæt i hans partielle arbejderidentitet kunne man forvente at møde Lockwoods dikotome magtforståelse – og han har da også elementer af denne. Han er dog primært en politisk kreatør og procesmager og kan i kraft af egen praksis indplaceres i figuren under felt 1A. Grundet hans særlige politiske skoling kan der også findes elementer fra felt 3 og 4 hos ham. Klaus er selv en handlekraftig aktør og vil gerne ses i rollen som én, der mobiliserer modmagt. Han „henviser“ heller ikke bare magten – han erkender også at have den selv. Det handler om at forsøge at få magt og så bruge den, siger han. Han ser potentialerne i samarbejdet, og han har en grundlæggende tro på fællesskabet og på dets potentialer. Men hvis dette

fællesskab ikke er i stand til at „levere varen“, så er han omvendt typen, der kan og vil selv – så klarer han selv paragrafferne. Klaus ser først og fremmest bureaukraterne i bred forstand som „skurken“ i spillet om magten – han ser dem som selve antitesen til demokrati.

BENT O. RASMUSSEN

Bent fra værtshuset er „rebellen“ i undersøgelsen. Hans samfunds- og magtforståelse er baseret på skellet mellem folket og eliten, mellem Fedtebrødsaktivisternes kollektive „os“ og systemets mænd. Bent er en *modstandsidentitet*, som identificerer sig med græsrodderne, anarkisterne og de marginaliserede, over for eliten og „kammeraterne“, dvs. politikerne og deres håndlangere. Hans verdensbillede er generelt kendetegnet af dikotomier, og der er tilsyneladende en stor magtdistance. Bent er i portrættet anskuet i et procesperspektiv, hvor han i afsættet er at sammenligne med figurens felt 2B – men hvor han i forløbet i kraft af den politiske aktivitet bevæger sig til 2A. Måske kan der endda hævdes en bevægelse mod 1A – i hvert fald, hvis man godtager, at der bag retorikken toner konturerne af mere pluralistiske forståelser frem.

Bent levendeholder (trods alderen) et *generationsopgør*, og han viderefører nogle af ungdomsoprørets kulturelle kræfter, paroler og forståelser. Det er de langhårede versus skaldepanderne. I den forstand kan der siges at være tale om en medieret forståelse hos Bent. Ellers gælder det overvejende, at hans syn på politik og magtrelationer har afsæt i den personlige erfaringsverden og hans oplevelse af forholdene i lokalsamfundet. Det „store demokrati“ og relationerne i det fjernere samfund er overvejende en *projektion* af det nære miljø: Det er også her „systemet“, der „styrer det hele“, og politikerne sidder øverst og styrer via sine embedsmænd og håndlangere. Bent funderer altså sine forståelser overvejende i en praktisk bevidsthed.

FINN BERG

Taxavogmanden *Finn* er nok mest „medieret“ i sin magtforståelse, men han er også meget konkret og funderet i en praktisk bevidsthed. Han har klare elementer af en modstandsidentitet, men også en vis pluralisme over sig – og har både elementer af lav og stor magtdistance. Han har mest til fælles med felt 3 og 4 – men også felt 1 og 2. Fx begrundes hans refleksive evne til at analysere magten som polycentrisk, at han kunne modsvare figurens felt 4.

Finn er således også en „kølig“ analytiker af magten. Han tegner et tydeligt magthierarki: først er der den økonomiske magt og kapitalen – så kommer politikerne – herefter vidensmagten – og derpå mediamagten. Sådan ser det i hvert fald ud på det *manifeste* plan. På det latente plan er det lidt anderledes, og hans grundlæggende modstand mod systemerne bringer ham her tættere på felt 3. Magthaverne udgøres i Finns optik primært af en bestemt samfundsmæssig position, nemlig kapitalen. Der kan her tales om en vis grad af os/dem-forståelse og dikotomi. Men der er ikke tale om en modstilling, som er kendetegnet af fjendtlighed, eller om et klassisk „power image“. Der er derimod tale om, at Finn tager afstand fra det grundlæggende værdisæt, som det kapitalistiske samfundssystem bygger på, idet han bekender sig som ikke-materialist. Der kan i den forbindelse i en vis grad tales om, at Finn fortolker den samfundsmæssige magt som et *system*. Samtidig peges der på den symbolske og kognitive magt, som er knyttet til informations- og kommunikationskanaler, om end der i første omgang henvises til status og „reklamens magt“. Han ser nok magten som knyttet til kapitalen, eller til det politisk-administrative system, og som værende „lumpen“ og „lusket“. Magten er konspiratorisk, mener han, men han er ikke fremmedgjort, fjendtlig over for eller „på afstand“ af magten. Han møder magten meget konkret i sin taxa. Finn er mønstertypisk for undersøgelsen, hvad angår forståelsen af samfundsmæssig magt og egne muligheder: han er på ingen måde afmægtiggjort eller resignerende. Finn søger friheden og autonomien, og han er dygtig til at etablere de muligheder, som bringer ham videre i tilværelsen.

PER NIELSEN

Per med en fortid i plejeverdenen har træk, som gør, at han ville kunne indplaceres næsten alle vegne. Der er elementer, der ligner figurens felt 1 og 2. Samtidig må man sige, at han i den grad kan analysere, abstrahere og generalisere sine begreber om magt, hvilket er karakteristisk for figurens felt 4. Hans distancering sig fra magten bevirker imidlertid, at han nok har mest til fælles med felt 3 – i den forholdsvis aktive variant. Han er således på bestemte områder velegnet som symbol på egen mægtig-/myndiggørelse. Han er, trods sit handicap, under uddannelse, og så er han ikke mindst en handlekraftig person over for myndighederne. *Per* har gennemskuet nogle grundlæggende magtmekanismer. Han ved, at disse eksisterer, om end han ikke „sympatiserer“ med dem. Men han har vendt dem til egen fordel, i stedet for at indtage den afmægtiges rolle. Han forholder sig omvendt stadig på afstand af

systemerne og institutionerne og opsøger dem helst ikke. Dette er ikke i sig selv udtryk for en stor magtdistance, men Per involverer sig helst ikke direkte i tingene. Medmindre han er *nødt* til at gøre det – og i så fald synes han at gøre det med succes.

Per tror ikke, at der er nogen, der har magten. Der er ingen, der „sidder med den“. Den er i høj grad iboende systemernes egenlogik. Han laver således en tydelig distinktion: På det nære plan er der tale om konkret magt (kan udpeges), mens der i relation til den store politik er tale om, at magten ikke kan udpeges. Pers opfattelse er ikke dikotom, der er tale om, at han gennemgående orienterer han sig ved hjælp af hierarkier. Magten findes først og fremmest i en række dominerende hierarkier inden for forskellige sfærer. Per har dog primært blik for de *faglige* og de *sociale* hierarkier, og først i anden række de *politiske* og *administrative* hierarkier. De *politiske* hierarkier er forholdsvis langt væk for ham – og dem tror han ikke så meget på. Politik er karakteriseret af enkeltsager på tv, og politik er for Per lig med „populisme“ og store overskrifter. I den henseende kan man tale om en medieret magtforståelse hos ham i forhold til (den store) politik. Men han har samtidig nogle interessante og reflekterede betragtninger omkring magt, som han udleder fra de nære, sociale praksisser. Derfor er dette billede ikke så entydigt.

ANNE PEDERSEN

Grafikeren *Anne* tilhører også gruppen af pluralistisk orienterede: Magten kan alle få. Hun opfatter ikke bestemte grupper i samfundet som specielt indflydelsesrige. Anne har på mange måder en medieret forståelse af politik, demokrati og samfund. Det er i stort omfang medierne (og internettet), der styrer hendes orienteringer. Hun modsvarer i den forstand overvejende figurens felt 4 – om end i den passive udgave, dvs. 4B. Anne er en kreativ natur, der er orienteret mod de muligheder, som ligger i individuelle arbejdsprocesser, og hun søger de rette omgivelser til at realisere sine mål. Hun *formemmer* en grundlæggende retfærdighed i samfundet. Det kan godt være, at der er nogen, som ikke har helt reelle hensigter, men de bliver opdaget og stoppet. Anne besidder et positivt syn på samfundet og demokratiet: der findes en „højere retfærdighed“. Den store politik kan man som lægmand dog ikke ændre på. Der er her en vis magtdistance – men i den nære politik er hun myndiggjort. Hun søger således i høj grad selvrealiseringen.

LISE BAGGE

Lise, som studerer, er særdeles aktiv og engageret – og hun insisterer på at gøre en forskel i verden. Hendes magtforståelse vurderer jeg til at være overvejende medieret, om end hun i sine kønspolitiske overvejelser også trækker på den praktiske erfaring fra rengøringsjobbet. *Lise* har fællestræk med felt 1 og felt 2 – men især 3 og 4. *Lise* er både lidt modstandsidentitet og lidt pluralist. Jeg tolker således, at hun „overspiller“ oplevelsen af magtdistance. Ud fra en samlet vurdering må hun siges at ligge et sted mellem figurens felt 3A og 4A.

Lise lancerer flere billeder af magt. Der er strukturelle magtmekanismer på spil i hendes forståelse, både i *det nære* (fx vedrørende kønsproblematikken) og især i den „store“ politik (fx magteliterne) og her også i forhold til ulandene. Magthaverne styrer og kontrollerer offentligheden. Således forsøger magthaverne og medierne at kontrollere debatten og informationen. Derfor engagerer folk sig heller ikke. Alligevel er den centrale pointe, at *Lise ikke* selv rammes af afmagtsfølelse.

MOGENS BJERRE

Landmanden *Mogens* har klare fællestræk med „den praktiske pluralist“. Han oplever stor gennemslagskraft i forhold til det lokale demokrati. Her er der stor tilfredshed. Det er her, han kender rutinerne, og det er her, han selv er en aktiv medspiller. Han udtrykker en klar fornemmelse af åbenhed og lav magtdistance på dette niveau. Derimod er tingene noget anderledes i forhold til det store demokrati. Mens *Mogens* således har gode oplevelser med responsiviteten lokalt, så orienteres magtforståelsen primært ind efter de nationale, politiske spørgsmål og forholdene i det *store* demokrati, hvor det er embedsværket og eksperterne, der adresseres som magthavere. *Mogens* har den moderne landsmands glæder og frustrationer tæt inde på livet, på godt og ondt. Han har samtidig en ret unik blanding af en medieret magtforståelse (det store demokrati) og af den praktisk funderede forståelse (det nære demokrati), som står meget stærkt hos ham. Magten i de fjernere samsfundsrelationer er mere utydelig for *Mogens* – og en følelse af afmægtighed illustreres: „Samfundet er simpelthen blevet så indviklet“. Han afslører her elementer af 3B. Det er vanskeligt for det enkelte individ at have kontrol over sin egen tilværelse, siger *Mogens*, og antyder i den forbindelse trangen til at gøre oprør mod „smagsdommerne“ og eksperterne i Hovedstaden.

Dette ændrer dog ikke alt i alt billedet af en meget mægtig-/myndiggjort og engageret aktør.

JESPER GOLL

Edb-eksperten *Jesper* er en refleksiv idealist. Han har en meget kompleks, aggregeret og abstrakt magtforståelse, som grundlæggende er pluralistisk, og han har derfor gennemgående mest til fælles med figurens felt 4, magtens generalister – i den aktive variant. Jesper er i høj grad bevidst om sine egne ressourcer – og vil gerne bruge dem. Han er en særdeles myndiggjort aktør, og han ønsker en bedre verden. Kategorierne politik og magt skal genrejses via forbedrede systemer. Der er hos ham dog et skisma mellem den „store“ idepolitik og den konkrete amatørpolitik, og mellem idealismen (vi må gøre noget ved forholdene) og kynismen (de kan jo ikke engang finde ud af det). Han „orke“ ikke rigtigt det praktiske, og han gider slet ikke de typer, som søger magten for magtens egen skyld. Han kan ikke lide „lugten i bageriet“. Dette perspektiv leder i et vist omfang Jesper til at se demokrati og magtstrukturer som besværlige og imperfekte. Der er dog ingen decide-rede fjendebilleder i hans univers, og han kan grundlæggende ikke lide dikotomier – de repræsenterer en alt for firkantet form for tænkning for ham. Han bryder sig ikke om magtkampe eller den „rå“ magt. Ønsket om at gøre en forskel kolliderer med den tilsyneladende umulighed i at finde en tilfredsstillende måde at gøre det på – med frustration som resultat. Jesper ser altså et irrationelt element i magt og politik, og dette perspektiv kolliderer med hans egne forventninger. Han erkender derfor selv, at rationalitet og politik måske simpelthen ikke fungerer særlig godt sammen.

LISBETH BEGRUP

Førtidspensionisten *Lisbeth* deler især lighedstræk med felt 3B – *magtens tilskuere*, om end der kan spores et vist handlingsberedskab hos hende. Hos Lisbeth aftegner der sig en grundlæggende forståelse, hvor magten i samfundet er delt i to grupperinger: Underdanmark versus Overdanmark. Magten er systemisk, repressiv og strukturel. I dette lys kunne man forvente at finde afmagten. Hun udtrykker således en stor magtdistance, en meget hierarkisk samfundsforståelse og mistillid til systemerne. Men det er her værd at pointere, at disse faktorer ikke resulterer i tegn på en egentlig afmægtiggørelse

eller politisk apati hos hende. Hvis man virkelig vil, så kan man også godt selv gøre en forskel, er hendes ræsonnement.

Hun placerer sig dog i tilskuerens rolle. Det politiske felt er *ffernt* for hende, og er forholdsvis styret af, hvad der er blevet overleveret via tv og medier. Lisbeths politiske identitet kan bestemmes som en passiv *tilskueridentitet* (Andersen et al., 1993). Lisbeth kendetegnes ikke af anvendelse af abstrakt viden. De ting, som *italesætter magt og politik* for hende, er her primært det nære, og det er de konkrete og selverfærede brudflader i tilværelsen. Billedet er derfor ikke entydigt, og her rykker hun mod 2B. Lisbeth demonstrerer en klar oplevelse af at være „den lille kvinde“ over for „systemet“. Hun har oplevet uretfærdighed. Det alvorlige sygdomsforløb, hun har været igennem, fylder forståeligt meget hos hende, og det udgør et ståsted, hvorfra hun iagttager. Hendes dikotomier kommer derfor også til at kredse meget omkring dette forhold. Derfor bliver medicinalindustrien, genforskerne og kapitalen til nogen, „der styrer meget“. Lisbeths magtdikotomi skal ikke så meget bestemmes som et kollektivt „os“ (arbejderklassen eller underklassen) versus „dem“ (kapitalisterne), som den vedrører et individuelt „mig“ (Lisbeth) kontra „dem“ (systemet).

SUSSER FEIT

Journalisten *Susser* har de fleste af figurens elementer og dimensioner i sig. Hun kunne måske så nogenlunde modsvare figurens centrum, om end hun nok hælder mest mod felt 4B. Susser er lidt delt på den dimension, der vedrører, hvorvidt magtforståelsen er medieret eller konkret, selvoplevet og praktisk funderet. Hun er også splittet på den anden dimension – hvor der både er elementer af pluralisme og en dikotom forståelse. I relation til det sidste kunne man her næsten tale om en „omvendt Lockwood“, hvor fortegnene er vendt om.

I det omfang man kan tale om en dikotom forståelse hos Susser, repræsenteres „os“ i hendes tilgang af de ejendomsbesiddende og de skatteplagede højindkomstgrupper, mens „de andre“ dels udgøres af politikerne, staten og „systemet“, og dels af „masserne“. Skellet mellem Susseres selvforståelse og så de lavere, sociale grupperinger kommer til udtryk i nogle af hendes konkrete hverdagsbetragtninger, men altovervejende har hun en medieret forståelse af magt og sociale relationer. Magten har i hvert fald „de andre“. Susseres magtforståelse kan i udgangspunktet siges at være baseret på en forestilling

om det *politisk-parlamentariske demokrati*. Alligevel anes opfattelsen af „systemmagt“, for politikerne og det administrative system „flyder lidt sammen“. Hun er dog gennemgående også en helt igennem mægtig-/myndiggjort aktør, som har tilrettelagt sin tilværelse, så den matcher hendes behov og ønsker perfekt.

SAMLET KONKLUSION

Efter dette forsøg på at differentiere og udlede de individuelle særtræk skal der i det følgende fremhæves nogle fællesnævner. Der synes således på baggrund af de anførte iagttagelser at kunne fremdrages flere modsætninger, også i forhold til nogle af vore vante forestillinger og opfattelser af magt – og tingene er måske ikke så simple. Der kan udmærket forekomme afmagt i én dimension og samtidig mægtig-/myndiggørelse i en anden. Portrættet af Jørgen viste tydeligt, hvordan orienteringen og identiteten kan være flertydig og ambivalent i det senmoderne samfund. Der er hos Jørgen ikke nogen direkte modsætning og manglende logik i på den ene side at have højreorienterede politiske holdninger og observanser (og en selvidentitet som selvstændig erhvervsdrivende), og på den anden side at have en arbejderidentitet og brokke sig over ledernes tilrettelæggelse af arbejdsforholdene.

Der indikeres i undersøgelsen generelt et højt handlingsberedskab. Respondenterne viser tro på egne evner, tro på livsmuligheder samt tro på egne muligheder for gennemslag. Man klager til myndighederne, hvis man er utilfreds med noget, man beder om en forklaring, og man indtager gerne rollen som „brokrøv“ i det offentlige rum (fx over for kommunen eller skolen). Der er ikke meget „ærbødighed“ (jf. Lockwoods eller Newbys „deferential worker“) over deltagerne. Lockwood og andres figurer med folk, der er ydmyge, underdanige eller fremmedgjorte kan ikke genfindes. Derimod er der ret entydigt tegn på, at det ikke er afmægtige aktører, vi har stiftet bekendtskab med. Generelt afspejles drømmen om at være herre over eget liv, hvor den personlige *autonomi* er i centrum. Der er ikke mange indikatorer på afmagt og fremmedgørelse i den forstand, at dér, hvor man kunne forvente at møde „afmagten“, fx hos førtidspensionisten (som dog ganske vist ikke repræsenterer samfundets absolut svageste grupper), er den ikke – hvilket er et af de gennemgående karakteristika ved undersøgelsen. Magtdistancen er altså overraskende lav. Magten er således i nogen grad principielt tilgængelig (jf. historien om Bent), modsat tidligere, hvor magt-

ten i en mere klassisk forstand, altid var skjult og fjern via hierarkiet. I dag er magten måske snarere belyst end skjult. Der er i dag nok heller ikke den samme respekt for magten – magtens autoriteter har ikke samme status. Der synes ikke at genfindes mange træk af et „homo hierarchicus“, som Weber beskrev, blandt respondenterne, men derimod er det snarere et „homo politicus“, som viser sig. Og hvis nogen påtager sig et ansvar, så skal de også formå at fylde rollen ud, synes holdningen at være. Der er således et meget *kritisk* syn på, og tilgang til, magten og magtens forvaltere blandt respondenterne. Et andet fællestræk er, at der er store elementer af felt 3 og 4 i dem alle. De er altså en del mere „medierede“ i deres magtforståelser, end hvad man umiddelbart skulle forvente ud fra det livsverdensorienterede afsæt, som blev præsenteret i kapitel 1. Et grundlæggende spørgsmål var således i den forbindelse, i hvilket omfang der trækkes på en praktisk funderet hverdagsbevidsthed over for medierede og systembaserede forståelser, når magtbilledet konstrueres. Ud fra et hermeneutisk, „livsverdens“ afsæt ville man således forvente, at magtforståelserne var tæt knyttet til den praktiske bevidsthed, forstået som de umiddelbare omgivelser, hvori vi lever vores liv, samt de oplevelser og erfaringer, der knytter sig hertil. Noget tyder altså på, at der i det hele taget ikke synes at være en snæver kobling mellem livsverden og magtforståelsen. Derimod er der i høj grad tale om, at respondenterne henter metaforer fra det nære og fortolker virkeligheden herudfra eller anvender disse som komponenter i magtforståelsen. Det synes her i et vist omfang at være „det nære“, som afstikker rammerne for den grundlæggende magtforståelse. Ikke i den forstand, at „det nære“ strukturerer denne, men derimod fungerer som inspirationskilde, afsæt og mental værktøjskasse herfor. Metoden i undersøgelsen kan siges at være rettet mod at fremhæve dette aspekt. Metoden er så at sige „biased“ i retning af at indlæse folks livsverdenserfaringer i deres verdensbillede. Netop denne undersøgelses metodiske tilgang, *den politiske biografi*, må formodes at være velegnet som værktøj til at afdække præcis sådanne typer af mekanismer og livsverdensbaserede forståelser (som en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse dårligere ville kunne indfange, bl.a. fordi den kan siges at være „biased“ i den modsatte retning).⁶ Der er imidlertid ikke meget, som tyder på, at den nære erfaringsverden (især arbejde) gennemgribende strukturerer opfattelserne (som hos Lockwood). Magtforståelsen synes således i lige så stor grad at være medieret.

Billedet af magt – hvor flimrende dette så end måtte fremstå – er på mange måder det samme for de forskellige typer, men indholdet og den

konkrete udfyldelse kan være ret forskellig. Der er således en overraskende ensartethed i magtforståelserne, ikke bare på det manifeste, men også på det latente plan. Typemæssigt tilhører mange respondenter gruppen, som har en overvejende *medieret bevidsthed*. Det er typisk også dem, som er i stand til at abstrahere magten, og til at vende tingene på hovedet: Per er fx her i stand til at vende perspektivet på magt fra et fokus på magtens former eller „magtens tale“ til „talens magt“. Der er generelt tale om en magtforståelse med store, individuelle variationer, men også med en ret klar kerne af fælles forestillinger.

Resultaterne viser, at vore „billeder af magten“ går lige fra det simple og dikotome – til det meget abstrakte og nuancerede. Interviewene giver også et tydeligt indtryk af, at livet i sandhed leves meget forskelligt, men også på mange måder forstås ret ens. Samtidig synliggøres nogle af de kulturelle og værdimæssige diffusionsprocesser, og den mangfoldighed, som kendetegner det moderne samfund og dets pluralisering. Der er gennemgående en orientering imod forskelligheder, som måske tidligere blev fortolket ind i en række binære modsætninger (fx mellem kapital og arbejde, sort og hvid, mand og kvinde etc.; jf. Connolly, 1995). Ikke engang den velkendte/beryggede og mediebevågede dikotomi med „danskerne“ og de „fremmede“ poppede bemærkelsesværdigt nok op bare en enkelt gang under samtlige interview – ikke engang latent og mellem linjerne. Hvor der måske tidligere blev peget på modsætninger som rig/fattig, eller kapital/arbejderklasse osv., så peges der blandt de interviewede snarere på *færdigheder* og *vidensressourcer* som basis for det moderne samfunds skel, og på en magtdikotomi i relation til de ressourcestærke, hvis der endelig *skal* fremtrækkes en differens.

En konklusion på undersøgelsen må være, at det moderne autonome individ ikke længere har brug for en forestilling om „den anden“ eller „den fremmede“ for at kunne identificere sig selv (Dean, 1996). I en moderne verden er det ikke længere nødvendigt, at det enkelte individ i en sådan grad identificerer sig med et bestemt fællesskab, med en bestemt gruppe, eller med et bestemt sæt af præferencer, at det kan siges at være bestemmende for individets magtforståelse eller identitet. Vi identificerer os med mange forskellige grupper. Solidariteten er ikke forsvundet, men den er heller ikke udelukkende knyttet til bestemte grupper, eller til et fælles „vi“. Det betyder også, at os/dem-forståelser omkring klasse/gruppe tilsyneladende ikke længere har så stor relevans (i hvert fald hvis man hermed tænker på forekomsten af en klar bevidsthed om at være i samme situation som andre, med hvem man deler interesser). Magtens billeder knytter sig ikke til udfoldelsen

af en enkelt politisk eller magtmæssig kausalitet – og billederne er ikke en projektion af en monologisk magt.

Man kan så stille spørgsmålet, hvilken rolle politisk magt og det politiske spiller i vores liv? Mere og mere bliver således til politik, samtidig med at politik bliver mindre og mindre profileret. Før var politik givetvis i større grad overgribende. Nu er politik snarere gennemstrømmende. Alt er politisk, og den overgribende rolle, som kan virke strukturerende for det hele, bliver sværere og sværere at etablere. Det er fx heller ikke udpræget ideologiske funderinger, som markeres blandt respondenterne. Det universelle projekt eller „den store fortælling“ er svært at finde. Der er ikke mange, der mener, at hvis bare vi får fritsat markedet (liberalismen), eller får indført proletarietets diktatur (Marx), eller får sluppet verdensånden fri (Hegel) – så bliver alting godt. Det er således heller ikke universelle magtforståelser, som viser sig i undersøgelsen, men snarere mere fragmenterede forestillinger om samfundet og magten. Magtforståelsen varierer samtidig hos den enkelte i forhold til forskellige sfærer. Dette får også implikationer for magtforestillingerne: Der er således ingen af respondenterne, som konstruerer magtforståelser snævert ud fra „de store fortællingers“ anvisninger. Det er fx ingen, som er rendyrkede, „hardcore“ liberalister, og som snævert ser staten som problemet og fjenden. Og der er omvendt ingen af respondenterne, som er entydigt venstreradikale, og som snævert ser kapitalistklassen som problemet/fjenden osv. Det bliver i stedet mere afgrænsede aspekter, som danner rammen om „fortællingen“ eller magtforståelsen. Det kan her fx være lidt omkring ulande, køn, trafik eller andet, som bliver afsættet. I Mogens' forståelse er magtverdenen en symbolsk verden – og magten er overvejende systemisk. Selv om bureaukraterne her udgør en tydelig opposition, kan man alligevel dårligt tale om nogen egentlig konstruktion af deciderede fjendeforståelser hos ham. Med begreber lånt fra Laclau og Mouffe (1985; Mouffe 2000) kan man måske her tale om, at antagonistiske forestillinger er fraværende, men at relationen eksisterer som en *agonisme*: Der er nok tale om en *modstilling*, men ikke om et „fjendebillede“. Det er ikke mange ansatser til simple dikotomier og fjendebilleder i magtforståelserne. Og i det omfang, de er der, kan der snarere tales om forekomsten af en „agonisme“ end en „antagonisme“: en potentielt truende „andethed“ betragtes således som en *legitim andethed*, det vil sige som en *modspiller* frem for en fjende, hvilket både Finn og Klaus er eksempler på.

Undersøgelsen peger altså på, at billederne er mere nuancerede, end man måske kunne forvente. Magten er en uomgængelig faktor i det moderne liv.

Vi tror ikke på enkle løsninger, som kan få magten og repressionen (den forestillede) til at „forsvinde“, eller ophæve grundlæggende uligheder og sætte individet frit fra snærende bånd. Vi tror snarere, der er mange former for magt; mange grupperinger med magt, samt mange aspekter og faktorer, som enten hæmmer eller fremmer typer af magtanvendelse og bevægelsesrum. Som en konsekvens heraf lægges der stor vægt på den individuelle autonomi. Vi mægtig- og myndiggør os individuelt: Dvs. vi skaber selv vore mulighedsrum og lærer at udfylde disse. Den kollektive mobilisering (mægtig-/myndiggørelse) er for besværlig – vi kan alligevel ikke enes om et fælles projekt. De kollektive, politiske identifikationer forekommer i den forstand at være mindre markante end tidligere – og billedet af samfundet som ind-delt i klart aftegnede politiske grupperinger udtones tilsvarende. Dette kan være et tidstypisk fænomen og udtrykker ikke *nødvendigvis* en permanent tilstand, men muligvis blot en mobiliseringsmæssig „lavkonjunktur“. Samfundet forekommer imidlertid ikke længere kendetegnet af klare, genkendelige konflikter og klasserelationer og dertil knyttede kollektive sammenhænge. Tidligere var magten i højere grad entydigt identificerbar – den udspandt sig i parlamentet eller i relation til arbejdspladsen. Nu er den „overalt“ og „diffus“, og folk har øjensynligt indset dette – direkte eller indirekte. Modsat, hvor magten måske tidligere var konfigureret som hierarki, institutioner og fjerne autoriteter, så er magten også på mange måder blevet synlig.

Der kan være store variationer i opfattelsen af, hvem der har magten i det nære, og hvem der magten på det større, aggregerede niveau. Magt ses ikke snævert i forhold til arbejdspladsen, men ses snarere i forhold til overordnede (økonomiske og politiske) systemer. Kommunalpolitik opleves også gennemgående som en helt anden ting end folketingspolitikken. Ikke blot stemmer mange på to forskellige partier til kommunal- og folketingsvalget, men oplevelsen af demokrati og af den nære/fjerne politik er ret løsrevne størrelser for respondenterne. Der er forholdsvis løse koblinger mellem magten i det nære og i det fjerne. Typisk er det sådan, at det nære lettere kan konkretiseres; mens det fjerne er mere diffust. Der kan sagtens eksistere én forståelse af magt i det nære (som ofte er praktisk funderet), og så en helt anden i det fjerne (typisk systemforståelse). Det er altså ikke sådan, at magtforståelsen i én sfære eller på ét niveau „sætter“ forståelsen i andre sfærer/niveauer. Hermed antydes det måske, at nogle af vore „videnskabelige“, analytiske kategorier – fx det „lille“/det „store“ demokrati – ikke giver nogen særlig mening for respondenterne – og måske slet ikke er nogen „kategori“ for dem. De oplever ikke pr. „automatik“, at det fx er

nemmere at komme igennem i det lille demokrati (sådan som det ellers er en udbredt teoretisk forståelse).

Endelig kan man reflektere over, hvad *medieringen* i sig selv betyder for forståelsen af magt og demokrati i det moderne samfund. Uden at jeg har data, som kan belyse dette spørgsmål, kunne man godt gøre sig den antagelse, at mediernes øgede rolle i samfundet har konsekvenser for folks måde at forstå disse størrelser på – uanset hvor de i øvrigt placerer sig på den anden anvendte magtdimension. Måske er det i sig selv medieringen, som især eksponerer det „store“ demokrati, der har det paradoksale resultat til følge, at magten her opleves som „diffus“ og systemisk, idet den indirekte får folk til at give forskellige bestemmelser af magten i forhold til det lille demokrati og den store politik? Man kunne her antage, at alene det forhold, at medierne (i hvert fald tv og de største dagblade) tenderer mod at eksponere det store demokrati i højere grad end det lille, betyder noget for vores oplevelse af demokratiet. Det er så måske i denne forbindelse ekstra bemærkelsesværdigt, at det store demokrati fremstår som både eksponeret og belyst, men samtidig meget uforståeligt og diffust – og måske deraf som „strukturelt“. På den anden side bør man nok heller ikke være blind for, at netop den antydningvist registrerede forekomst af „agonismer“, dvs. en oplevelse af *legitime modspillere* – frem for klassesamfundets „antagonismer“ og mere fjendtlige relationer og bestemmelser, meget vel kan være mediernes fortjeneste. Alene det, at samfundets forskellige grupperinger og positioner hele tiden (potentielt) er eksponeret og konkret er til stede i det medierede og offentlige rum, kan måske i sig selv virke dæmpende på „angsten for det fremmede“ eller øge forståelsen af, og fortroligheden med, konkrete andetheder og dermed reducere konfliktpotentialer til fordel for en mere konstruktiv dynamik.

Det er måske lidt overraskende så mange, der peger på, at magten er strukturel. Man føler sig imidlertid i forlængelse heraf generelt ikke magtesløs. Man er heller ikke bange for at vedkende sig magt, hvis man føler at have nogen. Det er det selvfølgelig ikke alle, der gør. Susser synes fx, at „magten har de andre“. Magten er derimod systemisk: Man henviser her til et konglomerat af politikere, bureaukrater, eksperter, interesseorganisationer, „pampere“ og kapitalen – faktisk alt, hvad der ikke lige decideret er knyttet til „livsverden“. Magten er derimod *ikke* udpræget konkret, lokalisérbar eller positionérbar. Alligevel kan der ikke findes et klart belæg for, at der skulle eksistere en *dikotomi* i denne undersøgelse mellem, hvad der spidsformuleret kunne hævdes at vedrøre *system-* kontra *livsverden*. Folk kan

måske nok opleve magten som systemisk – men der er generelt ikke tale om, at man er på afstand af systemerne (om end det forekommer). Det virker således ikke, som om der grundlæggende er en afmægtig eller antagonistisk relation mellem „system“- og „livsverden“, som den teoretiske antagelse ellers foreskriver (Habermas, 1981). Folk kan godt opleve systemerne som mægtige, repressive og sammenspiste. Men de bruger omvendt også selv systemerne – de diskuterer med dem – de lever *i* og *med* systemerne – hvad enten det konkret er politisk-administrative systemer, edb-systemer, interesseorganisationer eller andet.

PERSPEKTIVERENDE DISKUSSION

Frem for „magten har de andre“ kunne mottoet for denne undersøgelse måske være: „magten har jeg selv“. I relation til denne, samt Damgaards og Lockwoods undersøgelser, kunne der således tales om tre forskellige historiske, velfærdsstatslige epoker og samfundstyper, og at dette i sig selv gør en forskel:

Lockwood opererer under det traditionelle *industri- og klassesamfunds storhedstid*: Han betoner relationen mellem arbejdsgiver og -tager. Magtforståelsen kan bestemmes som: os/dem-dikotomi.

Damgaard opererer under *korporatismens* periode: Han betoner relationen mellem det politisk-administrative system og arbejdsmarkedets parter. I magtforståelsen dominerer organisationernes magt.

Denne undersøgelse fokuserer på *informationssamfundets epoke*. Heri betones „systemerne“ og „systemmagten“. Magtforståelsen knytter sig til forskellige felter og policyområder og er måske nok „diffus“, men kan bestemmes som: magten har jeg selv.⁷

Den samfundsmæssige kontekst er med andre ord afgørende for, hvorhen vi kigger, og hvad vi leder efter, når vi skal afdække magtrelationerne. Men en vigtig konklusion i denne undersøgelse er, at magtforståelsen, hvad enten denne er en „os/dem“- eller „mig/systemet“-dikotomi – *ikke* er lig med politisk apati, fremmedgørelse og afmagt. Derimod er der både tale om en forholdsvis markant oplevelse af gennemslagskraft og også om en kritisk, aktiv skepsis over for magten. Bemærkelsesværdigt er respondenterne ikke kedede af at „indrømme“, hvis de mener, at de har magt. Hvis der er en lære af denne undersøgelse og af gennemgangen af respondenternes udsagn, så er det i høj grad en fortælling om *empowerment*: om mægtig-/myndiggørelse – og om viljen til selv at klare paragrafferne, tage sagen i egen hånd, uden at

lade sig gå på eller affinde sig med tingenes tilstand. Se bare på historierne om Jesper og Bent, som nægter at indordne sig under de givne vilkår og de fastlagte rammer – og dokumenterer en stædig insisteren på egen autonomi eller tro på en bedre verden. Det er vanskeligt at forestille sig mere „umulige“ eller „utopiske“ projekter end dem, som fx Jesper og Bent giver sig i kast med – hvor de henholdsvis vil omgøre myndighedernes beslutning om at lukke det lokale stamværtshus, eller „opfinde“ en ny og retfærdig fordelingsnøgle til løsning af problemerne med globale uligheder, sult og uretfærdig fordeling af værdier. Og det er ikke så meget her et spørgsmål om, hvorvidt deres projekter lykkes eller ej, som det er en illustration af viljen til at gøre en forskel. Der er i deres tilgang afgjort magt på spil – og der kan peges på konkrete manifestationer af repression, magt(misbrug) eller systemer, som fejler, båndlægger og undertvinger – men holdningen er bemærkelsesværdigt: at det kan der laves om på! Og ikke bare er dette billede forholdsvis entydigt – mere interessant er det næsten, at billedet er det samme, nærmest uanset hvilket ressourcemæssigt afsæt (menneskeligt som socioøkonomisk) der er tale om, samt hvilken samfundsmæssig position tingene ses fra.

Jf. Giddens kan vi i det senmoderne samfund som individer ikke blot „låne os“ op ad bestemte (nedarvede) identiteter med tilhørende magtforståelser, som i vid udstrækning var tilfældet i Lockwoods samfundstype. *Billederne af magten* bliver således mere knyttet til *refleksivitet*. Og i den proces blandes både medierede forståelser, subjektive, konkrete erfaringer, samt forståelser af „magten som system“, med den tilsyneladende konsekvens, at magten ofte opleves som forholdsvis fragmenteret og uklar. Der findes i tiden i langt mindre grad faste forankringspunkter, som dem de store fortællinger, ideologier eller klassekonflikter før stillede til rådighed i form af entydige forståelser af magten og etablerede, sammenhængende former for orden. Sådanne forankringspunkter er langt vanskeligere at stadfæste i det decentraliserede samfund. Vi eksponeres således i det moderne samfund konstant af forskellige institutioner, hver med deres afgrænsede bemyndigelser – og dermed også af en midlertidig eller afgrænset bestemmelse af typer af orden, magt og autoritet. På den anden side opløses hermed et samlende billede af magt i takt med samfundets decentralisering og autoriteternes mindskede betydning. Konsekvensen er her naturligt oplevelsen af uklarhed eller polycentrering. Når vi ikke længere kan trække på de anvisninger og forståelser som „de store fortællinger“ udrustede os med, lades vi måske også tilbage med en fornemmelse af lav sigtbarhed i relation til politik og magt.

NOTER

- 1 Djøfisering kan siges at være lidt af en døgnflue, men djøf-debatten var et forholdsvis varmt emne på dette tidspunkt (delvist på grund af en vellykket mobilisering af en anden „elitegruppe“ – lægerne), hvilket slår igennem i interviewene.
- 2 Denne opfattelse af især djøferne, som „styrer det hele“, har virkelig bidt sig fast i den folkelige opinion. Yndlingseksemplet er således det med overlægen, der oplever, at embedsmanden blander sig i de lægefaglige beslutninger, som bl.a. Jesper peger på.
- 3 Dette giver således genklang fra en epoke, hvor en udbredt opfattelse var, at der laves finkulturel kunst for borgerskabet, mens arbejderne holdes nede med underholdning og reklame. Medierne betragtes her som et middel til at befæste borgerskabets magt og til at udbrede den borgerlige ideologi (Røde Mor, 1974).
- 4 Eksempelvis kan det her være vanskeligt at afgøre, hvorvidt folk faktisk mener, at medierne har megen magt i forhold til at strukturere virkelighed og holdninger eller ligefrem manipulere med disse, eller om det blot kan tænkes, at der ubevidst foregår en form for sammenblanding, idet nyhedskanalerne netop er det „medie“ hvorigennem de fleste konkret „møder“ beslutningstagere og magtens mennesker, hvorved disse i sig selv kommer til at fremstå som „magtfulde“.
- 5 Giddens' livspolitiske identitet ville sikkert også kunne indplaceres her – hvorimod den emancipatoriske identitet ville optræde i felt nr. 2.
- 6 Her har en fænomenologisk tilgang, hvor respondenterne kan sætte deres egne beskrivelser på deres holdninger og forståelser, vist sig at være at foretrække. Det bliver let til en anden diskurs, hvis man i en kvantitativ survey skal udpege magten. Som svarperson må det måske næsten lidt føles som at være medlem af en jury under Melodi Grand Prix: Ingen af sangene er helt vedkommende, men nogen skal jo have de 12 point.
- 7 Dette gælder i hvert fald som et gennemgående billede. Afmagten er ikke som sådan elimineret i denne samfundstype.

APPENDIKS

INTERVIEWPERSONER

Der indgår som nævnt 29 personer i denne undersøgelse. Gruppen andrager følgende personer:

Poul Andersen: arbejdsløs revisor
Helen Andersen: sygeplejerske
Lisbeth Johannesen: bibliotekar
Stine Gundersen: leder af hjemmeplejen
Birk Keller: pensionist
Heidi Kann: arbejdsløs slagteriarbejder
Kenneth Høfler: politibetjent
Mogens Bertelsen: advokat
Poul Damtoft: værkstedsmedarbejder
Hossein Gorgin: edb-medarbejder
Karsten Nielsen: fisker
Jørgen Myrop, tandlæge; viceborgmester
Claus Dahl: forretningsfører
Vagn Sørensen: lagerarbejder
Balder Johansen: selvstændig håndværker
Torben Stock Andreassen: salgsrepræsentant
Tommy Kristiansen: maskinmekaniker
Rune Larsen: stilladsarbejder; aktiv i den autonome bevægelse
Jørgen Gade: truckfører
Klaus Lorenzen: fagforeningsformand
Bent O. Rasmussen: forpagter
Finn Berg: taxavognmand
Per Nielsen: førtidspensionist
Anne Pedersen: freelance grafiker
Lise Bagger: studerende
Mogens Bjerre: landmand
Jesper Goll: edb-systemudvikler
Lisbeth Begtrup: førtidspensionist
Susser Feit: journalist og husmoder

LITTERATUR

- Almond, Gabriel & Sidney Verba (1963). *The Civic Culture*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Andersen, Johannes & Lars Torpe (red.) (1994). *Demokrati og politisk kultur*. Herning: Systime.
- Andersen, Johannes (1984). *Politiske billeder – om politiske holdninger og aktiviteter i Danmark*. København: Forlaget Aurora.
- Andersen, Johannes (2001). *Værdier og individualitet i hverdagslivet*. Aalborg: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.
- Andersen, Johannes, Ann-Dorte Christensen, Kamma Langberg, Birte Siim & Lars Torpe (1993). *Medborgerskab. Demokrati og politisk deltagelse*. Herning: Systime.
- Andersen, Johannes, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen & Hans Jørgen Nielsen (1999). *Vælgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Bang, Henrik P., Allan D. Hansen & Jens V. Hoff (red.) (2000). *Demokrati fra Neden. Casestudier fra en dansk kommune*. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Barber, Benjamin J. (1986). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Bauman, Zygmunt (1998). *Globalization and the Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London, Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Bulmer, Martin (ed.) (1975). *Working-class Images of Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Castells, Manuel (1983). *The City and the Grassroots – A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. London: Edward Arnold.
- Castells, Manuel (1998). *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Connolly, William E. (1995). *The Ethos of Pluralization*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Damgaard, Erik et al. (1980). *Folkets veje i dansk politik*. København: Schultz.

- Dean, Jodi (1996). *Solidarity of Strangers. Feminism after Identity Politics*. Berkeley: California University Press.
- Dennis, Norman et al. (1951). *Coal Is Our Life*. London: Tavistock Publications Ltd.
- Gibbins, John R. & Bo Reimer (1999). *The Politics of Postmodernity. An Introduction to Contemporary Politics and Culture*. London: Sage Publications.
- Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1994). *Beyond Left and Right*. Cambridge: Polity Press.
- Goldthorpe, John H. & David Lockwood (1969). *The Affluent Worker*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goul Andersen, Jørgen & Jens Hoff (2001). *Democracy and Citizenship in Scandinavia*. Basingstoke: Palgrave.
- Goul Andersen, Jørgen (1998). *Politik og samfund i forandring*. Bind 2. København: Forlaget Columbus.
- Goul Andersen, Jørgen, Lars Torpe & Johannes Andersen (2000). *Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Gundelach, Peter (1980). *Græsrodder er seje!*. Århus: Forlaget Politica.
- Habermas, Jürgen (1981). *The Theory of Communicative Action*. London: Heineemann.
- Hall, Stuart et al. (eds.) (1992). *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press.
- Hjarvard, Stig (1996). *Grænseløse medier – nye sociale fællesskaber*. Rapport udarbejdet for Statsministeriets Medieudvalg, København, marts.
- Højrup, Thomas (1983). *Det glemte folk: livsformer og centraldirigering*. København: Institut for Europæisk Folkelivsforskning.
- Inglehart, Ronald (1977). *The Silent Revolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kaare Nielsen, Henrik (1994). „Civilsamfund og demokratisering“. *Grus*, 44:40-54.
- Kaare Nielsen, Henrik (2001). „Identitet og politik i globaliseringens tidsalder“. *Grus*, 63:5-26.
- Kristensen, Niels Nørgaard (2002): „Kampen om Fedtebrødet: Når værtshusrødder danner politisk front“, pp. 147-159 i Flemming Mikkelsen (red.).

- Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark.* Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics.* London:Verso.
- Lockwood, David (1966). „Sources of Variation in Working-Class Images of Society“. *Sociological Review*, 14:246-267.
- McKenzie, Robert & Allan Silver (1968). *Angels in Marble. Working-Class Conservatives in Urban England.* London: Heinemann.
- Mortensen, Nils et al. (1987). *Et hus midt i verden.* Århus: Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.
- Mouffe, Chantal (2000). *The Democratic Paradox.* London:Verso.
- Newby, Howard (1977). *The Deferential Worker.* London: Allen Lane.
- Nielsen, Hans Jørgen (1992). „Vælgersamtalerne“, i Jørgen Goul Andersen et al. (red.). *Vi og vore politikere.* København: Spektrum.
- Offe, Claus (1984). *Arbeitsgesellschaft.* Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Pedersen, Ove K. et al. (1994). *Demokratiets lette tilstand.* København: Spektrum.
- Røde Mor (1974). *Røde Mors manifest.* København: Demos.
- Siiim, Birte (2003). *Køn, medborgerskab og magt.* Århus: Magtudredningen (under udgivelse).
- Spradley, James (1979). *The Ethnographic Interview.* New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Thompson, John B. (2001). *Medierne og moderniteten. En samfundsteori om medierne.* København: Hans Reitzels Forlag.
- van Deth, Jan W. (2000). „Interesting but Irrelevant. Social Capital and the Salience of Politics in Western Europe“. *European Journal of Political Research*, 37, 2: 115-147.

UDGIVELSER FRA MAGTUDREDNINGEN

PR. I. JULI 2003

BØGER

- Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Tøgeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Tøgeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Martin Marcussen (2002). *OECD og idespillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Lise Tøgeby (2002). *Grønlandere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Torben Beck Jørgensen & Kurt Klaudi Klausen (red.) (2002). *Territorial dynamik – streger på landkort, billeder i vore hoveder*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Flemming Mikkelsen (red.) (2002). *Bevægelser i demokrati. Foreninger og kollektive aktioner i Danmark*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jens Blom-Hansen (2002). *Den fjerde statsmagt? Kommunernes Landsforening i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Margaretha Järvinen, Jørgen Elm Larsen & Nils Mortensen (red.) (2002). *Det magtfulde møde mellem system og klient*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Anker Brink Lund (2002). *Den redigerende magt – nyhedsinstitutionens politiske indflydelse*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Finn Sivert Nielsen & Inger Sjørlev (red.) (2002). *Folkets repræsentanter. Et antropologisk blik på Folketinget*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thomas Pedersen (red.) (2002). *Europa for folket? EU og det danske demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Peter Munk Christiansen & Asbjørn Sonne Nørgaard (2003). *Faste forhold – flygtige forbindelser. Stat og interesseorganisationer i Danmark i det 20. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Martin Marcussen & Karsten Ronit (red.) (2003). *Internationaliseringen af den offentlige forvaltning i Danmark – forandring og kontinuitet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gorm Winther (red.) (2003). *Demokrati og magt i Grønland*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lise Togeby (2003). *Fra fremmedarbejdere til etniske minoriteter*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Torben Beck Jørgensen (red.) (2003). *På sporet af en offentlig identitet – værdier i stat, amter og kommuner*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Erik Damgaard (2003). *Folkets styre. Magt og ansvar i dansk politik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hans Mouritzen (red.) (2003). *Er vi så forbeholdne? Danmark over for globaliseringen, EU og det nære*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hans Sode-Madsen (2003). *Farlig ungdom. Samfundet, ungdommen og ungdomskommissionen 1945-1970*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lars Bille & Jørgen Elklit (red.) (2003). *Partiernes medlemmer*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (red.) (2003). *På sporet af magten*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Niels Nørgaard Kristensen (2003). *Billeder af magten – Portrætter til forståelse af magt og demokrati*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

SKRIFTER

- Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.
- Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.
- Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.
- Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.
- Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.
- Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.

- Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.
- Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Tøgeby (2002). *Eksperter i medierne. Dagspressens brug af forskere 1961-2001*. Århus: Magtudredningen.
- Helle Porsdam (2002). *Fra pax americana til lex americana? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.
- Eva Østergaard-Nielsen (2002). *Politik over grænser: Tyrkeres og kurderes engagement i det politiske liv i hjemlandet*. Århus: Magtudredningen.
- Jonathan Schwartz (red.) (2002). *Medborgerskabets mange stemmer*. Århus: Magtudredningen.
- Walter Korpi (2002). *Velfærdsstat og socialt medborgerskab. Danmark i et komparativt perspektiv, 1930-1995*. Århus: Magtudredningen.
- Steen Thomsen, Torben Pedersen & Jesper Strandskov (2002). *Ejerskab og indflydelse i dansk erhvervsliv*. Århus: Magtudredningen.
- Frank Rasmussen & Peder Andersen (2002). *Globaliseringens økonomiske konsekvenser for Danmark*. Århus: Magtudredningen.
- Carsten Greve (2002). *Privatisering, regulering og demokrati. Telestyrelsens funktion som uafhængig reguleringsmyndighed*. Århus: Magtudredningen.
- Ann-Dorte Christensen (2003). *Fortællinger om identitet og magt. Unge kvinder i senmoderniteten*. Århus: Magtudredningen.
- Thomas Schøtt (2003). *Den økonomiske elites netværk*. Århus: Magtudredningen.
- Peter Dahler-Larsen & Niels Ejersbo (2003). *Djøficering – myte eller realitet?* Århus: Magtudredningen.
- Jan H. Hermansen, Lars Bille, Roger Buch, Jørgen Elklit, Bernhard Hansen, Hans Jørgen Nielsen & Karina Pedersen (2003). *Undersøgelsen af medlemmerne af de danske partiorganisationer. Dokumentation*. Århus: Magtudredningen.
- Lars Torpe & Torben K. Kjeldgaard (2003). *Foreningssamfundets sociale kapital. Danske foreninger i et europæisk perspektiv*. Århus: Magtudredningen.
- Jens Blom-hansen (2003): *Subsidiaritetsprincippet vendt på hovedet? EU's strukturpolitik og Danmark*. Århus: Magtudredningen.